

DANMARKS STATISTIK

29 OKT. 2010

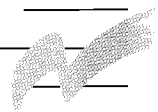
BIBLIOTEKET

Allan Mylius Thomsen

Via Slotsholmen til Østerbro

Byhistorisk vandring
ad statistikkens vej

DANMARKS
STATISTIK

Da. 25
439.8

Via Slotsholmen til Østerbro

Byhistorisk vandring ad statistikkens vej

Udgivet januar 2001 af Danmarks Statistik
i anledning af Danmarks Statistiks 150-års jubilæum

ISBN 87-501-1150-7

© Allan Mylius Thomsen og Danmarks Statistik

Redaktion:

Adm.chef Henrik Munck, Danmarks Statistik

Omslag:

Forsidefotos af Slotsholmen (fotograf Jan Kofod Winter)

og Sct. Kjelds Plads (fotograf Hasse Christensen)

Bagsidepanorama over Slotsholmen

(tegner P. Haagen Jørgensen, Politiken 1941)

Bykort på indersider med reproduktionstilladelse

(R/001130/1) fra Kraks Forlag A/S

Grafisk tilrettelæggelse, sats, repro og tryk:

Danmarks Statistik

Oplag: 3000

Henvendelse:

Danmarks Statistik

Sejrøgade 11

2100 København Ø

Tlf. 39 17 39 17

Fax 39 17 39 99

E-post: dst@dst.dk

Internet: www.dst.dk

INDHOLD

Indledning.....	4
Statistikens vej i sammendrag	5

Via Slotsholmen

1. Slotsholmens oprindelse	11
2. Købmændenes Havn	15
3. Absalons borg	19
4. Den første toldbod	26
5. Byggekongen Christian IV.....	30
6. Knippelsbro	36
7. Børsen	41
8. Stormen på København.....	47
9. Den røde Bygning	55
10. Lerches Gård.....	61
11. Den Schackske Gård	65
12. Frederiksholms Kanal	76

.... til Østerbro

13. Lavenes græsningsarealer	80
14. Bryggervangen udstykes	85
15. Den forsvundne landsby	89
16. Øster Fælled.....	93
17. Lersøbøller og Fælledbisser	98
18. Sct. Kjelds Gård	102
Personnavneregister	113
Gade- og stednavneregister	116

Indledning

I forbindelse med sit 150 års jubilæum opfordrede Danmarks Statistik forfatteren og byhistorikeren *Allan Mylius Thomsen* til at fortælle historien bag de adresser, som institutionen har haft gennem de 150 år.

Resultatet er blevet 18 beretninger, der ikke bare rummer historien om statistikkens vej via Slotsholmen til Østerbro. I sammenhæng fortæller beretningerne både Slotsholmens historie og væsentlige træk af Københavns og Danmarks historie.

Men beretningerne kan også læses enkeltvis eller inspirere til byvandring med bogen i hånd. Som hjælp til læserne er bogen på omslagets indersider forsynet med kort over både Slotsholmen med indre by og Ydre Østerbro, og bagest i bogen findes alfabetiske indeks over stednavne og personer.

Adolph Jensen var departementschef for Det statistiske Departement fra 1913 til 1936, men havde forinden været ansat i institutionen siden 1896. Det har han fortalt om i sine erindringer, og i uddrag gengives hans beretning om dagliglivet på flere af de gamle adresser.

Interesserede i statistikkens historie henvises til oversigts-hæftet *Dansk Statistik 1850-2000*, der er på 32 sider og udleveres gratis, så længe oplag haves. Den detaljerede beretning findes i 2-binds værket *Dansk Statistik 1950-2000*, som sælges for 125 kr. pr. bind.

Med velvilje fra mange sider er bogen illustreret med kort, tegninger og fotografier og tilrettelagt i samarbejde med Danmarks Statistiks grafiske funktion. Sammen med udgivelserne om den danske statistiks historie indgår publikationen i markeringen af institutionens 150 års jubilæum.

Publikationen er udkommet ved afslutningen af jubilæums-året 2000 og er af Jubilæumsudvalget udsendt som en hilsen til alle ansatte i Sct. Kjelds Gård samt til tidligere ansatte. Samtidig er publikationen også anvendt som nytårshilsen til Danmarks Statistiks mange samarbejdspartnere.

På Jubilæumsudvalgets vegne nytår 2001

Henrik Munck, formand

Statistikens vej i sammendrag

Ved Danmarks Statistiks Jubilæumskonference den 5. maj 2000 i Den Sorte Diamant blev Statistikens vej via Slotsholmen til Østerbro illustreret med 10 minutters videooptagelser, som Allan Mylius Thomsen kommenterede med følgende tekst:

Hjemsted på Slotsholmen i de første 124 år

Det var på **Slotsholmen**, at Danmarks Statistik og dens forgængere havde deres hjemsted fra oprettelsen i 1850 og i de følgende 124 år frem til 1973. Slotsholmen indtager en central plads i Danmarkshistorien. Det var her det begyndte for et tusind år siden. Oprindeligt lå der flere små øer og holme ved kysten ved det 1300 meter brede sund mellem Sjælland og Amager.

På Sjællandssiden opstod der omkring år 800 en vikingebeyggelse. På øer og holme var der åben sivskov og et rigt fugleliv. Men omkring 1160 var det slut med idyllen. Nede fra Roskilde kom der en krigerisk biskop ved navn Absalon. Han lod på den lille strandbred opføre en borg til værn mod søen af den lille by, der også var færgested til Amager og til Skåne. Vore naboer mod syd, hanseaterne sørgede dog for, at borgens levetid blev kort. Men en ny opstod hurtigt på ruinerne, og inde på Sjælland voksede købmændenes **Havn**, og Københavns Slot blev bygget.

Den byggeglade Christian IV opførte i starten af 1600-tallet sin befæstede Tøjhushavn med Tøjhuset, Proviantgården, Rigsarkivet og Børsen. Først i 1650 fik holmen med slottet sit officielle navn Slotsholmen. Der opførtes flere bygninger til administrationen, men i 1741 blev en ældre bygning ud til Børsgraven nedrevet, og i stedet opførtes Kancellibygningen, Den røde Bygning, hvor man samlede statsadministrationen. Bygningen blev forbundet med Københavns Slot med en løngang, og efter en mislykket renovering af slottet påbegyndte man opførelsen af Christiansborg, der helt kom til at dominere Slotsholmen.

Enevældens Rentekammer svarende til vore dages Finansministerium forestod den første folketælling i 1769, hvis bearbejdelse trak ud. I 1797 oprettedes Dansk-Norsk Tabelkontor med ansvar for den første egentlige landsomfattende folketælling i 1801, som først blev endeligt bearbejdet ved den næste tælling i 1834. En Tabelkommission fungerede fra 1833 til 1848,

Direktør *Marcus Rubin*
(1895-1902)
Statens statistiske Bureau

Dep.chef *Adolph Jensen*
(1913-1936)
Det statistiske Departement

men først efter enevældens afskaffelse, grundlovens vedtagelse og oprettelsen af de første ministerier blev der ved kongelig anordning af 1. december 1849 oprettet et permanent statistisk bureau med virkning fra 1. januar 1850 som et kontor i Indenrigsministeriets 3. Departement.

Fra 1850 Det statistiske Bureau i Den røde Bygning

Det statistiske Bureau blev i 1853 overflyttet til Finansministeriet, men havde fortsat lokaler i Kancellibygningen, Den røde Bygning i Slotsholmsgade 2. 1873 tiltrådte den første fuldtidsansatte chef. Først ved konseilspræsident Estrups afgang i 1894 var der i Folketinget flertal for vedtagelsen af den første egentlige statistiklov med en direktør som chef og egen plads på finansloven. Marcus Rubin, der havde været stifter af Københavns statistiske Kontor, blev den første direktør for **Statens statistiske Bureau**.

Med den nye lov blev personalet udvidet til 2 kontorchefer og 4 fuldmægtige. Formidlingen blev styrket gennem udgivelsen af *Statistisk Årbog* i 1896 som afløser for periodiske Statistiske Sammendrag. Fra 1909 begyndte tidsskriftet *Statistiske Efterretninger* at udkomme. I forbindelse med folketællingen i 1911 tog det statistiske bureau for første gang hulkortmaskiner i anvendelse til hulning, sortering og optælling

Dep.chef *Einar Cohn*
(1936-1955)
Det statistiske Departement

Dep.chef *C. Ulrich Mortensen*
(1955-1965)
Det statistiske Departement

Lerches Gård og Den Schackske Gård

I 1896 måtte statistikbureauet flytte fra Den røde Bygning, først til **Lerches Gård** eller Det Württembergske Palæ i Slotsholmsgade 10 og allerede tre år senere til **Den Schackske Gård** i Slotsholmsgade 12. Som anerkendelse for indsatsen siden 1896 blev institutionen styrket gennem en lovændring i 1913 med navn og status som **Det statistiske Departement**. Som første departementschef blev udnævnt den navnkundige Adolph Jensen, der havde været ansat som kontorchef siden 1903. Han er den statistikbureauchef, der har haft længst funktionstid, nemlig 23 år, inden han gik på pension som 70-årig i 1936.

Under 1. Verdenskrig fik departementet i 1917 en ekstraordinær opgave, nemlig ansvaret for administrationen af rationeringen af levnedsmidler. Et særligt fordelingskontor blev ledet af Einar Cohn, der havde været ansat i statistikinstitutionen siden 1903. Ved Adolph Jensens afgang i 1936 var det Einar Cohn, der afløste ham, og han havde i årene forinden været leder af Nationalbankens Valutakontor, Valutacentralen. Som departementschef fortsatte han, indtil han fratrådte som 70-årig i 1955.

Statsminister cand.polit.
Viggo Kampmann
Fmd. for udvalg om lovforslag

Rigsstatistiker *N. V. Skak-Nielsen*
(1966-1988)
Danmarks Statistik

Flyttede i 1940 til Frederiksholms Kanal

Mellem Tøjhuset og Staldmestergården og Christian IV's Bryghus blev der i 1930'erne opført nye administrationsbygninger. I 1940 flyttede departementet ind i en nyopført bygning i **Frederiksholms Kanal 27**. I 1948 blev der i gården opført en midlertidig barak til brug for folketællingen i 1950, en tidligere flygtningebarak, som i øvrigt står der endnu. Da Einar Cohn fratrådte, blev der hentet en ny chef udefra, nemlig afdelingschef i Tolddepartementet C. Ulrich Mortensen.

Han fik pålæg af Finansministeren om rationaliseringer. I 1950 var en tredjedel af departementets ansatte studenter som deltidsansat arbejdskraft. De blev afskediget. De første elektriske bordregnemaskiner som forløbere for lommeregnerne og pc'erne blev først anskaffet i 1960'erne. Indtil da var statistikens håndværktøj endnu mekaniske regnemaskiner som klapretræer, plustællere og svingere.

Fra 1966 Danmarks Statistik med rigsstatistiker

Økonomiministeriet blev oprettet i 1947, og i 1961 blev Det statistiske Departement overflyttet til Økonomiministeriet. Da Ivar Nørgaard blev økonomiminister i 1965, anmodede han det nye administrationsråd om forslag til fremtidig ordning for statistikken. Rådets formand Viggo Kampmann påtog sig selv hvervet som formand for dette udvalg, hvis forslag blot 9 mæne-

Rigsstatistiker *Hans E. Zeuthen*
(1988-1995)
Danmarks Statistik

Rigsstatistiker *Jan Plovsing*
(1995-)
Danmarks Statistik

der senere i juni 1966 blev vedtaget af et enigt Folketing. Med den nye lov fik departementet navnet **Danmarks Statistik**, og chefen fik titel af rigsstatistiker.

N.V. Skak-Nielsen havde titel af ambassadør, da han som 54-årig cand. polit. blev udnævnt som den første rigsstatistiker. Institutionens selvstændighed blev synliggjort gennem indførelse af en uafhængig styrelse med seks medlemmer udpeget af økonomiministeren og rigsstatistikeren som formand. I november 1970 gennemførtes den sidste skemabaserede folke- og boligtælling. I 1971 fik institutionen sit første edb-anlæg, og i 1968 var CPR-nummeret indført, så 1970-tællingen blev den sidste her i landet, hvor man kontaktede borgerne. I 1981 gennemførtes en komplet registerfolketælling med alle oplysninger hentet fra registrene uden at ulejligte borgerne.

1973 til Sct. Kjelds Gård på Østerbro

Allerede i 1970'erne boede institutionen spredt på seks forskellige adresser og var på udkig efter nye lokaler, men hvor skulle pengene komme fra? Løsningen fandtes ude på Østerbro i området, hvor der få år forinden var en klondyke-agtig bebyggelse med skure og oplagspladser. Kun 4,5 km fra Rådhuspladsen opførte konsortiet Dansk Totalentreprise under ledelse af direktør Axel Juul Jørgensen og Bøje Nielsen i 1972-73 et 6-etages kontorhus på 35.000 m² kontorer og 15.000 m² fordelt på 2 kælderetager, der fik navnet Østre Fængsel eller **Sct. Kjelds Gård**.

Her blev Danmarks Statistik samlet i 1973. Det var også året, hvor Danmark blev medlem af EF, senere EU, med stadigt voksende krav om tilpasning af statistikken til fælleseuropæiske direktiver. Efter 22 år som rigsstatistiker valgte Skak-Nielsen i 1988 som 66-årig en retrætepost som kommitteret i Statsministeriet. Han blev efterfulgt af Hans E. Zeuthen, som ved udnævnelsen var professor og rektor ved Handelshøjskolen i Århus. Forinden havde han bl.a. været økonomisk vismand i årene fra 1975 til 1983.

Omkring 1990 gennemførtes en konsulentundersøgelse, som bl.a. resulterede i en designlinje og en teknologisk fornyelse, der endte med at alle ansatte fik pc'ere bundet sammen i et netværk, mens edb-specialisterne blev flyttet ud i fagkontorerne. Efter syv år som rigsstatistiker valgte Hans E. Zeuthen i 1995 at flytte tilbage til Århus. Som hans efterfølger blev udpeget den nuværende rigsstatistiker Jan Plovsing, der i over tyve år og senest som direktør havde været ansat i Socialforskningsinstituttet. I de forløbne år har Danmarks Statistik bl.a. moderniseret sig med en mere strømlinjet organisation og en mere synlig strategi.

Pålagt at blive boende i moderniseret bygning

Da Danmarks Statistik i 1990 ønskede at benytte den nye adgang til at flytte til andre bygninger, blev man af Finans- og Boligministeriet pålagt at blive boende i Sct. Kjelds Gård, men det var ikke noget ringe sted at bo. Sankt Kjeld var oprindeligt en hellig biskop, der boede i Viborg, og bl.a. er han kendt for, at da byen brændte, gik han op i kirketårnet og så vredt på ilden, hvorefter den gik ud. En sådan mand burde være en god beskytter for en dansk statistikinstitution, hvor man i dag dog har et mere afslappet forhold til brande i form af mere moderne meldeanlæg.

Til gengæld fik man bevillinger til en tiltrængt fornyelse, så bygningen i dag fremstår som en moderne kontorbygning med plads til Danmarks Statistiks eget bibliotek, trykkeri og maskinstue, og samtidig har alle ansatte fået en moderne pc-baseret arbejdsplads med ergonomisk korrekte arbejdsborde. Så alt i alt er det et producerede hus, der ligger ved Sct. Kjelds Plads, hvor den moderne bygning i dag dominerer på de steder, hvor i gamle dage bumser og bisser regerede. Det var de legendariske Lersøbisser og bl.a. »Fællekongen« Mary Robinson, som boede dér.

1. Slotsholmens oprindelse

Bremerholmen og Strandholmen

Det område, vi i dag kender som Slotsholmen, er domineret af Christiansborg og omliggende ministerialbygninger. Det er omkranset af en smal kanal hele vejen rundt. Men faktisk er Slotsholmen en sammenvoksning af flere små øer og holme, der oprindeligt var adskilt af smalle naturlige lavvandede sunde og stræder.

Fra tidernes morgen lå der ud for Sjællands sydkyst et ca. 1,3 km bredt sund, der adskilte Amager (oprindeligt Amhagen) og Sjælland. På begge sider lå der en række små øer og lave holme, hvoraf mange kun var landfaste ved ebbe. De nuværende navne på disse øer er naturligvis først opstået senere og har også skiftet gennem tiderne.

De to største holme var mod øst **Bremerholm** og mod vest **Strandholmen**, der senere skulle skifte navn til Slotsholmen. Mod vest var Bremerholm adskilt fra naboholmen af **Børskanalen** og fra Sjælland af det smalle sund **Dybet**, der mod øst mandede ud i Krabbeløkke Vig i det nu opfyldte område syd for Det Kgl. Teater. Imellem Bremerholm, Strandholm og Sjælland var der et naturligt trekantet bassin ved det senere **Højbro**. Det var en fortrinlig naturhavn.

Strandholmens oprindelige areal gik langs Børskanalen fra Holmens Bro til Højbro. Herfra gik den i en let bugtet linie mod sydvest under Slotskirken, Ridebanen og Hofteateret, det nuværende Teater Museet. Videre gik kystlinien et kort stykke mod sydøst over **Tøjhusgade** og ind under Staldmestergården ved hjørnet af **Frederiksholms Kanal**. Herfra drejede kysten så let mod nordøst tilbage til Holmens Bro.

Store og Lille Skarnholm

Mellem Strandholmen og Sjælland lå to de mindre øer, der siden skulle få navnet Store og Lille Skarnholm. Navnene antyder, hvad vore forfædre brugte dem til, og hvorfor de voksede sammen med nabøen. Strædet, der adskilte dem fra Sjælland, er den i dag smalle Slotsholmskanal. Mod sydvest var der åbent vand, hvori et par småholme stak toppen op over vandoverfladen under det nuværende Nationalmuseum og ved Ny **Vestergade**.

Øer og holme var begroet med vuggende tangrør og blå strandasters, og her udspandt der sig et rigt fugleliv. Imellem

de små øer og holme var vandet fyldt med fisk, blåmuslinger og østers. Den flade strand langs Slotsholmskanalen var god til at trække både op på i læ for vind og vejr. Et perfekt sted til at lægge en boplads. Og det var der også nogen der gjorde.

Sæljagt i Kalveboderne

Faktisk er **Nørre Voldgade** toppen af den gamle strand-skrænt, hvorfra området faldt ned til kysten. Går man i dag over **Gammeltorv** og **Nytorv** kan det blotte øje registrere, hvor meget området falder ned mod den gamle strandbred. På denne skrænt er der i krydset **Frederiksberggade** og **Kattesundet** fundet rester af en stenalderboplads fra Ertebølletiden (ca. 5.200 - 4.000 år før Kristi fødsel).

Beboerne har levet af jagt på vildsvin, rådyr, marsvin, fisk og sæler. Tilstedeværelsen af sæler ved København har vi stadig et minde om ude i Sydvest-kvarteret. Sjælør har faktisk sit navn efter, at det var her sælhunde yndede at boltre sig helt op til omkring år 1800. En »ør« var også betegnelsen for et stenet kystfremspring. Ud for en lille halvø ved Kalveboderne lå nogle store sten, hvor sælhundene lå og tog solbad. Så sent som i 1776 var der stadig kongeligt privilegeret sæljagt i Kalveboderne.

Den første boplads

Kalveboderne har i øvrigt sit navn efter de skure, der var opstillet i det dengang sumpede og marskagtige område udenfor Københavns vestvold. En bod var et skur, og disse skure var rejst til, at de kalve, der græssede på engen, kunne søge læ, altså Kalvenes boder. Men sælerne ved Kalvebod er forlængst forsvundet. Havneudvidelse og almindelig forurening har jaget dem langt væk fra Københavns farvande. Da man åbnede Valby-parken i 1938, blev den ene af de to Sælsten fra Sjælør anbragt her.

Udover jagten på sæler samlede stenalderfolket især muslinger og østers. De ellers så populære hasselnødder synes fuldstændigt at mangle i dette område, hvilket kan tilskrives, at der simpelthen ikke fandtes hasselnøddetræer i området. Stenalderlandsbyerne var ikke store, nærmest udvidede familiekollektiver, måske med op til 100 personer, når det gik højt. Hvad de kaldte deres boplads, aner vi ikke i dag, men et stednavn har den sikkert haft.

Stenaldermennesket levede i et ret simpelt samfund. På den lille boplads tilvirkede de deres flinte- og benredskaber, tilberedte deres mad, sov og fik børn. De var samlere, jægere og fiskere, og i den sene stenalder forsøgte de sig også lidt med landbrug på de lette jorde. Ikke oppe på sletten bag bakkekammen ved **Nørre Voldgade**, for dér var jorden for tung og leret til, at de kunne bearbejde den med deres primitive værktøj. Men den lettere jord på skrænten kunne de nok ridse lidt i med deres flinteredskaber, så der kunne dyrkes lidt afgrøde.

Vandrende bopladser

Men disse bebyggelser var såkaldt vandrende bopladser. De fund, vi har efter dem, er de såkaldte køkkenmøddinger, og de forklarer flytteriet. Her endte madrester og andet skrald, som hobede sig op i stinkende bunker. Når stanken blev for kraftig, pakkede vore forfædre simpelthen deres spinkle hytter sammen og flyttede nogle hundrede meter væk fra den gamle boplads. Det menes, at der har været flere sådanne vandrende bopladser i hele området mellem den nuværende **Rådhusplads** og **Gammeltorv** og **Nytorv**.

Hvornår beboerne har slået sig fast ned vides ikke med sikkerhed. Men der opstår en stationær boplads i området langs stranden, der dengang gik omtrent langs **Løngangstræde** og **Vandkunsten**, fortsatte langs **Magstræde** og **Snaregade**, hen langs husrækken ved **Gammel Strand** til **Højbro**, hvorfra den fortsatte mod øst gennem sundet Dybet, der adskilte Sjælland og Bremerholm, langs det nuværende **Vingårdstræde**, bag Det Kgl. Teater og ud til Toldboden.

Men udviklingen af bedre skibe gjorde det også lidt farligt at ligge helt ud til kysten. Sørovere gik jævnlige i land og plyndrede kystbyerne. For at beskytte deres hjem byggede beboerne i den lille bosættelse en vold omkring selve byen. Den var kun et par meter høj. Den opgravede jord har givet en lav, delvis vandfyldt grav udenfor volden. På toppen var sandsynligvis rejst en palisade af tilspidsede træstammer, som der dog ikke er fundet spor af.

Fra stranden ved det nuværende **Løngangstræde** skar volden sig ind i landet. Her kan den så følges mod nord, stort set langs vestsiden af den nuværende **Mikkel Bryggers Gade**, gennem karreerne ud til **Vester Voldgade** og op til **Vestergade**, som den fulgte til **Gammeltorv**. Her svingede den mod syd og fulgte torvets vestside ned til kysten ved **Vandkunsten**.

Bebyggelser udenfor befæstningen

Både ved Vestergade, i Mikkel Bryggers Gade og på ydersiden af volden langs Gammeltorv og Nytorv er der fundet spor af de første bebyggelser udenfor det befæstede område. Fra toppen af volden kunne indbyggerne se ind over den lave, sammenklemte bebyggelse, der var gennemskåret af smalle gyder.

Den første af gyderne, der løb parallelt med kysten, er siden blevet til **Farvergade**, som fik sit navn efter, at der i 1560 blev indrettet et kongeligt farveri, hvor nu Vartov ligger. Den næste blev siden til **Lavendelstræde**, måske fordi der i de haver, der lå op til volden, voksede mange velduftende lavendel.

Der lå også en rundgade, der løb som indre voldgade bag den vestlige og nordlige vold, og måske også ned langs indersiden af østvolden.

Den sydvestlige ende af denne voldgade, der oprindeligt hed Store Clemensstræde, har ligeledes overlevet som **Mikkel Bryggers Gade** efter en ølbrygger, der hed Mikkel Thomassøn Brygger. Han havde i 1580 sin bryggergård i strædet. Omkring 1617 opkaldes gadestykket efter bryggeren som Mikkel Bryggers Gade. Selv efter bybranden i 1728, hvor resten af Store Clemensstræde forsvinder, bibeholdes Mikkel Bryggers navn på resten af strædet. Bryggergården skal have ligget ved hjørnet til **Frederiksberggade**.

I de smalle gyder trak folk med deres kærre og kreaturer. Svin, høns, gæs og hunde løber frit rundt mellem husene og roder i affaldet, der blev kastet ud i gyderne. Husene var små med en lille have bagved og foran den trange gyde. I dem levede både mennesker og dyr, hvor de sidste var forløberne til vore dages centralvarme.

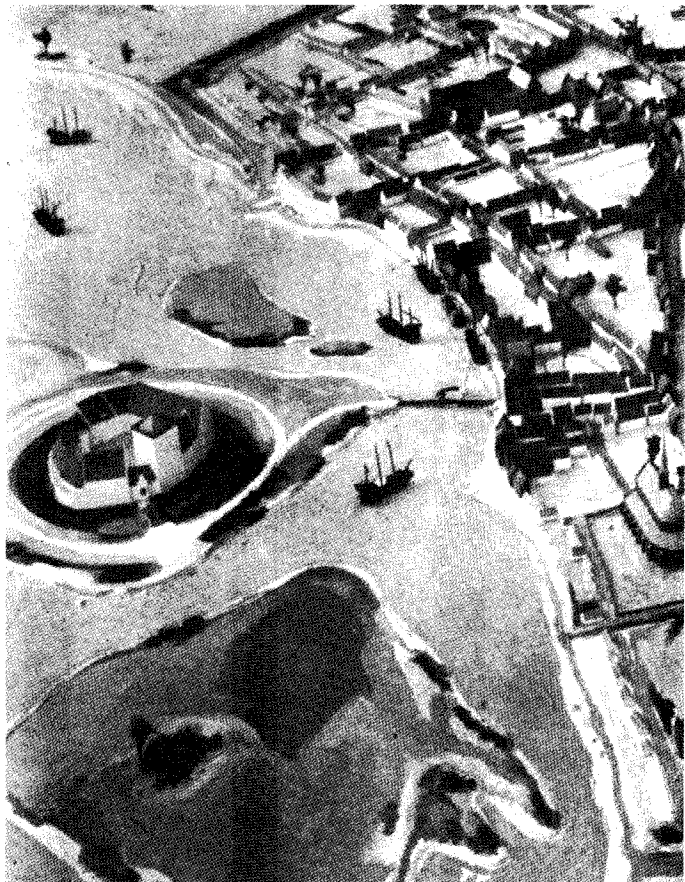
Der høres til dagligt lyden af smedjernes hammerslag, tømmerfolks økser og almindelig menneske- og dyremummel. Inde bag denne beskyttende vold levede indbyggerne deres daglige liv. De handler, fisker, driver lidt landbrug og er færgfolk for rejsende, der vil til Amager eller over til Skåne.

Udenfor det befæstede område har kreaturerne gået og græsset på de frodige strandenge. Byens hovednæring har sandsynligvis været fiskeri. Både i sundet mellem Sjælland og Amager og i Øresund har beboerne fisket store mængder af spisefisk, der så er blevet saltet og videresolgt.

2. Købmændenes Havn

Handelsfolkenes markedsplads

Omkring år 1000 har bebyggelsen ved Slotsholmen fået en kirke, der lå på tværs af **Frederiksberggade** op mod **Rådhuspladsen** og var indviet til søfartshelgenen, paven Skt. Klement. I kældertoiletterne på Club Absalon, Frederiksberggade 38,

H.H. Engqvist udarbejdede en model for Daells Varehus, der viser København omkring år 1500. Øen i forgrunden er Bremerholm, der var adskilt fra Sjælland af sundet Dybet. På landsiden ses Nikolaj Kirke med sit rytterspir. Vest for Bremerholm den senere Slotsholm med borgen og Højbro over til Sjælland. Bag broen de to Skarnsholme og det åbne vand, der senere blev inddæmmed til Frederiksholm. Foto på Bymuseet.

stikker nogle af kirkens fundamentsten ud af vægen. I området mellem Palads-biografen og **Vestergade** er der fundet grave fra Skt. Klemens kirkegård.

Langs kysten, fra **Vandkunsten** til **Højbro**, var der efterhånden opstået en lukrativt markedsplads for både danske og tyske handelsfolk, der her havde deres små boder og hytter ned mod stranden i sommertiden. Her kom folk fra de omliggende landsbyer som Valby, Utterslev, Brønshøj, Serridslev og ude fra Amager for at handle. Købmændene bragte fremmede varer, og de lokale havde landbrugsafgrøder, kød, fisk og håndværksprodukter at bytte med.

Store fund af humle og pors i den gamle strandeng øst for den lille by mere end antyder, at der her omkring år 1000 har været en betydelig ølproduktion i byen. Store mængder af affaldsproduktet »masken« er blevet hældt ud på engen som supplerende kreaturfoder, hvad mask stadig benyttes til i vore dage.

Allerede omkring år 1000 er der opstået bebyggelser i området omkring **Højbro Plads**. Men den svingende vandstand mellem øerne har været et problem. Ofte blev kyststrækningen oversvømmet, og det ødelagde brønde og køkkenhaver. Derfor er der meget tidligt blevet foretaget opfyldninger i stranden. Ved **Højbro** er der blevet brolagt og sat bolværker langs kysten.

Ud af historiens mørke

Første gang denne boplads kikker frem i skrivende kilder er i 1025. Her fortæller krønikeskriveren Saxo, at den norske konge Olav den Hellige (995-1030) ankrede op mellem de små øer, gik i land og stævnede folk til tinge for at få dem til at svigte Knud den Store (995-1035). Da Knuds flåde viste sig i horisonten, flygtede Olav med sine skibe til Helgeå.

Saxo nævner intet stednavn, men de små øer har været Amager, **Strandholmen**, **Bremerholmen** og de andre småøer ud for kysten. Tingstedet har været **Gammeltorv**.

Næste gang byen nævnes er i Knytlingesagaen fra 1043. Svend Estridsøn (1019-1074) udkæmpede et søslag med Magnus den Gode (1024-1047) ved Århus. Herefter flygtede han med sin flåde til Havn. Men da kong Magnus kom efter ham, flygtede Svend gennem Havn og videre ud over Sjælland. Svend afløste dog Magnus på tronen efter hans død. Andre historiske kilder omtaler også en lille by på stedet - »Vestergodbyen« med sin kirke indviet til Skt. Clement. Alt sammen forløberne til København.

Befæstningen udvides

I 1157 bryder der en blodig tronfejde ud i Danmark, der kommer til at sætte sine kraftige spor i den lille bebyggelse Havn. Det var kongestriden mellem Svend, Knud og Valdemar. I forbindelse med fjendtlighederne menes det, at **Svend Grathe** (1127-1157) enten udvidede eller forbedrede befæstningen omkring landsbyen på landsiden.

Det nye befæstede område gik fra **Løngangstræde**, ca. midt gennem **Vartov**, langs **Vester Voldgade** med en port ud for **Vestergade** til **Jamers Plads**. Her drejede volden mod nord-øst til en port ud for **Nørregade**. Så gik den skråt mod øst til **Gothersgade** ud for Rosenborg, hvis linie den fulgte mod sydøst til **Store Regnegade**. Her drejede volden mod syd langs **Kongens Nytorvs** vestside, hvor Øster- eller Røde Port lå ud for **Østergade**. Herfra fortsatte volden til hjørnet af **Vingårdstræde**.

Ved Magasin du Nord mente man i mange år, at der lå et stort stentårn i forbindelse med en kongsgård, »Østergård«, der måske også var opført af Svend Grathe for at dække indsejlingen til sundet Dybet mellem Sjælland og Bremerholm. Denne teori har det dog ikke været muligt at underbygge arkæologisk. Men nye udgravninger har fastslået, at der allerede omkring år 1000 har været en bebyggelse i området.

En senere udgave af en stor kongsgårds hovedbygning, fra første halvdel af 1400-tallet, er delvist bevaret i underetagen af **Vingårdstræde** nr. 6. Den var i mange år bryggers (dvs. bryggeri) for borgen på Strandholmen. Under kong Hans (1455-1513) blev den også brugt som kongelig vingård, hvad gav strædet sit navn.

Det store befæstede område var stort set kun bebygget langs kysten mellem **Højbro** og den lille landsby ved **Løngangstræde**. Resten af det befæstede område ud mod den nye vold var ubebygget og visse steder temmeligt sumpet.

Det gamle gadenet

En af de gamle landeveje førte til havnepladsen ved **Højbro** via **Vestergade** og dens forlængelse i **Vimmelskiftet** og **Købmagergade**. En anden landevej førte via den senere **Nørregade** til ting- og markedspladsen på **Gammeltorv**. Disse landeveje blev nu til en slags hovedgader inden for voldene, og gaderne har alle bevaret deres bugtede forløb fra den gang.

I den ældst bevarede jordebog over alle byens grunde kan vi se, at gadenettet i Middelalderbyen stort set var det samme

frem til bybranden i 1728. Men oprindeligt hed Købmagergade Bjørnebrogade, **Vimmelskafte** hed Tyskemannegade (efter de mange tyske købmænds boder langs sydsiden), og **Østergade** var kun bebygget på nordsiden. Mod syd lå fiskemarkedet på det siden forsvundne Østertorv, der skulle være placeret mellem **Østergade** og **Vingårdstræde**, bl.a. over Nikolaj Kirkes grund. Kirken menes at være opstået som gravkapel for de tyske købmænd, og den nævnes første gang i skriftlige kilder i 1261.

Det store befæstede område uden om byen har sandsynligvis været beregnet til, at de omliggende landsbyers befolkning med deres husdyr og indbo i tilfælde af fjendtligheder har kunnet trække sig inden for de beskyttende volde og deltage i forsvaret mod byens eller Svend Grathes fjender. Men siden faldt **Svend Grathe** i 1157 på Grathehede, hvilket i historien gav ham hans efternavn. **Valdemar I** (1131-1182) satte sig samme år på den noget usikre danske kongetrone.

Der var stadig stormænd, der følte sig lige så berettiget til kongetitlen som Valdemar. Derfor skulle hans position befæstes. Det fik han rent fysisk sine allierede, den sjællandske stormandsslægt Skjalm-Hviderne, til at tage sig af.

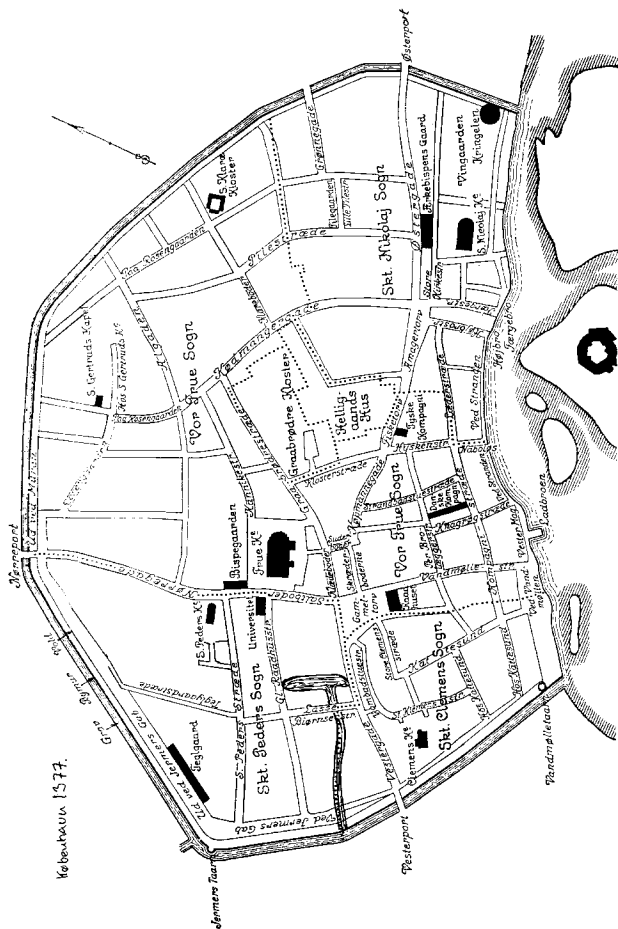
De befæstede især strategisk vigtige sjællandske havne for at sikre transport og kommunikation rundt i riget. En af de stærkeste Hvidesønner var Valdemars fosterbroder, den 30-årige **Absalon** (1128-1201). Ham havde Valdemar allerede fået indsat som biskop i Roskilde. Havnen var dengang nærmest en sekundær ladeplads for bispebyen i Roskilde.

Som tak for sin hjælp fik Absalon Støvnæs Strandherred (senere en del af Sokkelunds herred) - hele det område der i dag dækker Storkøbenhavn. Dette herreds administrative centrum lå oprindeligt i kongsgården i Utterslev, hvor kongens »bydemand« sad. Der lå også en kongsgård i landsbyen **Serrikslev** lidt nord for »Parken« på Øster Fælled. Her har der sikkert siddet en skriver til at holde lidt regnskab med herredet. Men biskop Absalon havde andre planer.

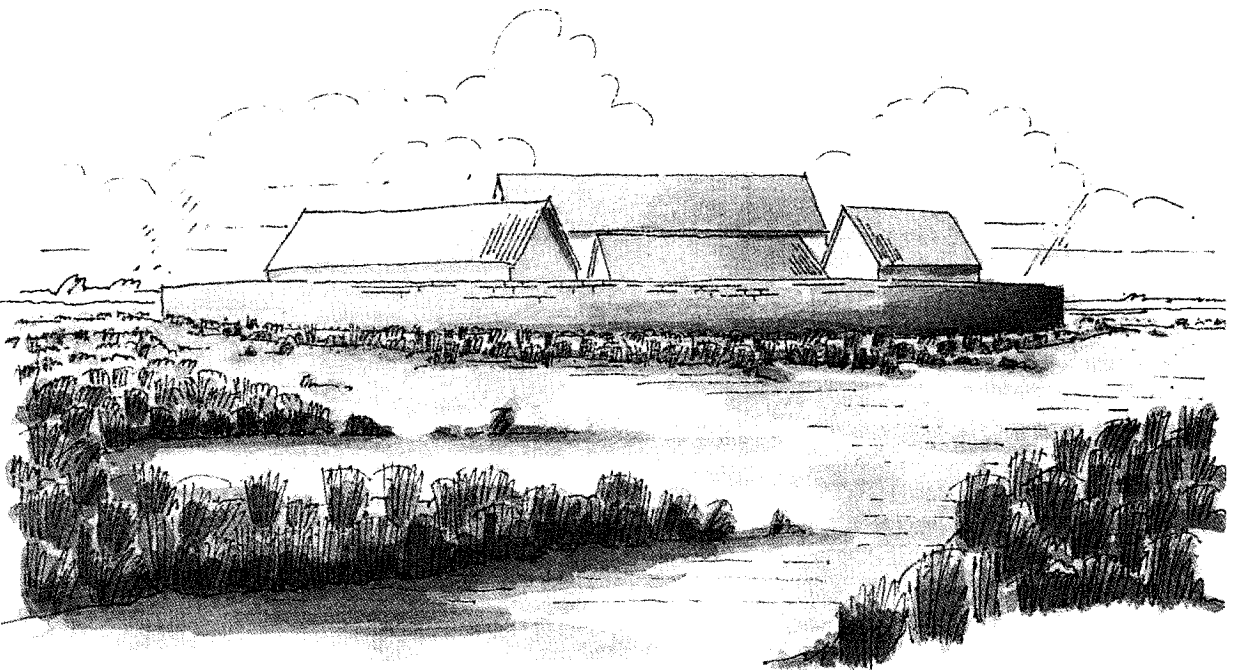
3. Absalons borg

Den befæstede landsby Havn

Ud for kysten lå i 1100-tallet de små øer og holme, som var ubebyggede og brugt til at henlægge fiskeredskaber og trække skibe op på. Måske har de også været brugt til handelsplads om sommeren. Ned til kysten lå mod øst den måske befæstede

Kort over København i 1377. Ved kysten mod vest den gamle handelsplads »Havn« med rundgaden Vombadstuestræde og St. Klements Stræde. Omkring byen Svend Grathes vold, der slutter med fæstningstårnet »Kringelen« ved det nuværende Magasin du Nord. Ud for kysten Strandholmen med borgen omgivet af øer og holme. Rekonstrueret kort.

For Københavns Bymuseum har Line Glargaard tegnet det udseende, som historikerne nu mener at Absalons første borg på Slotsholmen havde. Historiske meddelelser om København 1999.

bebyggelse ved sundet Dybet og Østertorv. Mod vest landsbyen ved Havn som strategisk overfartssted til Skåne og Amager, den absolut bedste naturhavn på Sjællands Øresundskyst. Den beskriver Saxo i 1167 på latin som »portus mercatorum« - Købmændenes Havn, sikkert efter de mange danske og tyske købmænd, der havde deres boder langs stranden.

Beboerne i landsbyen, hvad enten de var fastboende eller kun kom i sæsonen, levede især af fiskeri og handel. Dette strategiske handels- og overfartssted måtte naturligvis yderligere befæstes både mod kongens fjender, som Saxo omtaler, og mod de sørøvere, der plyndrede kysterne. Biskop Absalon kastede et militært kenderblik på området. Bebyggelsen og volden ved Magasin du Nord dækkede indsejlingen gennem Dybet mellem Sjælland og Bremerholmen.

Den befæstede landsby Havn ved **Løngangstræde** dækkede indsejlingen mod vest fra Køge Bugt, og Svend Grathes vold dækkede mod angreb fra landsiden. Men indsejlingen mellem **Strandholmen** og **Bremerholmen** var udækket. Strandholmen havde som tidligere nævnt ifølge overleveringen været tilholdssted for pirater, der plyndrede kysterne. I ældre skrifter omtales Strandholmen også som »Tyvenæs«, en hentydning til, at her slog sørøverne sig ned mellem deres togter. Derfor var det logisk at lægge en befæstning på den ubebyggede Strandholm, så det smalle sund mellem denne og Bremerholm kunne beskyttes mod angreb fra søsiden.

Absalons bygger borg i 1167

I det tidlige forår i 1167 kunne beboerne i den lille landsby på Sjællandssiden iagttage, hvordan svedige mænd og heste slæber store hvide kalkblokke fra skibene i havnen sammen på midten af **Strandholmen**. De store kridtstensblokke var hentet på Stevns. Her blev de forarbejdet af dygtige stenhuggere, der tildannede blokkene til regelrette byggesten.

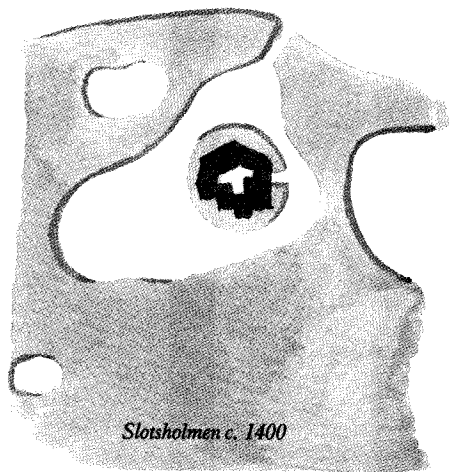
Arbejdsfolkene på Strandholmen var ved at bygge ringmuren omkring Absalons borg, og stenblokkene blev hejst op i taljer til murerne oppe på stilladserne. Men en eller anden har åbenbart slået en skævert, for ringmuren bliver ikke helt cirkulær. Borgen var placeret i den nordøstlige enden af holmen, så den kunne dække både havnebassinet ved **Højbro** og indsejlingen gennem det, der i dag hedder **Børskanalen**. Den var placeret på den lave holms højeste punkt, kun 2-3 meter over dagligt vand.

Et flanketårn i teglsten blev rejst ved ringmurens nordøstlige ende ud mod sundet til Bremerholm.

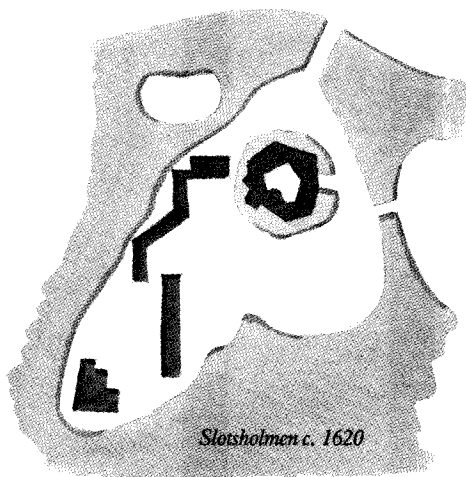
Selve borghuset var også opført i rød teglsten. Et meget moderne byggemateriale på det tidspunkt, som menes at være indført i Danmark på Absalons og Valdemar I's tid.

Borghuset var en aflang bygning med tegltag. Måske var den ikke stor, men glatte, tilhuggede granitøjler med smukke versaler prydede bygningens indre. Op til ringmurenes inderside var opført flere små magasinbygninger og en bageovn. Besætningen var på den måde selvforsynende med brød.

Der blev også gravet brønde indenfor muren, der var omhyg-

Slotsholmen c. 1400

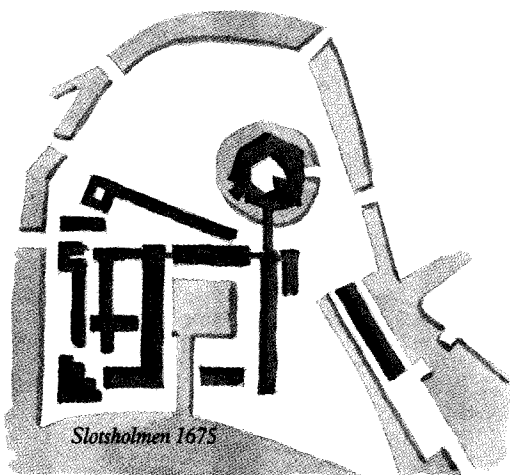
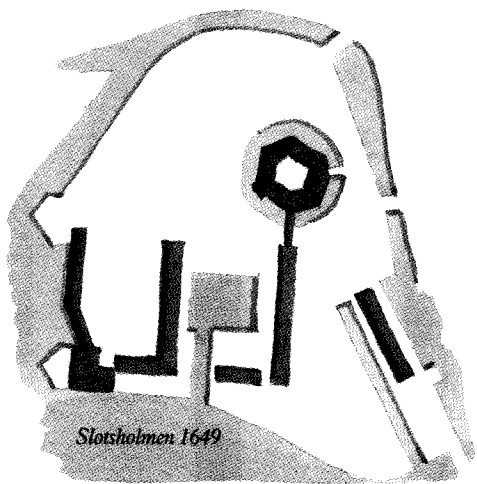

Slotsholmen c. 1620

geligt stensat eller afstivet med udhulede egestammer. En stærk og rimeligt selvforsynende fæstning.

Paverne velsigner gavebrevet

Den nye borg havde kontakt med Sjælland via en vindebro i nordenden, der siden fik navnet **Højbro**. Senere kom der endnu

Strandholmens udvikling til Slotsholmen. Især mod syd og vest vokser den statslige bebyggelse frem på de opfyldte områder.

en bro til midt på holmens østside. Den fik med tiden navnet **Holmens Bro**.

Selv om den gode Absalon var ven med kongen, ville han alligevel lige sikre sin ejendom på et højere niveau. Det fik han af pave Urban III, der den 21. oktober 1186 stadfæstede Roskilde bispestols gavebrev fra kong Valdemar på borgen ved Havn med tilliggender.

Biskoppen indsatte nu slotshøvedsmanden, opkrævede skat af borgerne, told af købmændene, og han kunne udbyde til leding - krigstjeneste. Det var en status, der siden skulle bibringe byen og borgerne mange problemer og ulykker. For at være på den sikre side fik Absalon pave Celestin III til endnu engang at bekræfte gavebrevet den 25. marts 1193. Her omtales både Skt. Klemens kirke i Havn, Tårnby kirke på Amager og Brønshøj kirke som underlagt borgen.

Det er tvivlsomt, om Absalon egentlig havde juridisk ret til at overføre området til Roskildes bispesæde. Men bispen var en af rigets mægtigste mænd, hvis familie fortsat leverede Roskilde-bisperne i de næste 100 år. Så det var ikke tilrådeligt at sætte spørgsmålstegn ved deres overhøjhed over byen og området.

Den 9. marts 1299, 98 år efter Absalons død, stadfæster pave Bonifacius VIII endnu engang Roskildebispens gavebrev på Købmannehavn, og 4. marts 1313 nævnes kapitlets kirker som henholdsvis Skt. Klemens, Skt. Nikolaj, Amager (Tårnby), Brønshøj og Awaethæ ofræ (Rødovre) kirke.

Københavns Slot i 1387

Absalons borg og flere af dens afløsere led en krank skæbne. Flere gange blev den erobret og ødelagt. Værst gik det i 1368, da hanseaterne erobrede København. De lod 34 stenhuggere, som var hentet i Nordtyskland, nedbryde borgen sten for sten, til den nærmest var jævnet med jorden.

Herefter henlå den som ruin på den lille **Slotsholm**. Men den strategiske beliggenhed ved Øresunds eneste naturhavn medførte dog, at borgen hurtigt blev genopført. I 1387 nævnes en slotshøvedsmand, og borgen må da have været genopført. Nu dannede den en uregelmæssig femkant, hvori Blåtårn indgik.

Borgen blev nu kaldt Københavns Slot. Et par år senere, i 1390 nævnes »Færgebroen« med overfart til Amager første gang som beliggende lidt øst for Højbro. I samme periode ses det, at en række af byens håndværkerlav bliver grundlagt som tegn på den voksende handel.

Det nye slot var blevet genopført til bispens foged, men også som kongsgård, når majestæten var i området. Hen over ruinen af Absalons borg var der blevet opkastet en 4 meter høj slots-

banke. Jorden til denne fik man ved at grave en voldgrav. Den nye borg fulgte i store træk Absalons oprindelige grundrids og fundament.

Ud til voldgraven blev der på en solid kampestenssokkel opført en ringmur med flere fremspringende tårne. Bag muren lå en række ret uensartede bygninger i rundkreds omkring den indre brolagte gård. De ragede alle op til et par etager over ringmuren. Hele komplekset var stadig i hvide kalksten med røde teglstenstage. Over voldgraven gik der en østvendt bro, og gennem en port kom man så ind i borggården. Herinde var der et virvar af karnapper, trappetårne og svalegange.

Borgens centrale bygning var det store østvendte Blåtårn ud mod kanalen. I tilfælde af fjendtlige angreb var tårnet den militært stærkeste del af fæstningen. Oprindeligt havde det en lav kuplet top. Øverst oppe var der indrettet bolig til slotsherren, og længere nede var der bl.a. et fængsel. Dengang sad borgherren bogstaveligt talt oven på sine fanger. Borgen var Roskildebispens ejendom, så det var hans høvedsmand, der residerede i tårnet.

Men når kongen kom på besøg, skulle der naturligvis være passende indkvarteringsmuligheder til majestæten og hans følge. Kongefløjen lå syd for tårnet med fine rum til de besøgende standspersoner. I de øvrige bygninger var der indrettet alle de faciliteter, der var nødvendige for et residensslot. Her var den store riddersalsfløj, drabantfløjen, rådstuefløjen til rigsrådet og administrationen, et lille slotskapel, selvsagt en veludviklet vinkælder, bryggeri, køkkenfaciliteter med bageovne og lagerrum og så naturligvis indkvartering til de kongelige medarbejdere.

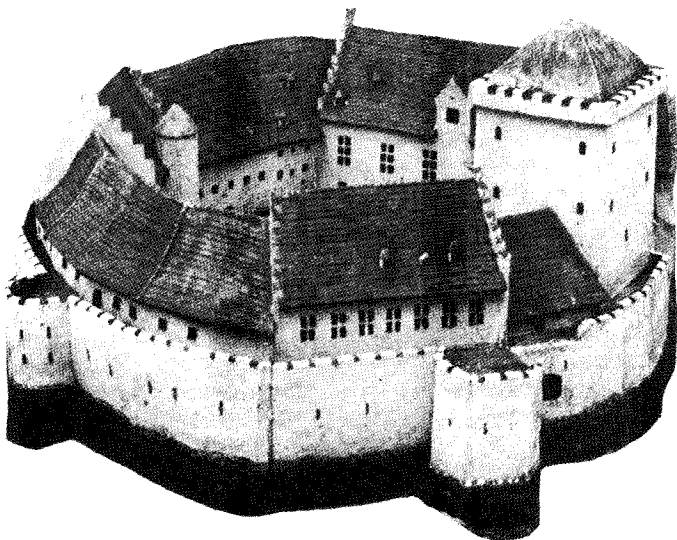
4. Den første toldbod

Toldtårnet og Endeboden

En af grundene til byens voksende betydning var det store sildefiskeri i Øresund. Sildemarkedet foregik fra Skt. Bartholomæus Dag den 24. august til Skt. Dionysius Dag den 9. oktober. Her strømmede fremmede købmænd til byen for at opkøbe silde og afsætte deres varer.

Allerede tidligt tog kongens foged i området sig betalt for at lade købmændene handle på markedet. For det første skulle skibene erlægge et vederlag for at ligge i den beskyttede havn. Herudover skulle der betales »Bodepenge« for at opslå sin bod på Østertorv eller hen langs **Gammel Strand** i »portus mercatorum« - Købmændenes Havn. Men de gode bisper var dog så verdslige, at de fortsat gerne ville have toldindtægterne af handlen, efter at de overtog byen.

Roskildebispen lod senere opføre et tårn ud til vandet på Strandholmens østside, overfor den nuværende **Boldhusgade**. Her blev Københavns første Toldbod indrettet. Over havneløbet, den nuværende **Børskanal**, blev lagt en svær bom. Her

Model af Københavns Slot som det har set ud i slutningen af middelalderen. Blåtårn med sin hætte var borgens militære støttepunkt. Indenfor ringmuren voksede der talrige til og udbygninger frem, der til sidst gav slottet et rodet og ufunktionelt præg. Foto Københavns Bymuseum.

skulle skibene lægge til ved ind- og udsejling og erlægge de afgifter, som bispens foged pålagde dem.

Sildefiskerne skulle bl.a. betale den såkaldte »Bartholomæustold«. Vagten i Tårnet lukkede og låste bommen hver aften og åbnede den igen om morgenen. Ved havnens modsatte ende opførtes »Endeboden«, som menes at have ligget midt mellem **Knabrostræde** og **Rådhusstræde**.

Området mellem tårnet og endeboden udgjorde havnens grænser og var herudover et »fredlyst« distrikt. I Erik af Pommerens stadsret fra 1294 hedder det; »hvo som og bryder fred i det hus, som man kalder Endebod, eller på den gade, man går tilskibs, da skal bøde.« I samme stadsret bruges også ordet Toldbod i stedet for Endebod, hvad antyder, at Toldboden en overgang har været forlagt hertil. I Roskildebispens jordbog fra 1380 kundgøres, at »fred skal holdes fra tårnet til Endebod«, en fredspligt der går igen på de nordtyske markedspladser på denne tid.

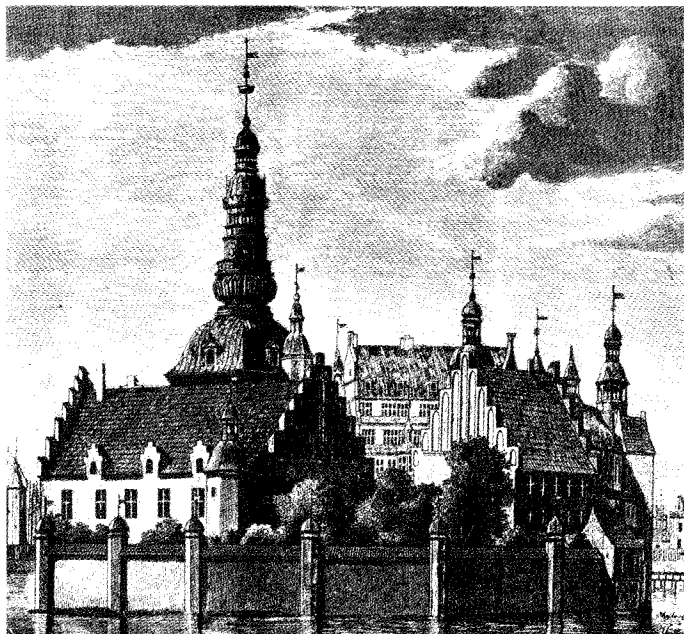
Den første tolder, der nævnes ved navn, er Hakon Tollære, der i 1380 skal havde boet på hjørnet af **Gammeltorv** og **Nørregade**. Toldtårnet og Endeboden med vejebod, hvor varerne blev vejjet, før de kunne fortoldes, må vel betragtes som de første statslige administrationsbygninger i området, selv om begrebet nationalstat slet ikke var opfundet.

Kongens by og slot fra 1417

Efter dronning Margrethes I's kansler, Roskildebispen Peder Jensen Lodehats død i 1416 forsøger Margrethes efterfølger, kong Erik af Pommeren (1382-1439) at overtage slottet og byen ved et kup, hvad dog ikke lykkes.

Der blev nedsat et nævn med 12 rigsråder, som skulle mægle i striden mellem kongen og bispen. Den 3. februar 1417 afsagde nævnet sin kendelse i kongens favør. Byen og slottet kom nu i kongemagtens besiddelse, og kongen flyttede fast ind på slottet. København var blevet Danmarks hovedstad og Strandholmen landets administrative centrum. Bispen blev forvist til en gård ved siden af Frue Kirke, hvor nu Universitetet ligger. Den lille konsistorium-bygning er en rest fra denne bispegård.

Der blev nu ført regnskab med husholdningen på slottet. Under kong Christoffer III af Bayern (1416-1448) blev det i 1447 noteret, at der var 140 tjenstgørende ansatte ved hoffet, og at de på et halvt år satte 50 okser samt flæsk, lam, fjerkræ og fisk til livs. Da maden var stærkt krydret, blev der til måltiderne drukket store mængder øl, som blev fremstillet i slottets eget bryggers. I 1516 fik handlen og toldvirksomheden en voldsom

I sin endelige skikkelse omkring 1720 var Københavns Slot en rodebutik af stilarter. På Blåtårn troner Christian IV's spir. Til venstre for tårnet ligger Kongefløjen, og foran det lille porthus ved den forpestede voldgrav, der blev bevogtet af de kongelige grenaderer. Denne rekonstruktionstegning er dog først udført i 1880. Bymuseet.

opblomstring, da Christian II (1481-1559) påbød, at al import og eksport skulle gå over København.

I 1560 blev det gamle toldtårn på Strandholmen nedrevet, og al toldvirksomheden blev henlagt til Endeboden. Men de stadig større skibe havde problemer med at komme ind i havnen ved **Gammel Strand**. Bortset fra de kongelige gemakker var der temmeligt trangt i den lille borg på Strandholmen, der efterhånden var ved at udvikle sig til et slot. For som militær befæstning var Københavns Slot ikke længere meget bevendt mere. Under Grevens Fejde i 1534 havde de gamle borge af munkesten ikke været meget værd mod de nymodens kanoner, der havde gjort deres indtog i krigshåndværket.

Disse fjendtligheder resulterede også i, at Dybet mellem Sjælland og Bremerholm endeligt blev kastet til. I dag mindes det smalle sund i navnet **Dybensgade** i Minefeltet.

Det gamle slot var hverken nogen særligt køn eller funktionel bygning. Der blev hele tiden udført ændringer og tilbygninger. Det var et næsten uoverskueligt labyrint af gange og rum,

som man skulle være godt stedkendt for at finde rundt i. Det myldrede med mennesker, tjenere, adelsmænd, jomfruer, soldater og andre, der havde et ærinde på kongens slot. Men den gamle bygning var både mørk, skummel og fugtig. Bestemt ikke et slot der var en konge og hans administration værdig.

Slotsholmen udvides

Allerede Christian III (1503-1559) måtte bygge til for at få plads til sin centraladministration. På den nuværende slotsplads, nord for **Holmens Bro**, lod han opføre et Rente- og Toldkammer, den såkaldte Kancellibygning, hvor datidens embedsmænd fik residens. Den har åbenbart afløst det gamle Toldtårn fra Roskilde-bispernes tid.

Nu var behovet for en centraladministration langt mindre end i vore dage. Rundt om i landet var det adelsmændene, der stod for opkrævningen af skatter og for udskrivning til militærtjeneste. Præster og degne førte kirkebøgerne med oplysninger om folketallet. Det var i øvrigt en militær hemmelighed helt frem til 1800-tallet, da fjenden ikke måtte vide, hvor mange våbenføre mænd nationen rådede over.

Men selv om det ikke var embedsværket, der fyldte mest, havde hoffet dog et stadig stigende behov for plads på Strandholmen. I de følgende år foregik der omfattende udfyldninger og udbygninger i sydenden af holmen ud til havneløbet.

Christian III tillod også borgerne at anlægge »et Ladested og Bradebænk (bedding), paa den Holm Norden op til Vort Slots Vold«. Den omtalte holm er Skarnholmen, og tilladelsen har næppe åbnet for noget nyt. Kongebreve bekræftede normalt kun allerede eksisterende praksis. Skarnholmen var forlængst inddæmmet og taget i brug på den måde, som det nu blev nødvendigt at stadfæste. Sundet mellem holmen og Sjælland blev også smallere.

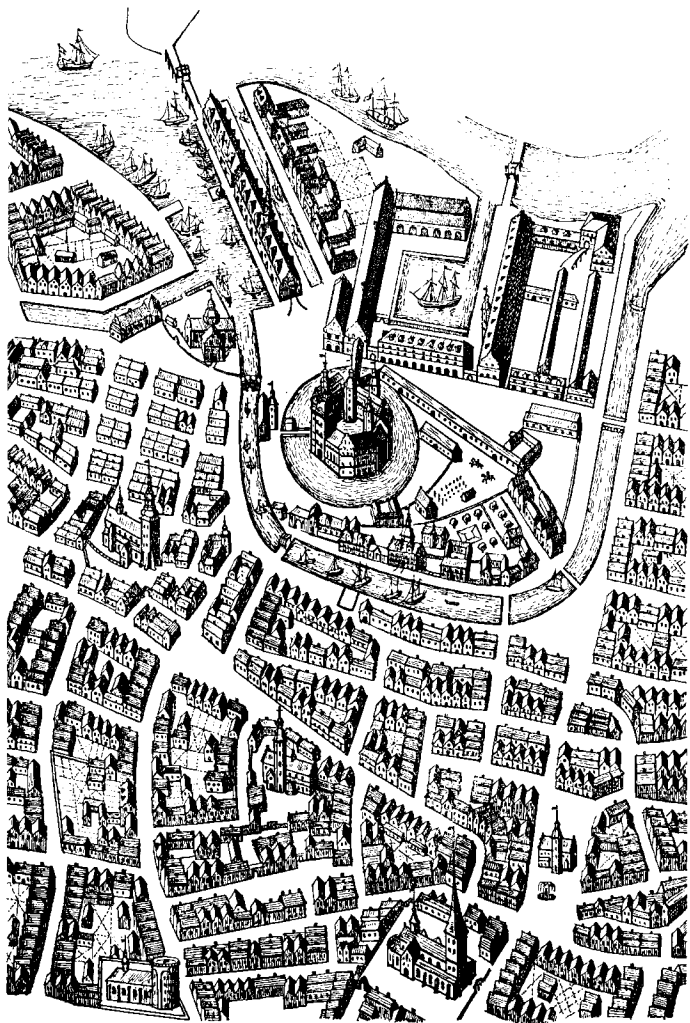
For det første benyttede Københavns borgere stranden til at henkaste affald. For det andet kastede købmænd og skibskaptajner deres ballast i havneløbet, når de skulle indtage deres ladninger.

Christian III lod i 1550 opføre et ca. 53 m. langt Tøjhus i bindingsværk syd for slottet, der lå omtrent på det nuværende Rigsarkivs grund. **Frederik II** (1534-1588) lod i dette område opføre en række provianthuse i bindingsværk.

5. Byggekongen Christian IV

Kongen foretrak Rosenborg

Christian IV (1588-1648) gjorde sit bedste for at modernisere det gamle slot. Han satte et imponerende spir på Blåtårn, Kongen foretrak Rosenborg

Brudstykke af Reesens kort over København fra 1674. På Slotsholmen mod Gammel Strand ligger der stadig civil bebyggelse. Ved broen til slottet administrationsbygningen. Christian IV's Tøjhus-kompleks er stort set fuldført med Bryghuset, og Frederiksholms Kanal gravet. Broen fra Tøjhushavene til Christianshavn blev aldrig opført. Københavns Bymuseum.

der ragede stolt op over byen inde på Sjælland. En række til- og udbygninger kom til, men de gjorde bestemt ikke slottet køn- nere. Christian IV var da heller ikke særligt glad for at opholde sig i det ret forfaldne slot. Men i stedet for at rive hele herlig- heden ned, bygger han sit lille sommerhus Rosenborg udenfor Københavns østvold, der løb langs den nuværende **Gothers- gade**. Her foretrak Christian IV at opholde sig, når han var i hovedstaden. Men omgivelserne omkring slottet havde også ændret sig radikalt.

I årene 1598 og til 1615 lod den byggeglade monark fore- tage en række udbygninger i sydenden af holmen, og der blev løbende foretaget opfyldninger i Kallebodstranden med »Jord, Grus og Møg«. Herved forsvandt det meste af det ældre byggeri. Bygningsanlægget med den nye Tøjhus- eller Proviangårds- havn vakte almindelig beundring i samtiden, især på grund af det udgravede havnebassin, omgivet med magasinbygninger.

Tøjhus- og Proviangårdshavnen

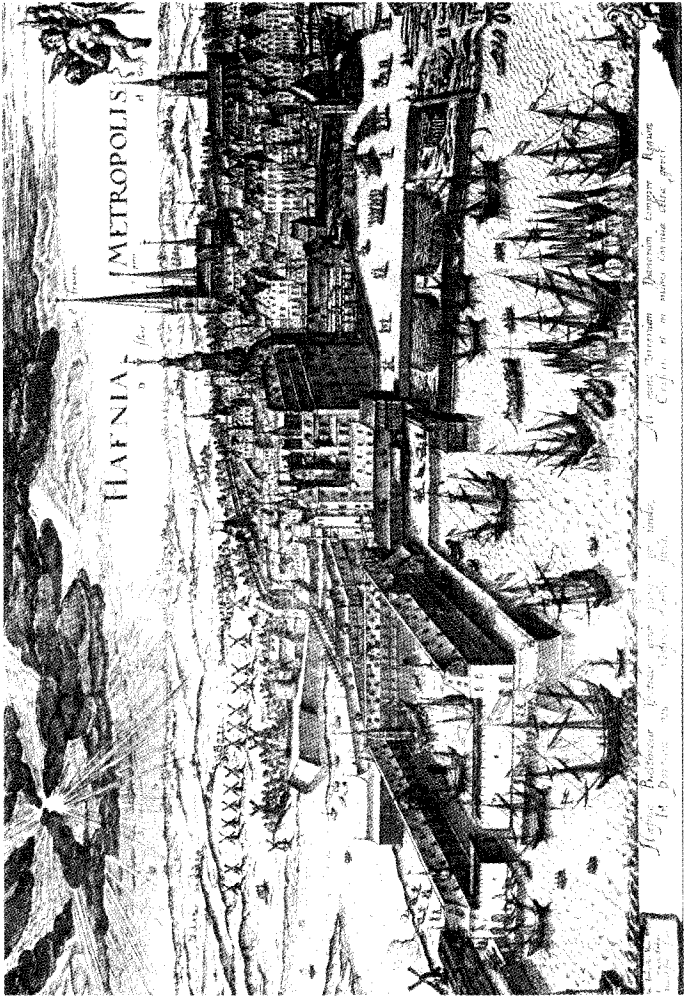
Anlægget af Tøjhushavnen blev påbegyndt i 1598, da den hidkaldte jyske bygmester Bernt Petersen van Campen gik i gang med at afmærke det store kompleks på den åbne strand. Han lagde først grunden til det 163 meter lange Tøjhus, og i 1602 lagde han grundstenen til Proviangården. I denne peri- ode blev udgravningen til det firkantede havnebassin på et par tønder land udført, og der blev gravet en næsten 125 meter lang kanal ud til havneløbet.

I 1604 påbegyndes »det søndreste Hus«, også kaldet Galej- bygning eller Bagerbygningen efter at flådens bageri senere rykkede ind i bygningen. I øst var den forbundet med Proviang- gården med en løngang, i vest stødte den op til indsejlingska- nalen.

En projekteret nordfløj over mod slottet blev ikke opført. Her lå stadig Frederik II's gamle Felttøjhus af bindingsværk sammen med andre ældre bygninger. På kajerne ud for Proviangården blev der opført et par militære vagtbygninger, der i 1769 blev afløst en ny Corps de Garde, der stadig ligger i Det Kgl. Biblio- teks have.

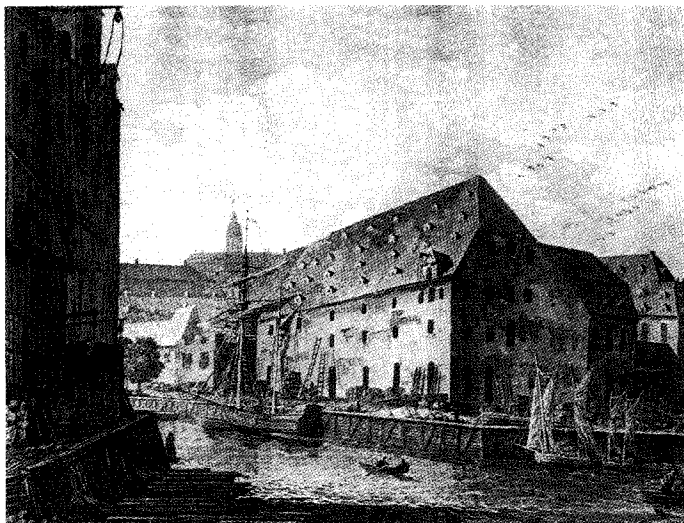
Kongens Bryghus og Løngangen

Til beskyttelse af søarealet og Slotsholmen blev der i vesten- den af holmen opført grundmurede befæstningsværker i form af to »runddele« eller bastioner, forbundet med en fæstnings-

Udsnit af københavnerprospekt fra 1611, udført af Christian IV's hofmaler Johan van Wick. Den nye Tøjhushavn ligger syd for slottet. Vest for havnen, ud mod åbent vand, den murede skanse bag Tøjhuset, der siden blev til Kongens Bryghus. Området øst for havnen er endnu ikke opfyldt, og Børsen ikke opført. Mellem Tøjhuset og Proviantgården ligger i dag Det Kgl. Bibliotek. Stik på Det Kgl. Bibliotek.

mur. »Den murede Rundel bag Tøjhuset«, der i virkeligheden var anlagt i en skæv firkant, blev i 1616 forsynet med tag og i 1619 »forordineret« til et »Bryggers«, senere kendt som Kongens Bryghus. Dets skæve grundplan i forhold til det øvrige byggeri på holmen er et minde om dens første tilværelse som muret bastion.

Maleren J.P. Lund har forevignet indsejlingen til Frederiksholms Kanal omkring 1780, med det »nye« bryghus på venstre side, og Christian IV's på den højre. Lund har åbenbart haft lidt problemer med motivet, for han har forsynet det gamle bryghus med én etage mere end det både havde og har. Senere er Bryghusbroen, der oprindeligt hed Christianshavnsbroen, ført over kanalen. Maleri på Bymuseet.

I 1614 til 1619 lukkede kongen befæstningen mellem Slotsholmen og byens vestvold ved at bygge »Løngangen«, der var en lukket forbindelsesbro. Den gav i øvrigt monarken en bekvem smutvej ind til byen, når han ville ind og forlyste sig med sine undersåtter. Dette anlæg gav efter hans eget udsagn Christian IV en del utilsigtet konkurrence med byens borgere om bebyggelsen af området.

Småholmene nord for slottet, som Christian III havde skænket til København, voksede konstant. Ligesom ved Slotsholmens sydlige ende blev opfyldningerne foretaget med dagrenovation og det endda i et sådant omfang, at holmen, hvor »bradebænken« var blevet anlagt, nu erhvervede sig det lidet flatterende tilnavn »Skarnholmen«. Holmens vokseværk var resulteret i, at den nu var vokset sammen med selve Slotsholmen og var blevet bebygget ud mod Slotsholmskanalen.

Det var der ingen, der havde taget anstød af, før borgerne også ville tilegne sig arealet op til den nye Løngang. Her følte Christian IV sig gået for nær. I et brev gav han udtryk for sin utilfredshed med Københavns borgeres byggeiver:

»Thi skulde Borgmestre og Raad tilegne sig det til, som ved Skarnagerne (skraldemændene) fyldt er, saa kom dem Tøjhu-

set, med al den Cirkumferens, til paa den ene Side, og paa den anden Side fra Huse, som Baade staar i, indtil Amager Bro, (Knippelsbro), som altsammen er fyldt ud af Skarnagerne af Byen. Med ded Fylden, der er sket bag ved Stalden, hvorfra de nyligen maatte vige, haver ded den Beskaffenhed, at dentid de gode Herrer en Part fik Lyst at bygge deres Huse paa Skarnholmen, som Byen given er af de fremfarne Konger til at sætte deres Baade og hænge deres Fiske-Redskaber paa, da skulde de ensteds hen med ded, som der tages udaf Havnen, hvorfor de lagde det der (ved Løngangen) i den Agt og Mening, at de vilde have kontinueret deres Bygninger indtil Løngangen og dermed forhindre Bygningen paa Christianshavn...«.

Kongens ny by Christianshavn

Det var altså her, hunden lå begravet. Christian IV var simpelthen nervøs for, at udbygningen på Skarnholmen skulle afholde borgerne fra at bygge i hans nye købstad Christianshavn. Men utilfredsheden afholdt dog hverken ham, eller hans efterfølgere, fra at sælge grunde til private på Skarnholmen. Det medførte, at der ud til Slotsholmskanalen blev opført "mange skønne, anselige, sirlige, store og kostelige Bygninger, som en Part Herresæder lig er".

Christians IV's konstante pengemangel fik ham i øvrigt også til i 1647 at sælge grunde til private på Strandholmen bag Børsdæmningen. Her opførte rentemester, datidens finansminister, Henrik Müller siden sin »Nybørs« eller de »Syv søstre«, som overlevede til Privatbanken i 1900-03 opførte sit hovedsæde på grunden. Langs Strandholmensiden af Børsgraven blev der også bygget private ejendomme, hvor siden Danmarks Statistiks forgængere skulle få domicil.

Øst for Strandholmen lå fortsat kong Hans gamle flådeværft på **Bremerholm**. Navnet på denne holm menes opstået ved, at kongen hidkaldte skibsbyggere fra Bremen og lod dem opføre deres huse på holmen ved deres arbejdsplads. Den gamle ankersmedje blev siden ombygget til **Holmens Kirke**, der i øvrigt under Christian IV også tjente som toldbod, til afløsning af den gamle Endebod, i en kort periode i 1619.

På østsiden af Strandholmen bag Proviantgården ved Tøjhus havnen opførte rentemester Henrik Müller i 1647 »et meget kosteligt muret Hus med skønne Gemakker og derhos et meget herligt Boldhus, hvis Lige udi Bygninger og Overdel med Skabeloner og Maling man næppe ved af dets Lige at berømme og sige, med en skøn og hvalt Kælder under, hvor adskillige Slags Drik der kan Købs indlægges kan«. Desværre for Henrik

Müller mistede han sin formue og måtte sælge alle sine ejendomme, hvoraf Boldhuset og Værtshuset ved slottet siden blev opkøbt af kongen.

Hele Strandholmen havde efterhånden udviklet sig til et stort rod af forskellige bygninger. Ved broen over voldgraven var der bag Kancellibygningen opført et porthus, som man skulle igennem for at komme over voldgraven og ind på slottet. Vagtjernen ved slottet blev varetaget af et grenaderkorps med de karakteristiske høje grenaderhuer.

Det var noget af en blandet fornøjelse at besøge slottet og dets omgivelser. Alle bygningens toiletter og køkken afløb gik direkte ud i voldgraven. Da den hverken havde afløb eller tilløb af frisk vand, var voldgraven simpelthen en stinkende kloak. Forsøg på at friske den lidt op ved at udsætte svaner led en ynkelig skæbne. De stakkels svaner døde af forgiftning. Især om sommeren var stanken ulidelig, så der er intet at sige til at Christian IV foretrak at flytte ud til Rosenborg, når der kom varme i luften. Men han gav Strandholmen et lille problem set med militære øjne.

6. Knippelsbro

Ubeskyttet til søsiden

I 1618 var Christian IV for alvor begyndt at ændre sin hovedstads gamle rammer. Den 4. juli udstedte han følgende forordning: »Vi naadigste have for godt anset her paa vort Land Amager en Befæstning at lade forfærdige, vor Skibsflaade og Tøjhus, Slottet og den gamle By, som største Magt paaliggende er, til Defension og Forsikring«.

Christian IV ville altså udvide København med et fæstningsanlæg på Amagersiden af det 1,3 km. brede sund mellem Sjælland og Amager. Kongen havde nemlig indset, at hans hovedstad havde en blød bug. Volde og Voldgrave på Sjællandssiden havde siden Svend Grathe dækket byen mod angreb fra landsiden. Men hvis en fjende skulle finde på at gå i land på Amager og angribe over det smalle sund, så var byen temmelig ubeskyttet.

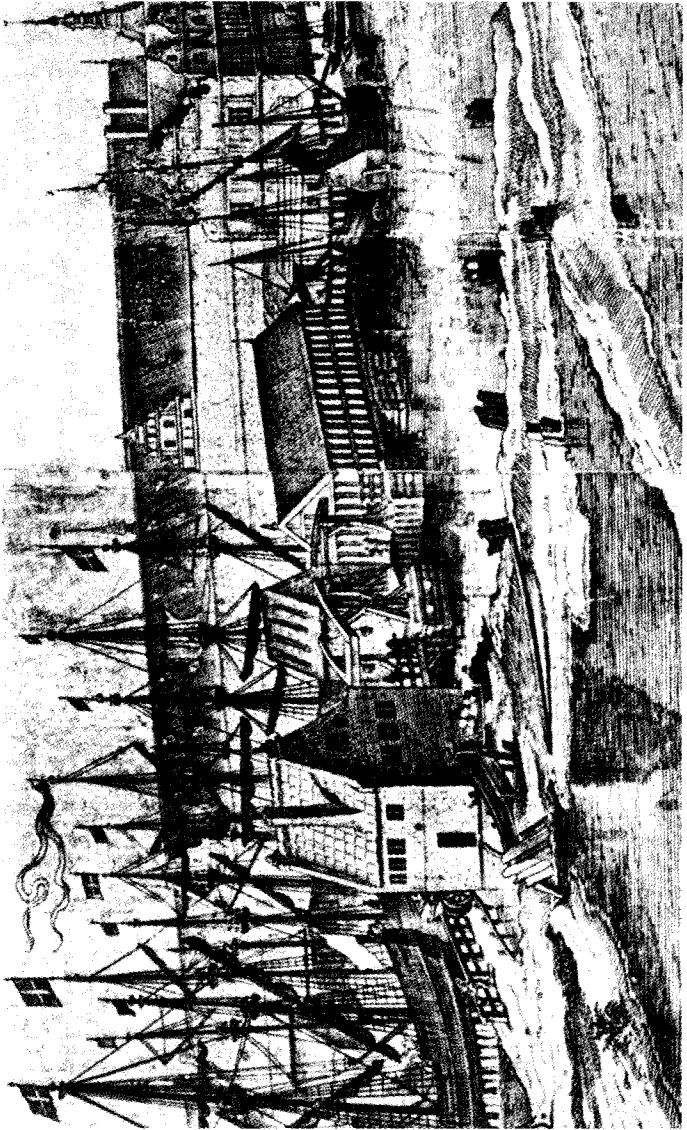
Oprindeligt var det tanken, at borgen på Strandholmen skulle tage sig af forsvaret mod syd. Men for det første var det gamle slot blevet temmeligt brøstfældig og slet ikke egnet som militær befæstning. For det andet var der efterhånden opfyldt og bygget temmeligt meget på sydsiden af Strandholms område, hvilket gjorde det umuligt at etablere et regulært militært forsvaret ud mod havnen.

Amager landfast med Sjælland

Nu var det så heldigt, at der ud for Amagers nordkyst lå en lang række holme, halvøer og lavvandede grunde. Ud i vandet fra Amagersider ragede en halvø, der sammen med de øvrige småøer kaldtes Revshalen. Her ville kongen lade området opfylde og anlægge en befæstning med tilhørende bebyggelser, gennemskåret af en kanal og en øvre og en nedre by efter hollandsk model.

På spidsen af halvøen lå færgestedet, hvorfra færgen til færgebøen ved Højbro sejlede. Men når der nu skulle anlægges en befæstet bydel, var det lidt upraktisk, at samfærdslen foregik med båd. Det nemmeste ville naturligvis være at bygge en dæmning på det smalleste sted og derved gøre Amager landfast med Sjælland. Det havde kongen også overvejet.

Tanken var, at søtrafikken til København så skulle ledes syd om Amager fra Køge Bugt. Men store sandbanker i sejløbet forhindrede denne plan. Kun indsejlingen fra Øresund mod øst var dyb nok til, at de store skibe kunne komme igennem.

Den ældste Knippelsbro med bromandens hus i forgrunden, broen med klapper og kontravægte. I baggrunden Børsen og i forgrunden er opfyldningsarbejdet i gang på Christianshavn. (Udsnit af stik fra ca. 1650).

Men her havde Christian IV givet sig selv et problem. Allerede i 1598 havde kongen anlagt Tøjhus- og Proviantsgårdshavnen vest for sundets smalleste sted. I en vig på Amagersiden lå Grønnegårds Havn, der var vinterlejet for borgerskabets skibe

og sikret dem i et gavebrev af Christian III (1503-1559) fra den 18. december 1556. Både orlogsskibene og de civile handelskibe skulle således gennem sundet mod øst, når de skulle ud i Øresund. Derfor var den eneste løsning på en fast forbindelse mellem Christianshavn og København en vindebro, der kunne klappes op, når skibene skulle passere.

Det store brobyggeri

At bygge en sådan bro mellem Sjælland og Amager var ikke helt ligetil. Der var mange, som var yderst skeptiske. For det første gik der en kraftig strøm gennem det smalle sund, som mange sagkyndige mente ville skylle broen væk. For det andet ville isen om vinteren nok skrue den nye bro ned. I øvrigt ville den tunge trafik over broen sikkert nedbryde bygningsværket. En halsløs gerning og spild af penge, sagde københavnernes til hinanden.

Men så let lod Christian IV sig ikke slå ud. Han gav i 1618 ordre til at igangsætte arbejdet. Nu var det ikke billigt at bygge en bro. Men det fandtes der råd for. Under mange høflige undskyldninger overfor »bønder og menig almue« udskrev Christian IV en ekstra skat, der skulle finansiere brobyggeriet.

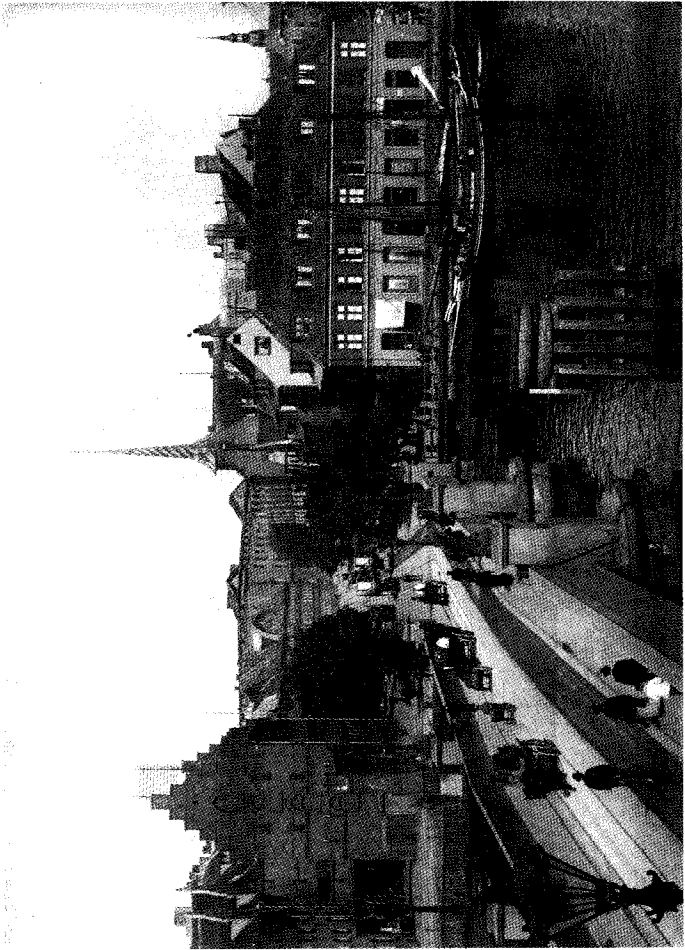
Det var hovedsageligt småkårsfolk, der som skatteydere måtte holde for, når majestæten skulle bruge penge til sine anlægsarbejder. Adelen var fritaget for skattepligt, da den i stedet havde pligt til at forsvare riget.

Nu gik arbejdsfolkene i gang med brobyggeriet. Først skulle der køres jord til en brodæmning på begge sider. Der var et mylder af svedige mænd, der knokler med hestevogne, kærre, trillebøre, skovle og spader. På tilkørselsrampen fra Strandholmen planlagde monarken opførelsen af Børsen.

På Amagersiden stødte anlægget til den nyanlagte Brogade, der var lagt i forlængelse af landevejen ud til Sundbyerne. Ud i vandet opfyldtes der til brokar, som skulle bære broens overbygning. På Sjællandssiden blev den faste del af broen forsynet med en overdækning i form af et langt, spidstaget hus. På Amagersiden lå den tidligere Toldbod, der fremover skulle huse »bromanden« til betjening af broklapperne.

Broen færdig i 1620

Da jordarbejderne var fuldført, gik tømrersvendene i gang med selve brokonstruktionen. Den bestod af to broklapper, hvorover der var rejst en overbygning til de store ophængte

Den gamle Knippelsbro der gik fra Christianshavn til Slotsholmsgade. På venstre side Sukkerhuset og på højre »De syv søstre« fotograferet omkring 1890. Foto Københavns Bymuseum.

kontravægte. Når broen skulle åbnes for et passerende skib, tog stærke mænd fat i tykke trosser og hejste med hjælp fra kontravægtene broklapperne op. Når skibet var igennem, sænktes broklapperne igen. Et »herkulisk Værk«, der stod færdigt i 1620.

Som altid havde københavnerne mange kælenavne til et nyt bygningsværk. Broen blev kaldt »Den Store Amagerbro«, senere »Christianshavns Bro« eller bare »Lange Bro«. Men den 2. maj 1614 solgte kongen den gamle Toldbodbygning med grund til

en mand ved navn Hans Knip. Han skulle fremover fungere som bromand, tage betaling af de skibe, der sejlede gennem broen, og i øvrigt sørge for at lukke broen op og i. Dette ejerskab fik københavnernes til at kalde brohuset for »Knippenshus«. Det navn smitter af på broen, der i folkemunde forvanskes til Knippelsbro.

Over broen gik nu al trafikken fra Sjælland over Strandholmen til Christianshavn. Både orlogs- og handelsskibe passerede under de to broklapper. Ofte var der trængsel på den smalle træbro. Hvis kuskene ikke passede på, kunne det hænde, at både hest, vogn og kusk røg ud over kanten og endte nede i stranden.

Bromanden og hans svende var heller ikke altid lige villige til at åbne broen, især på helligdage. Det fik temperamenterne til at koge på kongens orlogsskibe, og som en samtidig skrev: »Dog ligger Ober- og Under-Officerer og galier og tordner paa Bromanden og undertiden pisker ham dygtig udi deres Kaarde.«

Efterhånden som Christianshavn voksede frem, øgedes det trafikale pres på Knippelsbro. Den blev først aflastet, da Langebro blev bygget i 1686. Siden sin opførelse har Knippelsbro skiftet udseende mange gange. Men bromanden Hans Knips navn har hængt ved dem alle. Snart rinder dog den tid ud, hvor al trafik går i stå, mens broerne går op. I år 2012 bliver broerne over Københavns Havn ifølge planene definitivt lukket for gennemsejling efter 292 års virke.

7. Børsen

Christian IV's supermarked

En anden af **Christian IV's** planer, som fik betydning for Strandholmens udstrækning, gik ud på, at København skulle udvikle sig til et handelscentrum i Nordeuropa. For at opfylde denne ambition havde **Christian IV** allerede i 1618 ladet arbejdet påbegynde med at anlægge Christianshavn efter hollandsk model. Her skulle købmænd og skibsredere have deres gårde, pakhuse og kajpladser langs bydelens gennemgående kanal.

Christian IV's gamle Børs fotograferet i 1860. Til venstre ligger den gamle Kurantbank-bygning, bag den Børsgraven og den bebyggelse der forsvandt ved århundredeskiftet og blev afløst af Privatbankens nye hovedsæde. Foto på Københavns Bymuseum.

Men kongen havde også en anden plan, nemlig at København skulle udstyres med en børs efter sydeuropæisk forbillede.

Navnet Børs - eller bourse - menes at stamme fra Brügge. Her havde internationale handelsmænd slået sig ned i et særligt kvarter, hvor de i og udenfor mægler- og bankfirmaet van der Burse's ejendom opslog deres boder. Fra anden side hævdes det dog, at betegnelsen børs stammede fra den endnu ældre markedsplads i Antwerpen. En sådan international handelsplads ønskede Christian IV, at København også skulle have.

Kongen havde allerede ladet foretage en række opfyldninger på sydenden af Strandholmen. I forbindelse med anlægget af Knippelsbro skulle der bygges en dæmning ud i sundet mellem Strandholmen og Amager. Her ønskede Christian IV opført en børsbygning, som på den måde ville få åbent vand og kajplads til begge sider. På den ene side blev det Børskanalen og på den anden den nu forsvundne Børsgrav, som forvandlede til **Slotsholmsgade**.

Til at opføre Børsen ansatte kongen i 1614 Lorenz van Steenwinckel som bygmester og stenhugger. Han gav sig straks i gang med at planlægge arbejdet. Anlægget af Børsdæmningen foregik i årene 1618-1619. Det var noget af et vovestykke at ville bygge en stor bygning på en nylagt dæmning, som næppe havde fået tid til at sætte sig. Den projekterede børsbygning var næsten 140 meter lang og over 22 meter bred.

Børsens bygmestre

I 1619 påbegyndes udgravningen og fundamenteringen til Børsen på den smalle dæmning, men samme år døde bygmesteren Lorenz van Steenwinckel. Kongen overlod derefter arbejdet til hans yngre broder, Hans van Steenwinckel d.y. Typisk for Christian IV var han ikke selv klar over, hvordan den endelige bygning skulle se ud. Det blev der arbejdet på undervejs. Dog var det fra starten planlagt, at der i facaderne skulle indgå sandstensornamentering og figurer.

I 1623 var de gule ydermure rejst og bygningen kommet under tag. Men det var langt fra den Børs, vi kender i dag. Den havde intet tårn, ingen kviste, og gavlene var afvalmet i begge ender og uden prægtige udsmykninger. I underetagen var der indrettet boder, forretninger, hvor der kunne handles med varer, der kunne bringes direkte ind fra skibene ved kajerne på begge sider af Børsdæmningen. En lang og temmelig kedelig bygning syntes Christian IV.

Med stor energi gik kongen i gang med at pynte på sin nye Børs. Allerede i 1623 satte han gang i arbejdet med at opføre

tagkviste ud mod Slotsholmskanalen og ikke mindre end 74 tagvinduer. En ny pragtfuld vestgavl blev opført mod slottet med en bred opkørselsrampe til døren på første sal. Østgavlen blev dog først fuldført i 1640 med en trappe op til første sal. Den sydvendte facade til Børsgraven havde slet ingen kviste. Men kronen på værket blev dog tårnet med dragespiret.

Fyrværkerens tårn

Et hårdnakket rygte påstår, at Børsens spir stammer fra slottet i Kalmar. Det kan dog grundigt dementeres. De fire drager med sammenslyngede haler er skabt af »poussereren« og fyrværkerimester Ludvig Heideritter, der endeligt afregnede med kongen i 1625. Det er opført af træ, der er blybelagt.

I øvrigt gav det lille tårn og spir mange bygningsmæssige problemer. Der var ingen mulighed for at fundamentere tårnet i den færdige bygning. Derfor måtte der konstrueres et ophæng i tagkonstruktionen, der kunne bære tårnet og det blybelagte spir.

I 1628 blev de første boder i underetagen udlejet. Første sal bestod hovedsageligt af ét stort rum, hvor de handlende kunne leje studepladser. I starten var de københavnske handlende ikke rigtigt med på kongens idé. Men det havde han råd for. Han bestemte nemlig, at alle udenlandske købmænd, der kom til byen, skulle handle på Børsen. Det gjorde, at københavnernes strømmede til, selv adelige og kongelige kom for at se det spændende vareudbud. Børsen blev et eksotisk supermarked med varer fra hele verden. Det fik de københavnske købmænd til underdanigt at bede kongen om plads i den nu populære Børs.

Slotsholmen officielt fra 1650

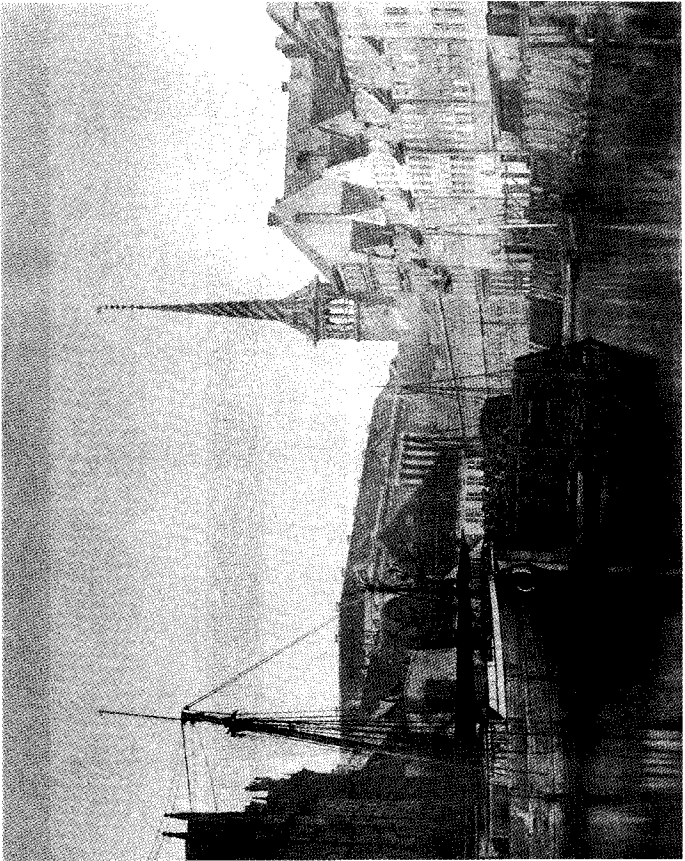
Fra 1639 til 1642 var det kongen selv, der stod for udlejningen af boder i Børsen. Men det har nok været lidt besværligt, så han lejede Børsen ud til købmand Jacob Madsen. I 1650 får den nu meget udvidede Strandholm officielt navneforandring til **Slotsholmen**. Ved samme lejlighed blev det højtideligt forbudt at benytte navnet Skarnholmen for det nordlige område. Men det daglige liv på holmen, slottet, i kancelliet og på Børsen fortsætter ufortrødent.

På Wolfgang Heimbachs maleri fra 1660, hvor Frederik III (1609-1670) bliver hyldet som arvekonge, ses Børsen som en gul bygning. Over de næste par hundrede år havde Børsen forskellige ejere. Gentagne gange var den yderst forfalden og

Knud Gamborg tegnede interiøret med de mange boder i den gamle Børssal før ombygningen.

måtte renoveres for store beløb. Det medførte bl.a. i 1775 et forslag om at lade tårnet erstatte af en kuppel. I 1746 restaurerede Nicolai Eigtved Børsen. Ved den lejlighed lod købmand Andreas Bjørn, der havde et stort skibsværft på Christianshavn, billedhuggeren Petzolds fremstille de to statuer af Neptun og Merkur til opstilling foran rampen.

Børskanalen fotograferet i 1860. Det var før Grosserer-Societetet lod sætte kviste på bagsiden af Børsbygningen. I Baggrunden C.F. Hansens nyklassicistiske Christiansborg. Foto på Københavns Bymuseum.

Grossererne rykker ind

Efterhånden blev handlen med konkrete varer afløst af handel med papirer og penge. I 1814 besluttede Frederik VI (1768-1839), at når indehaverne af butiksejendomme i »Børsbazaren« på første sal døde, skulle der ikke fremover gives nye lejemaal. Børsen var ved at blive grosserernes hus, og forretningerne begynder at flytte ind til den indre by.

I 1856 opsiges »Børs-bazaren«, der indrettes til Børssalen, og i 1857 køber Grosserer-Societetet Børsen af staten mod at love, at de vil respektere bygningens historiske arv. Børsgraven bag Børsen havde udviklet sig til en ildelugtende tarm med dårligt

holdte bolværker. Den blev kastet til i 1868, så **Slotsholmsgade** opstod.

I 1878 lod Grosserer-Societetet arkitekt Ludvig Fenger renovere den stærkt forfaldne bygning. I forbindelse med denne ombygning blev de gulflammede mursten dækket af de siden så forkætrede tynde, støbte, tyske cementsten med imiteret rød murstenstegning. Herefter blev der i 1879 opsat tagkviste på den sydvendte facade ud til den nyanlagte **Slotshomsgade**.

I Børsens underetage handlede der stadig fra kramboder, og der blev udskænket i små lystige værtshuse. Men i 1900-tallet forsvandt al handlen fra Børsen, hvis indre har gennemgået mange ombygninger. Men selve Børsbygningen står stadig i sin grundform som et af Københavns ældste huse.

8. Stormen på København

10.-11. februar 1659

Den svenske belejring i 1658-1659 betød store ændringer i vestenden af **Slotsholmen**. Byens forsvarsværker var bestemt ikke i optimal stand. Christian IV havde udvidet byen med både Christianshavn og Ny København, det lå bag en ny **Øster Vold** fra Nørre Port til Kastellet. Denne forsvarslinie var stadig ret ufuldstændig, og selvom den murede Løngang var opført mellem Slottet på Strandholmen og byens Vestvold, var området sårbart.

Natten mellem den 10. og 11. februar 1659 var bidende kold. Både havnen og de udstrakte strandområder op til København var komplet tilfrosne, så man bogstaveligt talt kunne gå på vandet. København summede af aktivitet.

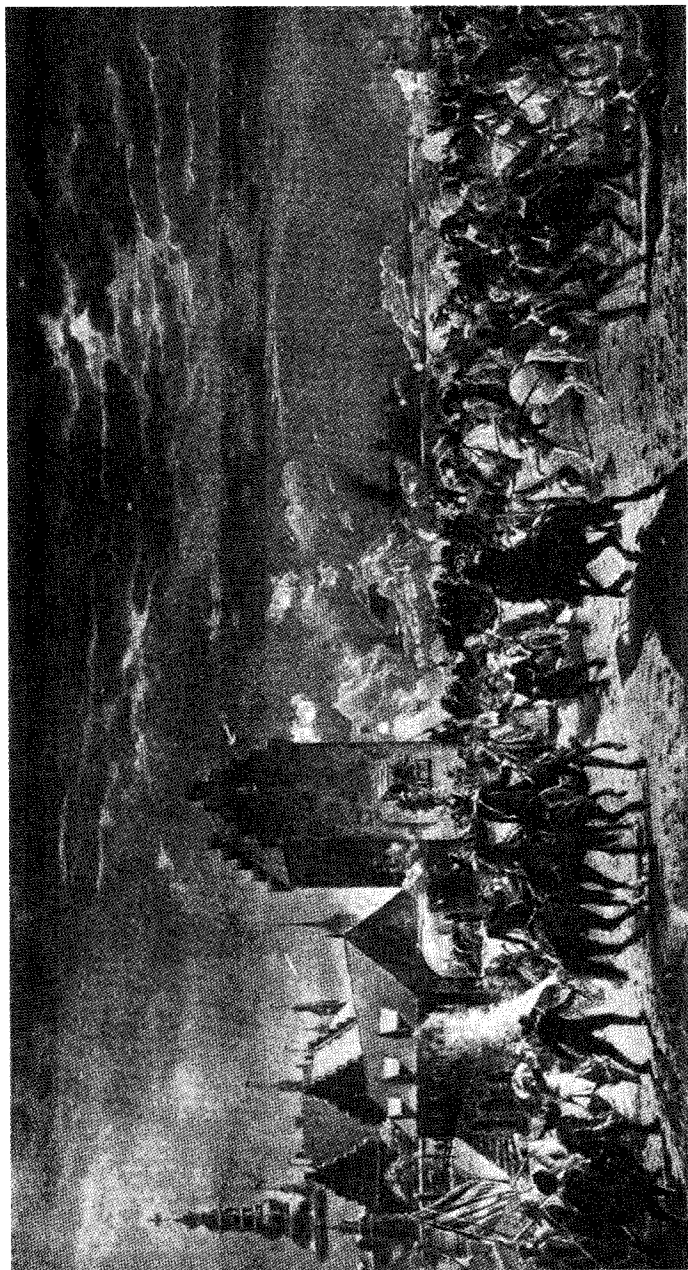
Byen havde siden efteråret 1658 været omringet af svenske-kongen Carl X Gustav's soldater, der havde erobret resten af Danmark. Kun København var stadig på Frederik III og danskernes hænder. I oktober var den hollandske admiral Obdam kommet København til undsætning med en krigsflåde, 5.000 veltrænede hollandske soldater og friske forsyninger.

I månedsvis havde svenskerne forberedt sig på det endelige angreb. Borgerne i København brugte ventetiden til desperat at få sat de halvfærdige volde i stand til at modstå angrebet. Der var lagt krigsskibe ud i sundet mellem Amager og Strandholmen for at dække slottet og holmen fra søsiden. De sad nu fastfrosset i isen som små forter, der skulle indgå i forsvaret. Men området vest for slottet var langt fra så nemt at forsvare som der, hvor regulære volde og voldgrave dækkede byen. Ved Løngangen skilte kun en tynd mur byen fra Kalvebod Strand og det åbne tilfrosne vand.

Borgervæbningen var under våben og klar til at kæmpe. Der havde allerede været et par skinangreb, bl.a. juleaften. Men det store angreb var stadig i vente, og borgervæbningen og de militære enheder var klar. I området ved Løngangen var det kvarterkompagnierne fra Snarens- og Strands Kvarterer, der stod for forsvaret. De stod side om side med forsvarets øverstkommanderende Hans Schacks »Feltherre regiment«.

Brændende tønder på Valby Bakke

Klokken halv-to om natten var det buldrende mørkt. Pludselig blussede to brændende tjæretønder op ude på Valby Bakke.

Historiemaleren C.F. Lund har søgt at skildre den afgørende nat mellem 10. og 11. februar 1659 ved Løngangen. Bag det kamtakkede tårn ses den murede Løngang over til slottet. På den hvide hest til højre ses Frederik III, som personligt deltog i forsvaret.

Det var signalet. Overalt i landskabet begynder de svensk soldater at bevæge sig mod byen. De var iført hvide overtræksdragter for at falde ind med den hvide is og sne.

Et angreb mod Christianshavn blev slået tilbage. Et andet angreb blev rettet mod det svage punkt mellem Kastellet og Øster Vold. Men her stod et hollandsk kompagni, som bogstaveligt talt mejer svenskerne ned. Rundt langs hele volden og ude på den tilfrosne havn blev svenskerne mødt med indædt modstand.

Store gryder med kogende vand og beg blev tømt ned over de svenskere, der forsøgte at komme op af volde, som var overhældt med vand og derfor isbelagte. Lige så effektive var store træstammer, som danskerne rullede ned af voldene mod de angribende svenskere. Træstammerne var forsynet med kæder, så de kunne hales op igen og bruges på ny. Fra de fastfrosne skibe skød danskerne med kanoner og geværer, og svenskerne på isen havde ingen mulighed for dækning.

Selve hovedangrebet blev rettet mod afsnittet mellem byen og Slotsholmen. Her gik svenskerne frem over isen mod Løngangen og Bryghuset. Men de københavnske borgersoldater var ikke sådan at bide skeer med. De havde åbnet store våger i isen, så de svenske belejringsmaskiner ikke kunne komme ind til volden.

Svenskerne løber spidsrod mellem de åbne våger og forsvarernes morderiske ild. Der stod 350 kanoner på voldene, som fyrede ustandseligt. Fire angribere nåede helt op på volden, men blev øjeblikkeligt hugget ned af generalvagtimester Claus Ahlefeldt.

Ved fem-tiden om morgenen måtte Karl X Gustav efter tre blodige timer erkende, at slaget var tabt. Der blev blæst retræte. Foran voldene lå næsten 1.000 dræbte svenskere og 900 sårede. Danskernes tab var på 12 mand. København og dermed Danmark var reddet. Men for området mellem Slotsholmen og byen fik stormen stor betydning.

Frederik III lod nemlig volden forlænge fra **Løngangstræde** og i lige linie ud til den nuværende havnekaj, »det nye værk bag Slottet«. Indenfor den nye byvold blev der fyldt op mellem de små holme i det lave vand, så **Frederiksholm** opstod. I øvrigt gav den gamle Løngang betydelige problemer. Den var så solidt bygget, og »havde en saadan Grund af store Kampesten, at det var at undre«. Den var næsten ikke til at rive ned.

Gravet kanal

Ved opfyldningen bag den nye vold blev den gamle havn ved **Gammel Strand** afskåret fra Kalvebod Strand. I den smalle kanal mellem **Slotsholmen** og Gammel Strand endte de fleste af byens rendestene, så vandet stod nu og rådnete, hvad gav en forfærdelig stank. Derfor blev **Frederiksholms Kanal** gravet ud til havnen for at skabe cirkulation i det gamle havneløb.

Over den nye kanal blev i første omgang bygget to broer, Prinsens Bro længst mod syd og **Stormbroen**. En tredje bro, Rødebro eller Nybro, blev bygget noget senere og gik fra **Kna-brostræde** over til Slotsholmen. Den blev nedlagt i 1726, men nåede at give navn til Nybrogade. Senere kom **Marmorbroen** og Bryghus Broen til og fuldendte kontakten mellem Frederiksholm og Slotsholmen.

I det nyopståede kvarter bag den nye Vester Vold kender de fleste Prinsens Palæ, der siden blev til Nationalmuseet. Mellem volden og kanalen anlagdes **Stormgade**, et navn til minde om den blodige nat, da svenskerne angreb på dette sted, samt **Ny Vestergade**, **Ny Kongensgade** og siden **Bryghusgade**. Oppe ved **Vandkunsten** anlagdes gaden **Løngangstræde**, der naturligvis fik sit navn efter Christian IV's gamle solide Løngang.

Udover denne udbygning fuldførte Frederik III også sin faders Tøjhuskompleks på Slotsholmens sydside, da han i 1665 lod Christian III's gamle Tøjhus af bindingsværk afløse sit eget nye i grundmur og på tre etager. Her indrettede han både tøjhus, bibliotek og kunstkammer. Det var en forvirret blanding af kunstgenstande og alskens mærkværdige rariteter, men en forløber til både Nationalmuseet og andre af statens samlinger.

De mange praktiske løngange

Den nye bygning blev forbundet med Proviantgården med en løngang, som dog faldt, da man opførte Gehejmearkivets nye bygning i 1715 til 1721. Allerede i 1781 blev arkivbygningen forsynet med en højst nødvendig tilbygning ind mod Tøjhuset. Den kaldes ofte fejlagtigt »den Hardorffske tilbygning«, men blev i virkeligheden opført af bygningsinspektør C.J. Zuber. Herfra går en løngang over til slottes nuværende sydfløj.

Løngange, lukkede forbindelsespassager mellem forskellige bygninger, har fra de tidligste dage været en del af Slotsholmens byggestil. Christian IV havde sin Løngang over til Vandkunsten. Københavns Slot stod i forbindelse med Proviantgården med en løngang og en anden gik til staldene. Der var løngange mellem

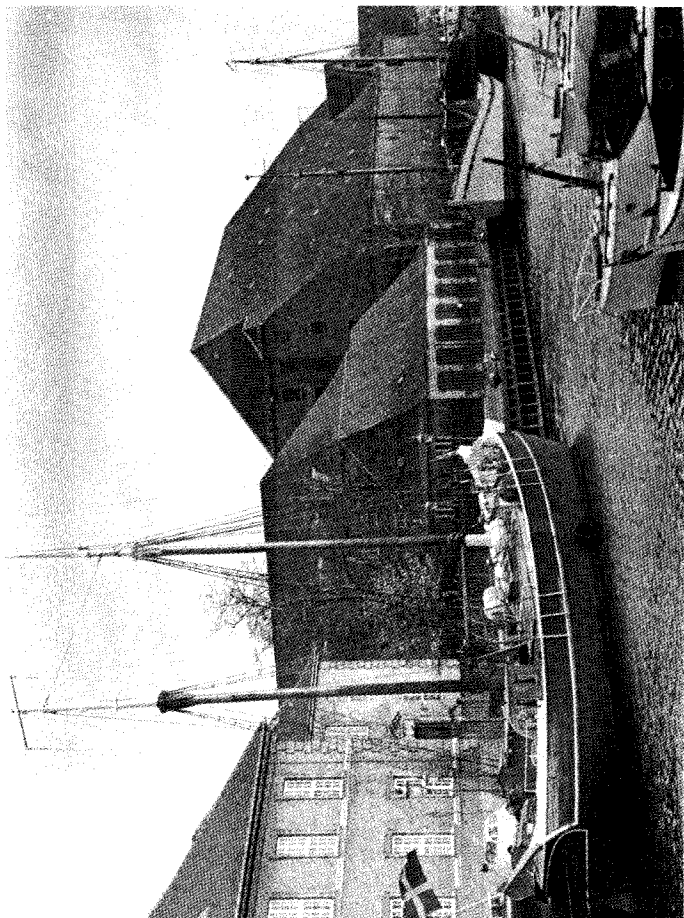

Foto fra 1930'erne af Frederiksholms Kanal med Kongens Bryghus og Bryghusbroen i baggrunden. Foto Danmarks Statistik.

Proviantgården og Galejhuset. Biblioteksbygningen, det nuværende Rigsarkiv, havde løngange til både Proviantgården og Tøjhuset.

Disse løngange blev ikke kun brugt til bekvem indendørs passage. Løngangene lå adskillige rum, der blev udnyttet på mange måder. I Løngangen til Kancellibygningen havde Det Kgl. Galleri en tid til huse. Det var forløberen til Statens Museum for Kunst. Gehejmekabinetminister Johan Friedrich Struensee (1737-1772) havde en overgang bolig her. Men samtidig havde han også en bolig på slottet under dronning Caroline Mathilde gemakker. De to boliger var forbundet med en »forborgen« trappe.

9. Den røde Bygning

Københavns Slots endeligt i 1730

Selv om Christian IV havde bygget så meget andet, blev det ikke ham, der kom til at ændre det gamle og skumle Københavns Slot. »So altväterisch gebauet« var det allerede på hans tid blevet kaldt. Hele **Slotsholmen** var et virvar af privat og offentligt byggeri. Der var flere planer fremme om et nyt slot, ja endda om at flytte det ud til den nuværende Amalienborgs grund. Men det blev ved planerne.

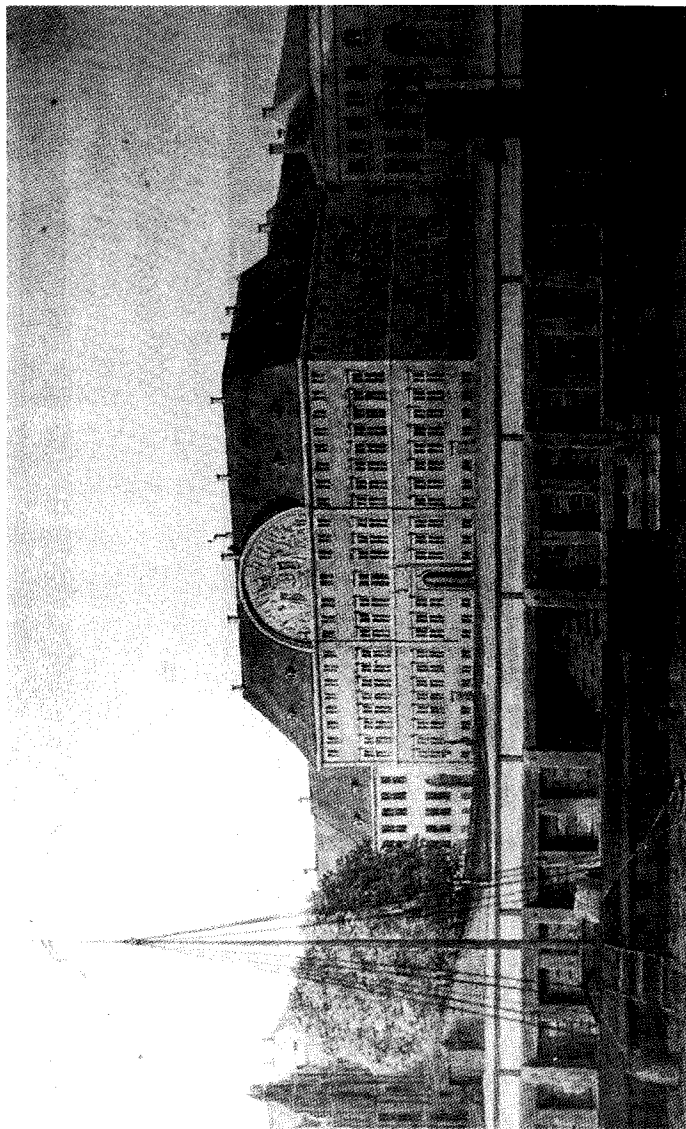
Under Frederik IV (1671-1730) faldt det gamle uregelmæssige staldkompleks og blev afløst af Staldmestergården ud mod **Frederiksholms Kanal** og ned langs den nuværende **Tøjhusgade**. Kongen lod også det gamle slot kraftigt ombygge af J.C. Ernst. Han ønskede det ikke helt nedrevet, da han gerne ville »beholde noget af den gamle Rede, hvori han og hans Forældre vare opklækkede«.

Voldgraven blev fyldt op, og hele slottet ændres, så det fremstod i 5 etager. Blåtårn bevaredes, men efter ombygningen nåede slottets tag næsten op til spiret. Den indre gård blev nærmest en dyb og mørk skakt, hvor der stort set ikke nåede lys ned til de nederste etager. Det gamle fundament kunne slet ikke klare den store belastning, så allerede, medens der blev bygget om, begynder det hele at slå revner. Renoveringen var fuldført i 1730, men alle var klar over, at den var mislykkedes.

Adolph Jensen om Den røde Bygning

Departementschef Adolph Jensens fortæller i sine erindringer om sit indtryk af Den røde bygning

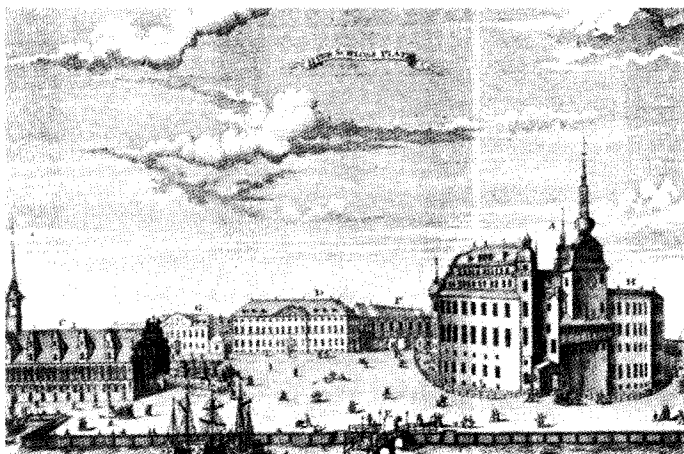
- Det var dog med en vis højtidelig følelse, at jeg den 2. januar 1896 steg op ad de slidte stentrapper i den ærverdige røde bygning, lidet anende at jeg her skulle have mit arbejdssted i samfulde 40 år. Fra denne dag er der i øvrigt tre ting, der har bidt sig uudsletteligt fast i min erindring: Messing-stagerne med de tændte lys på pultene, biblioteksværelset, hvor bøger og arkivsager i den dobbelte mængde af, hvad reolerne kunne rumme, knæhøjt fyldte gulvet i vildeste uorden, og endelige det indtryk, det gjorde på mig at blive stillet ansigt til ansigt med bureauets »veteraner«.

Kancellibygningen »Den Røde Bygning« tegnet ca. 1828. Akvarel på Københavns Bymuseum.

Den røde Bygning Slotsholmsgade 2-4

Frederik IV havde allerede da planer om et nyt hovedkvarter til centraladministrationen. Han lod i 1741 en række ejendomme ved Slotspladsen og bag Proviantgården opkøbe. På

Københavns Slot i sin sidste udgave med Kancellibygningen og Børsen til venstre. Stik på Københavns Bymuseum.

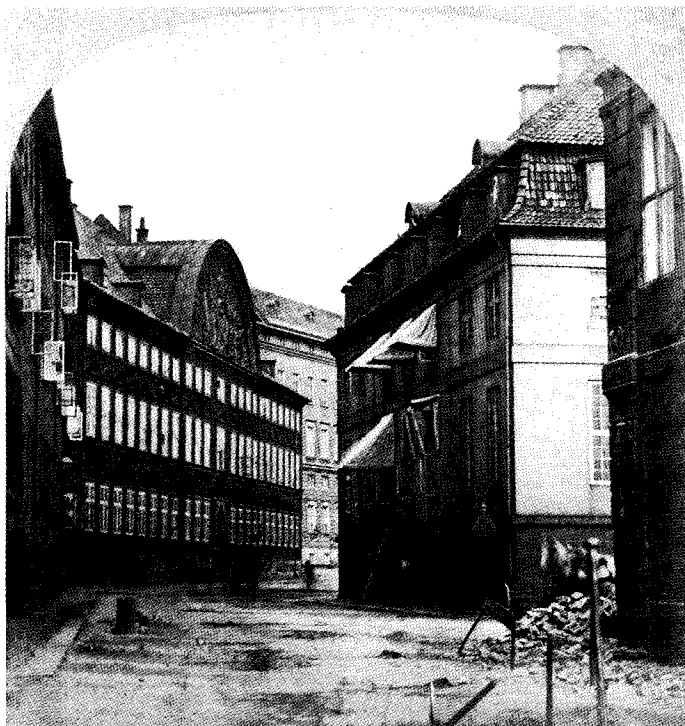
området stod bl.a. rentemester Henrik Müllers Boldhus. De gamle bygninger på grunden blev revet ned, og arkitekten J.C. Ernst opførte Kancellibygningen, »Den røde Bygning« på grunden mellem Børsgården og Proviantgården. Ved samme lejlighed blev Gehejmearkivets bygning opført, der kom til at forbinde Frederik III's biblioteksbygning med Kancellibygningen. Hele komplekset blev sat i forbindelse med slottet via en muret løngang.

Kancellibygningen blev opdelt mellem forskellige statslige institutioner. De hvælvede rum i kælderen og nederste etage skulle rumme arkiverne fra Danske og Tyske Kancelli. På dette tidspunkt var Danmark-Norge underlagt Danske Kancelli, og hertugdømmerne det Tyske Kancelli. Herudover var der arkiver fra Krigskancelliet og Rentekammeret, det nuværende finansministerium.

På første sal var der via løngangen direkte adgang fra slottet. Her kunne majestæten gå lige over til Gehejmerådets, regeringens, fire lokaler, hvoraf det ene var reserveret ham selv. Alle fire Gehejmeråds-rum lå ud mod Slotspladsen.

Kancellibygningsens indretning

Midt ned gennem fløjen langs Slotsholmsgade gik en lang korridor med kontorer på begge sider. Siden har princippet med en midterkorridor været anvendt ved mange kontorbygninger i Danmark.

Slotsholmsgade fotograferet i 1869. Til højre den gamle Kurantbank. Til venstre Kancellibygningen. Foto Københavns Bymuseum.

Danske og Tyske Kancelli var tildelt rummene på hver side af førstesalens korridor. Rentekammeret var den største institution og var derfor tildelt sidefløjen og hele anden etage. Hele komplekset blev indrettet med en pragt, som eftertidens moderne offentlige kontorbygninger med god grund kan misunde det.

Under Rentekammeret i Den røde Bygning foretages der i 1769 til 1789 et forsøg på statistisk arbejde. Enevoldsstaten søger at foretage en folketælling, men datidens centraladministration havde ikke den tilstrækkelige organisatoriske baggrund, så de indsamlede tal blev ikke færdigbearbejdet. Det var den spæde start til, hvad siden bliver til Danmarks Statistik. Folketællingen blev påbegyndt den 5. maj 1769, men som nævnt ikke gennemført. De involverede medarbejdere har alle siddet i Den røde Bygning i Slotsholmsgade 2.

Det gjorde også Tabelkommissionen, der blev nedsat i 1833, og som bestod af højt placerede embedsmænd. Kommissionen blev i 1850 afløst af Det statistiske Bureau. Kontoret dukker

frem i Københavns Vejvisere under Finansministeriet i 1874, hvilket betyder, at det først er blevet registreret som selvstændigt kontor i 1873.

En ny æra var indledt på Slotsholmen, da centraladministrationen nu var begyndte at fortrænge det private byggeri, selvom der skulle gå næsten 200 år, før staten igen tog fat på at bygge administrationsbygninger. Også nabogården til Kancellibygningen i nr. 8 fik tilknytning til statsstyrelsen, uden dog at have så meget med centraladministrationen at gøre.

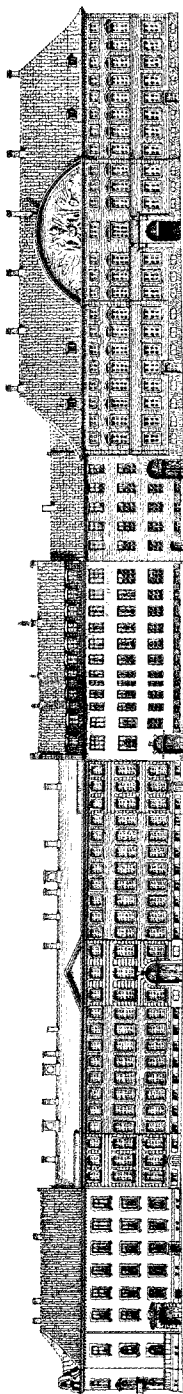
Rewentlows Gård Slotsholmsgade 8

Gården var bygget i 1696 af den islandske købmand Knud Petersen Storm som et storborgerhus, meget i lighed med hvad der ellers blev bygget på den tid. Oprindeligt var det en to etages ejendom, der havde en gavlkvist midt over seks affacadens vinduer. Hovedbygningen lå ud til Slotsholmsgade, og en sidebygning stødte op til Proviantgården.

Frederik IV købte ejendommen i 1709 og lod den bebo af sin elskerinde frk. Charlotte Helene Schindel, grevinden af Frederiksholm, til 1712. Men den unge dame faldt i unåde, og hendes plads blev indtaget af den 19-årige datter af storkansler Conrad Reventlow, Anna Sophie Reventlow. I 1712 lod kongen sig vie til hende til venstre hånd og lod hende rykke ind i Slotsholmsgade i bekvem nærhed af slottet. Her boede hun i ni år, til

SLOTSHOLMSGADE

SLOTSHOLMEN

Husfrisen i Slotsholmsgade tegnet af arkitektstuderende ved Akademiet. Alle bygningerne blev gennem 1700- og 1800-tallet overtaget af centraladministrationen. Yderst til venstre Den Schachske Gård der siden blev afløst af »Tjæreborg«.

hun i 1721 to måneder efter dronning Louises død af kongen fik overrakt dronningekronen. Siden har hendes navn været forbundet med bygningen, først som Dronningens Gård bag Børsen.

Nybygningen Slotsholmsgade 6

Imellem Anna Sophie Reventlows Gård i nr. 8 og Kancellibygningen i nr. 4 lå der oprindeligt en gård i nr. 6, der var nedbrændt. Den havde været ejet af Christian V's dronning Charlotte Amalie, men grunden blev siden overtaget af Anna Sophie Reventlow. Det var kun en mur, som forbandt Kancellibygningen, og bag den lå en lille bryggersbygning op mod Anna Sophie Reventlows Gård.

Her opførte arkitekten C.F. Harsdorff siden en beskeden fire fags bygning for at udnytte pladsen. Siden har det lille hus, der forbinder Kancelliet og Reventlows Gård, aldrig heddet andet end Kommunikationsbygningen.

Christian VI lod efter sin tronovertagelse enkedronning Anna Sophies Gård omdanne til Postgård. Men statsinstitutionernes antal voksede, og det samme gjorde pladsbehovet. I 1735 flyttede også General-, Handels-, Økonomi- og Kommercekollegiet ind sammen med den nyetablerede Veksel-, Låne- og Assignationsbank.

Selvom det er en stor bygning, der dengang dog var en etage lavere, har det nok knebet lidt med pladsen, da Maler- og Tegningsakademiet i 1738 flyttede ind. Det resulterede i, at kongen i 1741 forlængede sidefløjen. Men selv alle disse småjusteringer var ikke nok til at rumme den fortsat voksende centraladministration.

10. Lerches Gård

Slotsholmsgade 10

I den nuværende **Slotsholmsgade** nr. 10 ligger en svært fornem bygning, som enten kaldes Det Württembergske Palæ eller Lerches Gård. Det Württembergske Palæ var en af de kongelige bygninger bag Proviantgården ud til Børsgraven. Kongen

Lerches Gård fotograferet fra haven i 1910. Foto Københavns Bymuseum.

Adolph Jensen om Lerches Gård

Departementschef Adolph Jensen fortæller i sine erindringer om sit indtryk af Lerches Gård:

- »Statens Statistiske Bureau« - således var institutionens nye navn - var til huse i en række værelser i den del af ministerialbygningerne i Slotsholmsgade, der benævnes Lerches Gård. Den patina, der lå over de dybe, noget dunkle værelser, stemte godt med den oplysning, der var givet mig ved min tiltrædelsesvisit, at her havde for over hundrede år siden Henrik Stampe haft sin bolig, da han arbejdede med forberedelsen af de store landboreformer. De ydre forhold, hvorunder vi arbejdede i disse historiske rum, var i øvrigt efter tidens fordringer ikke ugunstige, om de end, målt med nutidens krav til kontor-komfort, må synes ret beskedne. Pladsen var trang, og man sad ret ubekvemt på de høje skruestole; luften var fyldt med støv fra de gamle arkivreoler, der dækkede væggene fra gulv til loft; belysningen var stearin undtagen i direktørens værelse, hvor der fandtes en petroleumslampe.

Nogen videre effektiv rengøring af kontorværelserne kan næppe have fundet sted; det slutter jeg af budet Rasmus Christensens ansættelsesbrev, ifølge hvilket han skulle oppebære et årligt vederlag af 800 kr., hvoraf der udbetaltes 65 kr. månedlig i løn og 10 kr. halvårlig til anskaffelse af rengøringsmaterialer!

De gamle, støvede og overfyldte kontorlokaler lod vist meget tilbage at ønske i hygiejnisk henseende, men lunt og hyggeligt var der, når ved vintertid store brændeknuder fra statsskovene bragede i de smukke jernovne. Dejlig arbejdsro fandt man i de tyste værelser, hvor der hverken hørtes summen af regnemaskiner eller klappen af skrivemaskiner; alt blev jo regnet i hovedet og skrevet i hånden. Man blev heller ikke forstyrret af fremmede; på den tid var der ingen mennesker, der tænkte på at skaffe sig oplysninger i bureauet ud over, hvad der fandtes i de trykte publikationer.

Porten ind til Slotsholmsgade 10, fotograferet i 1910. Foto Københavns Bymuseum.

var altid i bekneb for passende logementer for dronningens mange fattige slægtninge og til egne proteger. Palæet i nr. 10 blev opført til *Christian VI's* upopulære tyske dronning Sophie Magdalenes (1700-1770) tyske slægtning, prins Carl Christian Erdmann af Württemberg-Oels. Han var i en alder af 20 år gjort til dansk generalmajor og skulle nu bo standsmæssigt i nærheden af slottet.

Den oprindelige bygning på stedet var opført af Christian V's elskerinde Anna Amalie Moth, og den var efter hende gået i arv til hendes og kongens søn Ulrik Christian Gyldenløve. Siden var gården overtaget af gehejmeråd Iver Rosenkrantz, der var en stor haveelsker. Han havde til sit haveanlæg erhvervet en stor del af naboen, Postgårdens grund. Men da Rosenkrantz trak sig

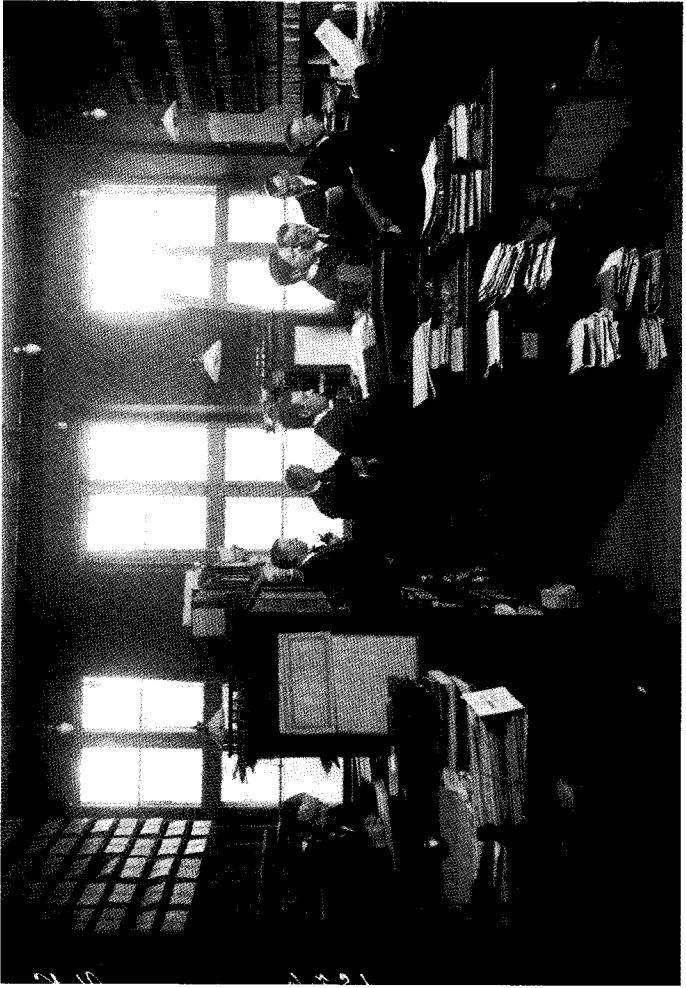

Lerches Gård fra Slotsholmsgade 10 fotograferet i 1910. Foto Københavns Bymuseum.

tilbage til sine jyske besiddelser, solgte han gården og haven til Christian VI.

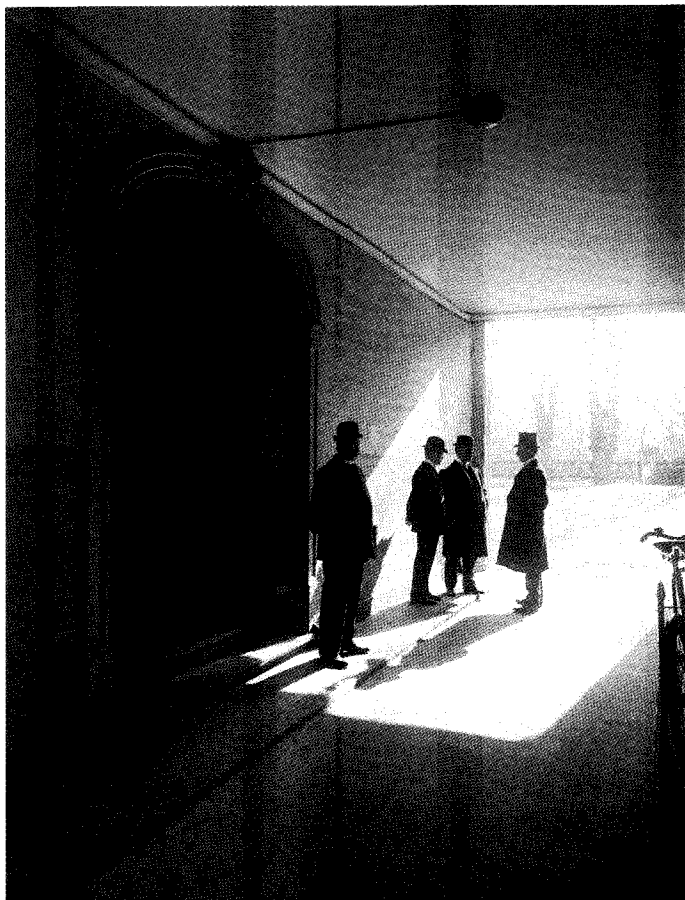
Det Württembergske Palæ

Kongen lod fra 1741 til 1744 hofbygningsinspektør Johann Adam Soherr opføre et palæ i to etager til prinsen af Württemberg, hvor enkelte af rokokorummene stadig er bevaret.

Ministerielt interiør fra ekspeditionskontoret i Kultusministeriet i Lerches Gård fotograferet i 1910. Foto Københavns Bymuseum.

Men da kongen døde i 1746, foretrak prinsen at returnere til Tyskland og forlod Danmark i 1747. Han solgte det nyopførte palæ til general, greve Christian Lerche. Han var en velanskrevet hofembedsmand, der i 1751 havde erhvervet sin grevetitel. Christian Lerche boede i palæet frem til 1753, da hans helbred begyndte at svigte. I mellemtiden havde han opført den nuværende hovedbygning til Lerchenborg og foretrak at flytte hertil. Men palæet i Slotsholmsgade 10 forblev i grevskabets eje i endnu 50 år og kaldes derfor ofte Lerches Gård.

*Porten til Lerches Gård 10 med ministerielembedsmænd fotograferet i 1910.
Foto Københavns Bymuseum.*

Ved indgangen til 1800-tallet var staten igen i bekneb for plads til sine institutioner, især på grund af Christiansborgs brand i 1794. Derfor købte staten i 1805 palæet i Slotsholmsgade 10 af grevskabet Lerchenborg og lod den fornemme bygning forhøje med en etage. Centraladministrationen var rykket endnu et nummer ned af Slotsholmsgade.

På den anden side af Børsgården fortsatte Børsen sin udvikling. I 1775 blev Børsen overtaget af Kurantbanken – Nationalbankens forgænger. Den havde haft forskellige adresser, bl.a. i kælderen til Charlottenborg og senere i vestenden af Børsen. Nu blev der i 1787 mellem Børsen og Den røde Bygning opført

en regulær bankbygning. Børsen og banken blev forbundet ned en muret løngang. Bankbygningen stod til 1870, hvor den blev afløst af den gamle Nationalbank på Bremerholm.

Det inderste stykke af Børsgraven blev i 1737 kastet til, og på stedet opførtes i forbindelse med Christiansborgs opførelse Slotsholmens Hovedvagt ud for midten af Børsens bagside. Det var slottets arkitekt E.D. Häusser, der stod for den rummelige bygning, hvor der også var plads til hoffets skræddersal. Bag hovedvagtsbygningen stod en af havnens vejeboder.

Administrationen voksede efter 1849

Efter at Danmark havde fået sin grundlov i 1849, voksede statsadministrationen voldsomt, og landets styre blev fordelt på 7 ministerier med heraf følgende embedsmænd. En række af disse ministerier rykkede ind i palæet, der siden har været en af centraladministrationens hovedbastioner på Slotsholmen.

I 1896 var forholdene blevet for trange til Det statistiske Bureau i Den røde Bygning. Bureauet måtte holde flyttedag og rykker et par numre ned af Slotsholmsgade til nr. 10. Her fik det til huse i de smukke rokokolo-kaler i Lerches Gård. Denne attraktive adresse ved Børsgraven skulle dog kun blive en kort affære i institutionens historie.

11. Den Schackske Gård

Slotsholmsgade 12

Det statistiske Bureau fik kun tre år i Lerches Gård. Så var der igen pladsproblemer, og Centraladministrationen fortsatte sin vækst ned af Slotsholmsgade. I 1869 anlægges den nu forsvundne **Christiansgade** langs med havnen, og det går ret brutalt ud over at par af de gamle gårde bag Proviantgården. I

Den gamle og smukke portal til Den Schackske Gård. Foto Københavns Bymuseum.

Adolph Jensen om Den Schackske Gård

Departementschef Adolph Jensen fortæller i sine erindringer om sit indtryk af Den Schackske Gård:

- Bureauet var allerede før direktør Marcus Rubins fra-træden i 1902 flyttet fra Ministerialbygningen til lejede lokaler i Den Schackske Gård på hjørnet af Slotsholmsgade og Christiansgade. Her foregik den modernisering af det ydre apparat, der var nødvendig, for at bureauet kunne løse de mange nye opgaver, tiden krævede.

Jeg mindes endnu det røre, det vakte, da den første telefonforbindelse med omverdenen blev oprettet, et enkelt vægapparat i direktørens forværelse. Nok se men ikke røre! Også husker jeg den dag, da assistent frøken Annette Vedel, den senere fabriksinspektør, fik det højt betroede hverv forsøgsvis at betjene en regnemaskine, medens gamle Farsø rystede på hovedet og erklærede, at hvis vi beholdt den tingest, ville det være ude med statistikkens pålidelighed.

Den egentlige revolutionering af den statistiske teknik skete dog først i direktør Michael Koefoeds tid, da de elektriske maskiner holdt deres indtog i bureauet. Ved anvendelsen af disse maskiner skulle der opnås en dobbelt fordel, hurtigere oparbejdelse af råmaterialet og formindskelse af omkostningerne. Den første fordel var sikker nok, men Koefoed havde sine tvivl med hensyn til den sidste.

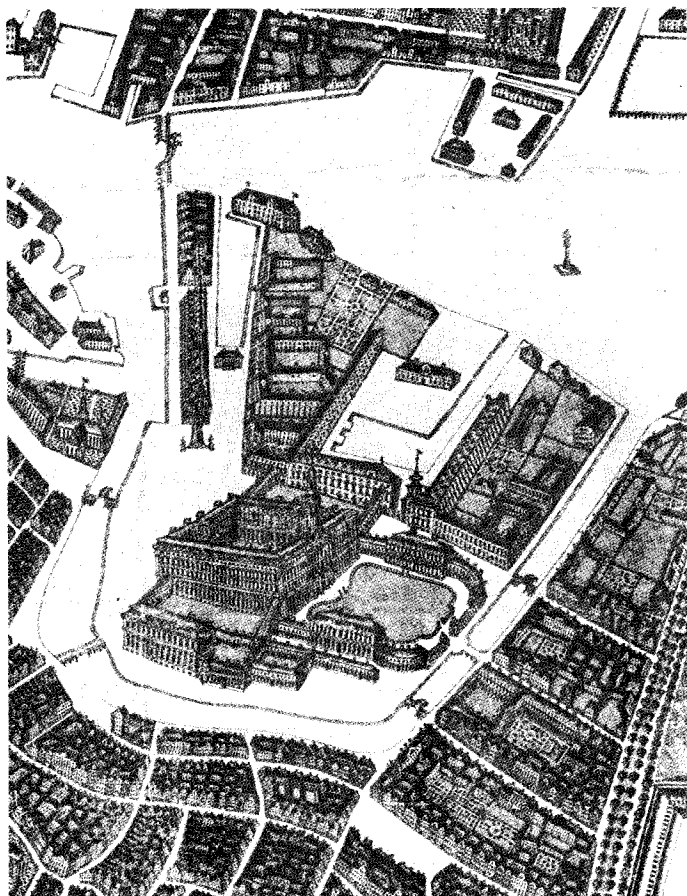
Da han med mange andre gode egenskaber forenede den at være staten en god husholder, traf han foranstaltning til, at maskinerne, for hvis benyttelse der betaltes en månedlig lejeafgift, udnyttedes så effektivt som muligt ved anvendelse af toholds- og treholdsdrift. Så oplevede man da det for den tid meget mærkelige fænomen, at der i kontorer under Centraladministrationen blev arbejdet fra tidlig morgen til sent på natten med et summende maskineri, hvis overanstrengte motorer Wilhelm Elberling, som dengang var »maskinchef«, stadig måtte afkøle ved hjælp af våde omslag.

Den Schackske Gård med porten til venstre efter at tilbygningen på hjørnet til Christiansgade var opført. Foto Københavns Bymuseum.

Slotsholmsgade 12 lå Hans Schacks Gård, der som nabo havde den gamle købmandsgård, Den grønbeckske Gård, hvis ældste dele var opført i slutningen af 1600-tallet. Husrækken sluttede med grosserer Adolphs smukke nyklassicistiske kontorbygning. Helt ude ved havnekajen lå Sukkerhusets store rødstens pakhuis fra Børsgården og hen forbi Proviantgården.

Da Christiansgade anlægges, sprænges denne smukke husrække. For det første opfyldes Børsgården 1865 til 1867, hvorved **Slotsholmsgade** opstår som færdselsåre. En ny udgave af **Knippelsbro** flytter trafikken fra Børsgården og om i den nye

Luftperspektiv af Slotsholmen med det første Christiansborg på anonymt kort fra 1760-erne. Kort på Det Kgl. Bibliotek

Slotsholmsgade. Ved samme lejlighed rives Nationalbank-bygningen, slottets hovedvagt og vejeboden ned. Men andre af de gamle huse på østside af Slotsholmen falder også.

Christiansgade blev anlagt for at skabe en jernbaneforbindelse fra Hovedbanegården over Slotsholmen til Gammel Holm, der netop var ved at blive udbygget som beboelseskvarter, efter at flåden var flyttet til Nyholm. Dette gadegennembrud slog hul på sydenden af den gamle husrække langs Slotsholmsgade. Det meste af Den grønbeckske Gård faldt for at give plads for den nye gade. Grosserer Adolphs smukke kontorbygning måtte også lade livet og blev afløst af en anmassende beboelsesejendom, og et nyt sukkerhus blev opført ved det gamle. Hele området omkring Børsen skiftede ansigt.

Ruinerne af det andet Christiansborg fotograferet fra Højbro Plads i 1909. Foto Københavns Bymuseum.

Det 1. Christiansborg 1733-1794

Den mislykkedes modernisering af det gamle Københavns Slot fik hurtigt konsekvenser. Da Christian VI (1699-1746) overtog tronen i 1730, tog han den drastiske beslutning at rive hele herligheden ned. Det var altså ikke kun af pragtsyge, at den unge monark valgte at bygge det første Christiansborg, men ligeså meget af bitter nød. Allerede i 1731 gik håndværkerne i gang med at bryde Københavns Slot ned.

Den private bebyggelse i nordenden af Slotsholmen forsvandt

helt ved anlæggelsen af det første Christiansborg. Enkelte af husene fik under byggeriet en galgenfrist ved at tjene som oplagsrum og bolig for generalbygmesteren og byggeriets tilsynshavende.

Den gamle Skarnholm blev bebygget med Slotskirken, den kongelige vognremise og den nordlige ridebanefløj. Vognremisen ombygges siden i årene 1839-1848 til Thorvaldsens Museum.

Pladsmangel i Centraladministrationen var allerede da begyndt at gøre sig gældende. For at aflaste den gamle kancellibygning på slotspladsen, opførtes 1707 til 1710 en arkivbygning, der ikke lå langt fra Højbro. Vi ved forbavsende lidt om denne arkivbygning. Den skal være opført i grundmur og have været gråpudset. Den fik kun 26 års levetid. Allerede i 1721 ophørte den med at fungere som arkiv, og i 1736 blev den nedrevet.

En af grundene til, at der længe ikke blev bygget nye administrationsbygninger, skal ses i lyset af, at Christiansborg i alle sine tre udgaver kom til at rumme meget af den voksende centraladministration.

Christian IV's gamle Tøjhuskompleks ændrede også karakter. Efter at der i 1742 til 1746 var blevet opført et særligt Søtøjhus på Orlogsværftet, blev det gamle Tøjhus overtaget af landartilneriets tekniske værksteder med tilhørende værkstedsbygninger.

Grundstenen til det nye Christiansborg blev lagt den 21. april 1733, og hele byggeriet blev finansieret af Øresundstoldens fond. En del af det gamle slots fundament, der lå udenfor det nye slot, overlevede. Det blev udgravet i 1906 til 1921 og kan i dag ses i Christiansborgs kældre. Selvom det gamle Københavns Slot forsvandt, bevaredes mange af de øvrige af slottets bygninger på Slotsholmen og ned langs Slotsholmsgade. En af dem var naturligvis Den røde Bygning.

Det 2. Christiansborg 1794-1884

Det første Christiansborg brændte i 1794, og dets afløser gik det ikke bedre, da det i 1884 blev flammernes bytte. Den grundplan, der blev lagt for det første Christiansborg, blev også bestemmende for dets to afløseres udstrækning. For den pilotering, der blev påbegyndt i 1732 med 9.225 egepæle i en længde af 2 til 16 meter, danner stadig i store træk fundamentet for det nuværende slot. I 1880'erne var der planer fremme om at fylde kanalen omkring Christiansborg op, men det blev aldrig til noget.

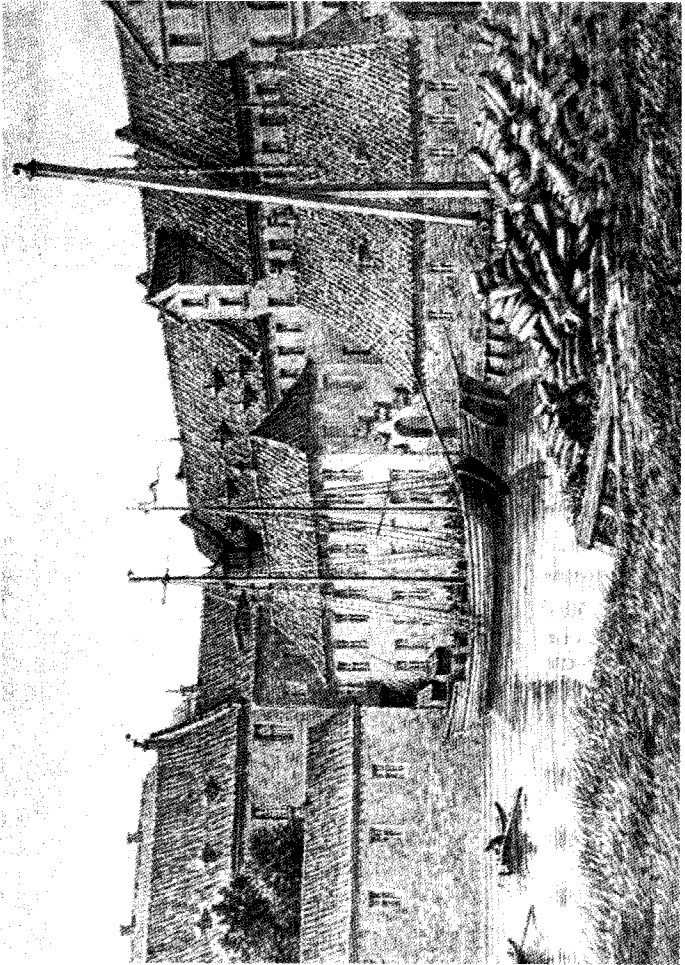
Den Schackske Gård med sin moderne hjørnetilbygning efter anlæggelsen af Christiansgade. Foto Københavns Bymuseum.

De sidste store ombygninger på Slotsholmen kom til at finde sted på sydsiden af holmen, der på dette tidspunkt var lukket militært område mellem **Frederiksholms Kanal** og **Børsgraven** ved Knippelsbro.

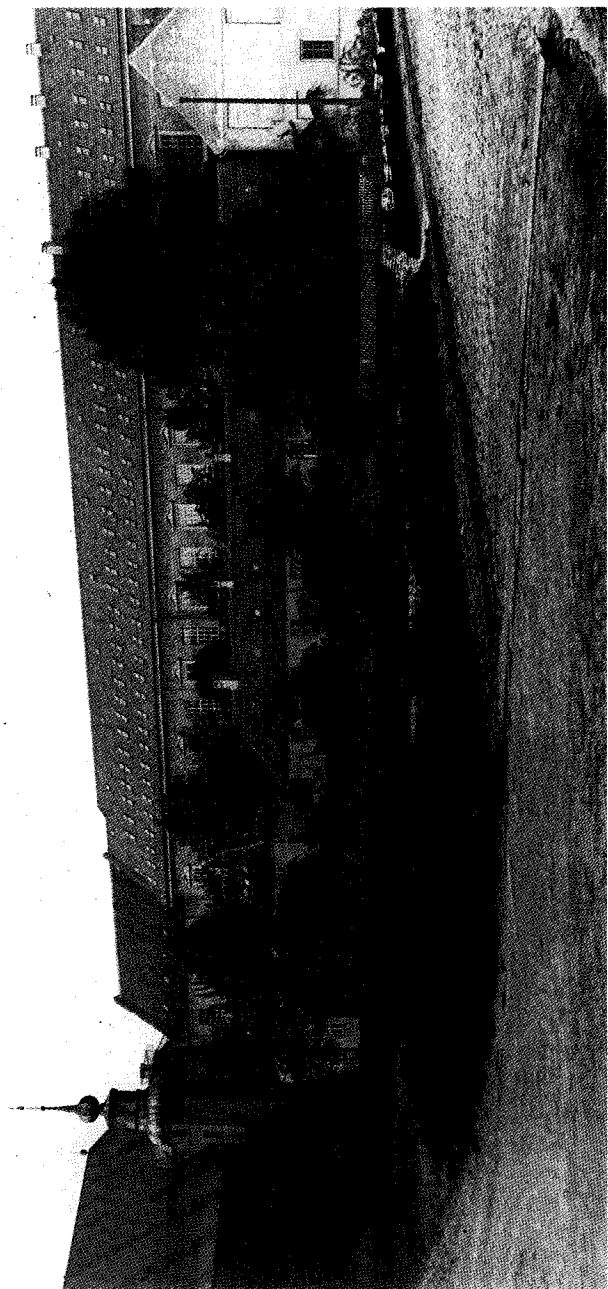
Efter at Tøjhushavnen var blevet opfyldt i 1868, blev der opført flere nye bygninger i gården. En af dem var Gevær-fabrikken, der ligeledes stod færdig i 1868. Her blev hærens Remingtongeværer, model 69, fremstillet. Men fabrikens dampmaskiner, lige op til Rigsarkivet og Det Kgl. Bibliotek og ikke mindst generalstaben, der var flyttet ind i Proviantgården, udgjorde en brandfare. Det resulterede i, at fabrikken blev flyttet over til den senere Artillerivejs kasserne på Amager, og landartilleriets mange værkstedsbygninger blev fjernet.

I 1869 anlægges den nu forsvundne **Christiansgade** ved det

nye kajanlæg, i forbindelse med en uddybning og opfyldning af havnen og kajen mellem Lange- og Knippelsbro. Ved anlægget af Christiansgade måtte både den gamle Grønbeckske Gård og grosserer F. Th. Adolps smukke hus fra 1780 lade livet. Den Schackske Gård i nr. 12 blev kraftigt ombygget og fik om langs den nyanlagte Christiansgade påklistret en uklædelig hjørnebygning i tidens klunkestil.

Et hjørne af den gamle Tøjhushavn før opfyldningen i 1867-68. I baggrunden til venstre Rigsarkivet og Gehejmearkivets bygninger, vinkelbygningen mod højre er Proviantgården, hvor folketingets medlemmer i dag har kontorer. Ud til havnebassinet ligger forskellige ældre administrations- og lagerbygninger. Stik i Illustreret Tidende 1861-62.

Pladsen mellem Rigsarkivet og Det Kgl. Bibliotek fotograferet i 1913 inden havens anlæggelse. Foto Københavns Bymuseum.

Rigsfeltherre Hans Schack i 1666

Den gamle gård var opført af rigsfeltherre Hans Schack i 1666 og bar over porten feltherren og hans hustru Anna Blomes våbenskjold. Gården var formodentlig en af de sidste renæssancehuse, der blev opført i København. I lang tid var den en af gadens fornemste bygninger. Naboejendommene var dengang hovedsageligt lave bindingsværkshuse, der først efterhånden blev afløst af pompøse naboer. Den Schackske Gård fik en krank skæbne. Oprindeligt havde den en smukt udsvejet gavl over midterpartiet, men efterhånden blev den ombygget til ukendelighed. Der blev tilføjet en ekstra etage, hvorved den svungne gavl forsvandt. Kun portalen i venstre side mindede om gårdens fordums glans.

Efter Christiansgades gennembrud mistede gården sin sidste rest af renæssancepræg og lå nu indeklemmt mellem Lerches Gård og sin nye tilbygning. Centraladministrationens vokseværk gav efterhånden pladsproblemer i det sidstnævnte. Derfor lejede staten i 1899 Den Schackske Gård, og samme år flyttede Statistisk Bureau ind i bygningen Slotsholmsgade 12. Staten købte Den Schackske Gård i 1927.

Hele nabolaget skiftede udseende i de år. Christiansgade krydsede den samtidigt anlagte Slotsholmsgade, der lå på den gamle Børsgrebs grund, i forbindelse med en ny Knippelsbro fra 1868 til 1869. Broforbindelsen til Christianshavn blev ført af Slotsholmsgade, og Børsgade kom herefter til at ende blindt.

Gennem Christiansgade ud til havnen blev en havnebane anlagt og ført videre ud mellem Børsen og »De syv Søstre« af den nyanlagte Banebro til Havnegade. Den blev i 1937 afløst af Børsbroen.

Det Kgl. Bibliotek

Ud mod havnen havde Slotsholmen også skiftet profil. Frederik III's gamle biblioteksbygning og tøjhus var for længst blevet for trang til de voksende samlinger. Derfor blev det besluttet at opføre et nyt Kongeligt Bibliotek. Arkitekten Hans J. Holm fik opgaven, men blev pålagt at genbruge dele af fundamenterne og murene fra den gamle Galejbygning, som biblioteket skulle afløse. Biblioteket stod færdigt i 1906, og nogle af Galejbygningens hvælvede kælderrum blev bevaret og anvendt som magasiner og fyrrum under nordfløjen ind mod haven.

Det gamle havnebassin blev forvandlet til Slotsholmens Haveanlæg, eller i daglig tale bare Bibliotekshaven. I en periode havde Det statistiske Departements 12. kontor med regnskabs-

statistik og den løbende befolkningsstatistik med døds- og fødselstal til huse i en af de lave bygninger i Bibliotekshaven.

I 1960 blev **Christiansgade** nedlagt, og gadeforbindelsen lagt ud langs kajen fik navnet **Christians Brygge**. Ved den lejlighed blev både resterne af Den Schackske Gård og det øvrige byggeri ud til kajen nedrevet og den store nye ministerialbygning »Tjæreborg« opført.

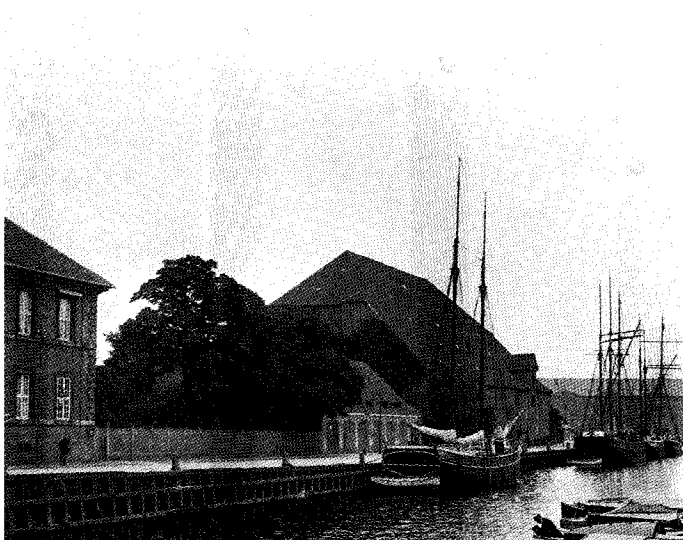
Men Det Kgl. Biblioteks samlinger voksede fortsat, så i 1968 til 1970 blev der klistret en smal bygning uden på Holms facade til havnen. Men allerede tredive år efter var den gal igen, så i 1999 blev »Den Sorte Diamant« indviet på selve kaj-området med indgang ud til **Christians Brygge**.

12. Frederiksholms Kanal

Christian IV's bryghus

En udbygning på vestsiden af **Slotsholmen** blev fra maj 1940 Danmarks Statistiks sidste adresse på Slotsholmen. I mellemtiden var Einar David Cohn i 1936 blevet udnævnt til departementschef. Han var ikke uden stil. En gang om året iførte han sig sin tjenesteuniform med sovsekande, sabel og hele sildesalaten. På denne dag kunne de ansatte i departementet kikke ind på chefens kontor og nyde synet af ham i fuld ornat. **Frederiksholms Kanal** er en gravet kanal, og op til den ligger både den store Staldmesterbygning fra 1703 og Christian IV's Bryghus, der har aner tilbage til anlæggelsen af Tøjhushavnen i 1604. Staldmesterbygningen, der i dag rummer Undervisnings- og Kirkeministeriet, er oprindeligt opført som bolig for chefen for de kongelige stalde med deres hundrede af heste og utallige vogne, som hørte under Københavns Slot.

På havneområdet mellem Tøjhuset, Staldmestergården og Christian IV's Bryghus begyndte man i starten af 1900-tallet at opføre nye administrationsbygninger, der skulle supplere de allerede eksisterende på Slotsholmen. Allerede i 1901-1910 opføres »Slotsholmens Varmecentral« som det fjernvarmeværk,

Frederiksholms Kanal med Kongens Bryghus fotograferet i 1930. Foto Københavns Bymuseum.

Frederiksholms Kanal med de nye ministerialbygninger og Slotsholmsens varmecentral. Foto Københavns Bymuseum.

der skulle forsyne Christiansborg og Centraladministrationen med varme. Arkitekten Andreas Clemmensen stod for byggeriet, som det lykkedes ham at gemme bag de gamle bygninger op til Frederiksholms Kanal. Udefra ser man kun skorstenen.

Nye kontorbygninger i 1931 og 1940N

I 1914 rejstes nogle midlertidige træbarakker til Centraladministrationen. Det var oprindeligt meningen, at barakkerne kun skulle stå i 5 år, men de står der faktisk stadig. Herefter begyndte man i to tempi at opføre en trefløjet kontorbygning nærmest Bryghuset. Den første halvdel stod arkitekt Thorvald Jørgensen for, og den stod færdig i 1931. Den næste halvdel blev tegnet af Thomas Havning og var færdig i 1940.

Hertil flytter Det statistiske Departement i maj samme år med adressen Frederiksholms Kanal 27. Departementet rykker også ind i nogle af de »midlertidige« træbarakker. Især om vinteren var det en blandet fornøjelse, hvor kulden sneg sig op om benene på medarbejderne. Derfor gik mange i sivsko, og denne fodbeklædning kom til at danne model for en årlig medarbejderpris i departementets 10. kontor. I den »røde barak« boede bl.a. hullestuen.

Begrebet sikkerhed var i de dage noget anderledes end nu. Store mængder af følsomme informationer lå frit fremme i lange reoler langs kontorets korridorer. Alle kunne i princippet gå lige ind fra gaden og læse eller fjerne en lang række fortrolige indberetninger. Men det havde dog krævet et vist lokal-kendskab at finde frem bestemte oplysninger.

Men på adressen i Frederiksholms Kanal havde statistikken til huse i 33 år, og her blev nye og yderst nyttige afdelinger oprettet. Hulkortafdelingen udviklede sig i 1970 til edb-afdelingen, hvor dataskærme afløste hulstrimler og kort. Der blev også oprettet et hustrykkeri med en Rotaprint klein-offset trykmaskine. Den første sats blev fremstillet på den dengang meget avancerede IBM Composer, der kunne skrive teksten ud i spalter med fast bagkant.

Statistikken spredt på mange adresser

Samfundets og politikernes stadig stigende krav til statistik fyldte efterhånden kontorer og barakker op til bristepunktet med medarbejdere, arkiver og kontormaskiner. Der var simpelthen ikke plads nok i lokalerne på Slotsholmen. Derfor blev Det Statistiske Departement, som ved en lovændring i 1966 havde

Gården inde bag Kongens Bryghus og Staldmestergården med den »midlertidige« barakker ved Frederiksholms Kanal. Foto Danmarks Statistik.

fået navnet Danmarks Statistik, tvunget til at supplere domicilet i Frederiksholms Kanal 27 med lejede kontorer ude i byen.

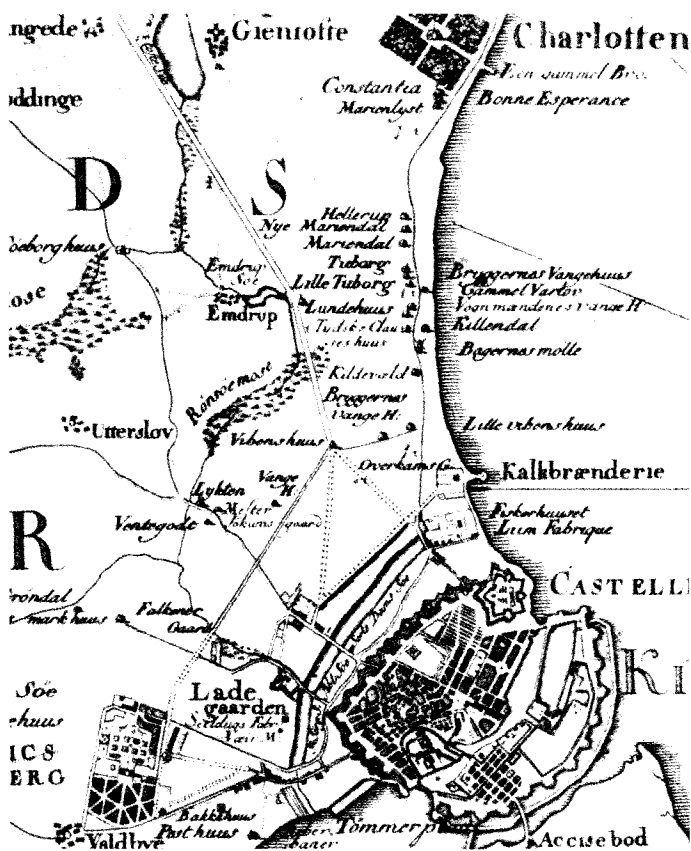
I Skelbækgade på Vesterbro lå 3. kontor med landbrugsstatistikken. 8. kontor med transportstatistikken lå i Bredgade 32. I Nyrupsgade boede 4. kontor, og i Torvegade havde 5. kontor med nationalregnskabet til huse i B&W-hovedbygningen, også kaldet Ørkenfortet. Ved Knippelsbro i Torvegade lå der dengang nogle barakbygninger, de såkaldte Red Barnet-barakker, hvor senere Udenrigsministeriet blev bygget, og her havde bl.a. social- og kriminalstatistikken til huse. Herudover var der kontorer på 5. sal i Godsbanegården på Kalvebod Brygge 31, som bl.a. gav plads til 1. kontor ved gennemførelsen af folke- og boligtællingen 1970.

Denne spredning af kontorerne gjorde det ønskværdigt for institutionen at blive samlet på samme adresse, og derfor begyndte en systematisk søgning efter andre lokaler i hovedstadsområdet. Endelig i 1972 lykkedes det at finde lokaler på Østerbro, og i 1973 måtte Danmarks Statistik opgive sit hoveddomicil på Slotsholmen, hvor man havde boet lige siden institutionens start i 1850.

13. Lavenes græsningsarealer

Fra Slotsholmen til Østerbro

I starten af 1970'erne var der efterhånden opstået pladsproblemer for Danmarks Statistik på Slotsholmen. Derfor begyndte man at se sig om i byen efter passende lokaler. Det var ikke nemt, men til sidst fandt man et passende bygningskompleks i Sejrøgade på ydre Østerbro. Før vi kikker på selve bygningen og dens historie, skal vi se lidt på områdets historie. Kvarteret på det yderste Østerbro er bebyggelsesmæssigt ret nyt, men har alligevel en hel del historie bag sig. Det var en del

I 1766 tegnede Casper Wessel et Sjællandskort for Videnskabernes Selskab. Her ses tydeligt det ubebyggede område omkring vejrydset ved Vibenshus, bag den Bryggermarken til højre og til venstre Rørmarken som siden fik navnet Lersøen. Københavns Stadsarkiv.

af det fælledareal, som frem til ophævelsen af demarkationsbestemmelserne blev brugt til græsning for byens kreaturer. Sct. Kjelds Gård ligger i Bryggervangen, som en af nabogaderne er opkaldt efter. Som navnet antyder, havde dette område, der afgrænses af **Jagtvej**, **Lyngbyvej**, **Vognmandsmarken** og **Østerbrogade**, en særlig tilknytning til Københavns Bryggerlav.

Bryggervangen og Bryggerlavet

Bryggerlavet var oprettet i 1525 og blev hurtigt en magtfaktor i middelalderbyen. Der havde dog allerede tidligere været bryggere i hovedstaden. Arkæologiske udgravninger i den ældste bykerne viser, at der allerede omkring år 1000 var en stor ølproduktion i København. Både Vor Frue og Petri Kirke udlejede bryggerkar til bryggere, da det især var de dyre kobberkar, der var bekostelige i anskaffelsen. Frue Kirke havde hele 20 bryggerkedler. Så tjente kirken også lidt på drikkeriet i byen.

Bryggerlavet fik i forbindelse med nedlæggelsen af landsbyen Serridslev fæstebrev til et større stykke af dens jorde til græsning for deres kreaturer og heste samt høbjergning. Bryggere var der mange af og af flere grunde. Vandet var direkte sundhedsfarligt, så øllet var en daglig nødvendighed. Herudover kan øl holde sig længere end vand, så derfor var det nødvendigt på flådens skibe.

Alene under Christian IV blev der registreret 114 bryggergårde. Det var der sandelig også behov for. Dagsrationen i hær og flåde var 10 liter øl pr. mand. Derfor lod monarken et stort bryghus opføre på et opfyldt område ved havneløbet syd for slottet, ved den nuværende **Frederiksholm Kanal 29**. Bag Tøjhuset lå et gammelt svovlmagasin, som 1616-1618 blev ombygget til bryghus. Det tages i brug omkring 1620 som afløser for to mindre bryggerser på Københavns Slot. Bryghuset skulle forsyne majestæten, hans husholdning og ikke mindst hæren og flåden.

Men gennem de næste århundreder udviklede Københavns Bryggerlav sig til en indspist og kvalitetsmæssig dårlig leverandør af det livsnødvendige øl. Derfor blev der den 11. december 1801 nedsat en bryggerkommission, der skulle fremkomme med forslag om nyordning af ølforsyningen og -brygningen.

Ud over en række nyttige forslag, om forbedring af bryggemetoderne og øllets kvalitet, skal det også være slut med omgangsbrygningen og det gamle bryggerlav. Der foreslås total næringsfrihed indenfor bryggerfaget.

Egentlig tilhørte Bryggervangen byen København. Men efter den store bybrand i 1795 tvang kongen i årene 1798 til 1814 byen til at sælge ud af sine jorde for at skaffe penge til genopbygning og regulering af den brandhærgede hovedstad.

Den 30. august 1805 blev det gamle, ineffektive københavnske Bryggerlav så ophævet ved kongelig resolution. Det nåede at blive 280 år. Dog fik de ca. 100 medlemmer en vis kompensation for deres tabte rettigheder. De fik kollektivt overdraget Kongens Bryghus, lavshuset i Skindergade og brugsretten til et stykke af området Bryggervangen.

Demarkationsterrænet blev åbnet

Efterhånden begyndte København at vokse ud over »broerne«. Baggrunden for områdets bebyggelse var, at militæret endeligt begyndte at lukke op for demarkationsterrænet. Befolkningstallet i den gamle by bag voldene steg eksplosivt. Alene fra 1840 til 1850 steg det fra 116.000 til 126.000. Kældre, stalde og bændeskure blev indrettet som boliger, men det forslog som en skrædder i helvede. En del tilladelser til at bygge i grundmur i det gamle demarkationsterræn blev givet i 1851, men først i 1852 kom der for alvor gang i byggeriet.

Flere og flere lejligheder inde bag voldene blev overbefolkede, og det ramte i sagens natur især de fattige. Hygiejnepioneren dr. med *Claus Hornemann* skrev bl.a. om forholdene i 1853: »De større og luftige gårde forsvinder mere og mere, etager bygges overalt til, fugtige kældre, lofter, pakhuse og stalde indrettes til små beboelseslejligheder, gamle kirkegårde udgraves til grunde for 6 etages huse.« Disse forhold havde en forfærdende indflydelse på levealderen, men det syntes myndighederne ikke at bekymre sig synderligt om.

I 1853 offentliggjorde professor *Carl Emil Fenger* en beregning, der viste, at levealderen i København lå 15 år under provinsen. I perioden 1845-1849 var den 25 år for mænd og 34 år for kvinder og faldende - medens det øvrige land lå på 50 år, og med en stigende tendens. Børnedødeligheden var rystende. I 1839 døde 50 pct. af de nyfødte, der kom til verden på byens fødestiftelser, og efterfølgende døde mange, når de kom hjem. Her spillede boligforholdene naturligvis også ind. Men mange af byens fattigste havde ikke engang råd til en fast bolig. De var henvist til at overnatte i de gamle uhumske logihuse, hvis de overhovedet havde råd til den luksus.

Vognmandsmarken

Vognmandsmarken var oprindeligt et temmeligt stort område, hvor Københavns Vognmandslav havde fæstebrev til græsning og høbjergning. Vognmandslavets første lavsskrå blev nedfældet i 1478, og lavets medlemmer stod for næsten al transport i hovedstaden.

I 1771 satte Struenses magistrat området på auktion. Men efter at Struense mistede hovedet inde på Øster Fælled, fik lavet marken tilbage. Da Vognmandslavet blev ophævet ved indførelsen af næringsfriheden, overtog Københavns magistrat fæstet i 1851. Men militæret havde fortsat brugsret på de gamle fælleder. Ved Fælledaftalen mellem stat og kommune i 1893 og senere ved opkøb overgik en stor del af Vognmandsmarken til militærets kommende ingeniørkaserne - Svanemøllens Kaserne. Ved **Hans Knudsens Plads** indvies i 1935 Ortopædisk Hospital, der blev opført af Samfundet og Hjemmet for Vanføre. Resten blev udstykket, og en del af bebyggelsen udviklede sig op til midten af 1900-tallet til berygtet slum. En større sanering fjernede den gamle bebyggelse og blev afløst af et stort moderne beboelseskompleks.

Slagtervænget og retterstedet

Gadenavnet **Borgervænget** er et minde om andre københavnske håndværkerlav, der havde vænger for deres heste og kreaturer. Et af dem var »slagtervænget«, som har en ret blodig historie. I 1806 flytter myndighederne nemlig Københavns rettersted fra Slagtervangen til Svenske Skanse på Amager. Det havde hidtil ligget på det landlige Østerbro i området Slagtervangen ude ved Svanemøllen, hvor meget af det nuværende terræn blev opfyldt og beboet efter 1911.

Men for det første klagede de slagtere, der havde lejet området af kommunen, over den megen virak, hver gang der blev foretaget en henrettelse. Det var nemlig en folkeforlystelse, som familier med børn og madkurv valfartede ud til for at overvære.

I dagspressen blev der ligefrem skrevet anmeldelser af bød lens evne til at svinge øksen. Den fineste omtale, bødlen kunne opnå, var når aviserne skrev, at hans hug er lige så rent som en guillotines.

Al den tumult ville slagterne ikke have på deres engdrag, som i øvrigt også var temmeligt sumpet. Så ved højvande var det svært af få skafottet til at stå. Man forsøgte sig endda med et transportabelt skafot, der var så godt, at Københavns Amt lånte

det af kommunen. Der blev foretaget 8-10 halshugninger om året i hovedstadsområdet på det tidspunkt.

Her skal vi ikke forveksle retterstedet med byens galge. Den stod ude ved Amerikavej på Vesterbro. I galgen kom kun de mest usle forbrydere, der fik lov at hænge til skræk og advarsel, for så at blive begravet i uindviet jod. Galgen blev nedlagt i 1779.

Retterstedet var dér, hvor forbrydere blev halshugget, og det var meget finere end at blive hængt. Hvis det var bødlens økse, der tog livet af en forbryder, kunne vedkommende forvente at blive begravet på en kirkegård, og den slags gik man skam meget op i på den tid.

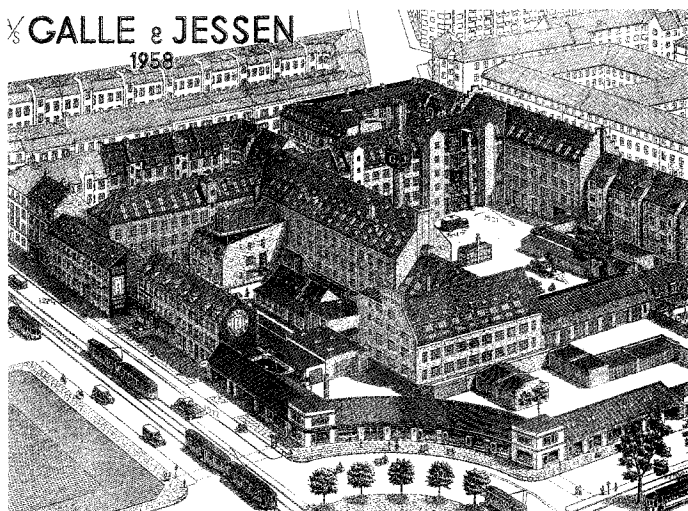
København flyttede lidt rundt på retterstedet. Først forsøgte man sig med Øster Fælled, men her kom der også klager. Så endnu en gang på Slagtervangen, men det var ikke holdbart i længden. Derfor besluttede kommunen i 1806 at flytte retterstedet permanent ud til Den Svenske Skanse på Amagerbro.

14. Bryggervangen udstykket

Gamle ejendomme giver gadenavne

I 1800-tallet blev Bryggervangen opdelt i 28-30 næsten lige store grunde, der lå i fire rimeligt regelmæssige rækker. Her opføres en række ejendomme med navne som Venneminde, Nygård, Christiansminde og Kristineberg, der alle siden gav navn til gader i kvarteret. Kristineberg var en større landejendom, der ligeledes blev opført i 1800-tallets begyndelse. Hovedbygningen faldt for byudviklingen i starten af 1900-tallet, men nogle længer blev bevaret frem til begyndelsen af 1960-erne. Her opstod det såkaldte »Likørstræde«, et helt lille »Klondyke« af skure, plankeværker og småhuse, hvis særegne folkeliv bl.a. er beskrevet af tegneren *Ib Spang Olsen* i hans barndomserindringer »Lille dreng på Østerbro«. Hele den nordvestlige del af Bryggervangen bevarede rester af sit Klondyke-præg næsten op til vore dage.

Af andre bebyggelser, der siden gav navn til gader og pladser, var **Store Vibehus** ved **Lyngbyvej** og **Catrineberg**, der senere skiftede navn til **Kristineberg**. Ud til Lyngbyvej lå også »Tre Flasker Kro«, hvis navn levede helt op i 1900-tallet. Af andre

Galle & Jessen karene på en reklametryksag fra 1958. Virksomheden flyttede ud fra indre København til Lyngbyvej 8 i 1884. I baggrunden ses tydeligt Bryggervangen, der oprindeligt skulle have krydset grunden ud til Vibehus.

ejendomme, der gav gadenavne, var **Lille Vibehus**, Christiansminde og Kildevæld ved Strandvejen, i dag **Østerbrogade**. Meget af det, der blev bygget i de nye brokvarterer, var ikke just skønhedsåbenbaringer. Eller som *Christian Molbech* erklærede i 1855: »Ikke Byggekunst, men Bygningsmanie, ledet af Speculation, er blevet herskende i vor Hovedstads Udvidelse og Ombygning.«

Sankt Kjelds Plads som gadekryds

Efter at brokvarterne var udstykket i slutningen af 1800-tallet, lykkedes det aldrig Københavns Magistrat at få noget næneværdigt styr over den tidlige bebyggelse udenfor voldene. Det bærer Bryggervangs-kvarteret også præg af. Der var ingen systematik i vejnavnene. De enkelte bygherrer kunne stort set efter forgodtbefindende lægge vejene, hvor det passede dem, og kalde dem, hvad de ville. Det er der et minde om i Bryggervangen ved **Australiensvej**. En lokal grundejer havde været i Australien, og da området blev udstykket, opkaldte han gaden efter det store kontinent.

Uden at den bærer et prangende præg, var gaden **Bryggervangen** vel egentligt tænkt som kvarterets hovedgade. Den skulle som diagonalgade være mundet ud ved **Store Vibehus**. Et stykke af den hed dengang Frijsenborg Allé og **Bellmanskade**. I krydset med den store runddel ved **Sankt Kjelds Plads** krydser alle kvarterets hovedgader hinanden, uden at der er gjort nogen særlig stads af pladsen. Diagonalgaden blev aldrig gennemført. I syd fordi boligbebyggelsen på Australiensvej og den bagved liggende Galle & Jessens Chokoladefabrik lå i vejen. Fabrikken var flyttet fra indre by til Lyngbyvej 8 i 1884 og havde efterhånden opkøbt hele karreen. I 1960'erne blev det meste af Lyngbyvejens østside i øvrigt skrællet af for at give plads til den senere opgivne »Søring«.

Gaden Bryggervangen danner inde i området en lidt flydende grænse mellem det sydlige områdes store boligkarreer og et erhvervsområde i vest. Meget af dette har siden ændret karakter, bl.a. ved opførelsen af Magistrenes Hus og ved nedrivningen af den gamle bebyggelse på hjørnet af Sejrgade og Lyngbyvej og andre af de oprindelige industriejendomme i kvarteret.

Også i boligområdet er der en flydende grænse mellem de store boligblokke og de provinsielle lave etageejendomme og villaer i den nordøstlige ende ind fra den daværende Strandvej - nu Østerbrogade - i øst. I 1870'erne og 1880'erne begyndte den lave bebyggelse fra øst at skyde op langs den gamle mark-

vej **Nygårdsvej**. Herved opstod ved knopskydning nye veje som **Landskronagade** og **Kildevældsgade**.

Det var især etatsråd *Christian Juel*, der boede på og udstykkede Nygårds jorde, ofte følgende de gamle matrikelskel. I Landskronagade opførtes Wessel & Vetts fabrikker i 1887-1890, der producerede varer til Magasin du Nord frem til nedlæggelsen i 1955.

Søen i Kildevældsparken

Den første samlede og planlagte boligbebyggelse var byggeforeningshusene omkring **Kildevældsgade**, der blev påbegyndt i 1892. Hovedgaden i dette kvarter er Kildevældsgade, og husene blev anlagt af Arbejdernes Byggeforening og stod færdige i 1894. To af initiativtagerne til dette arbejderbyggeri, grosserer *Melchior* og lægen *F.F. Ulrik*, er hædret med en obelisk midt i Kildevældsgade. Navnet på gaden stammer fra gården Kildevæld, der lå ved hjørnet af Østerbrogade og Borgervængget. Kvarteret med byggeforeningshusene kaldes også musik-kvarteret, fordi gaderne mellem de lave rækkehuse alle fik navn efter danske og nordiske komponister.

Søen i Kildevældsparken er lidt af en tilsnigelse. I 1890-erne var man for enden af Kildevældsgade i gang med en opgrav-

Kildevældsskolen fotograferet i 1940, hvor den stadig hed *Vognmandsmarkens Skole*. Skolen blev opført i 1911-12 ved et opgravet vandhul, der opstod, da der blev gravet jord til Frihavnen. Parken blev anlagt i 1926-27 efter plan af *V. Fabricius-Hansen*. Foto Københavns Bymuseum.

ning af jord til Langeliniekaen. Men i bundet af gravehullet stødte arbejderne pludselig på en kilde, der fyldte gravehullet med vand. Myndighederne tog konsekvensen af den nydannede sø og anlagde i 1926-1927 en parkmæssig udformning af bredderne. Ved søen blev Vognmandsmarkens Skole opført i 1911-1912. Den skiftede senere navn til Kildevælds Skolen, men da var området stadig hovedsageligt bar og ubebygget mark.

Langs Jagtvej begyndte store og bastante boliger at marchere ind over området langs en anden gammel markvej: Vennemindevej. Nu var der via Københavns Kommunes Vejnavnenævn, der blev etableret i 1874, kommet lidt styr på uddelingen af vejnavne. Bortset fra Australiensvej ved Lyngbyvej fik det nye kvarters veje parallelt med Vennemindevej navn efter danske øer som Hesselø, Langø, Drejø, Masnedø og Reersø.

Endeligt ved udgangen af 1800-tallet lykkedes det stadsingeniøren at få en nogenlunde samlet gadeplan gennemført for området. Nu skulle kommunen have en vis medbestemmelse over grundenes bebyggelse. De blev behæftet med de såkaldte »røde servitutter«, som stammede fra, at de solgte grunde blev farvet røde på stadskonduktørens kort. Der blev stillet krav om, at der ikke måtte bygges over fire etager i små- og sidegaderne. Men med alt det, der allerede var bygget, blev hele kvarteret rodet og planløst.

Den befolkningsmæssige eksplosion havde også været voldsom. I 1850 boede der 1.477 mennesker på hele Østerbro. Det var i 1901 steget til 36.251 og i 1950 kommet op på 81.028.

Men efter år 1900 var det som om Københavns byggeri havde mistet pusten. Byggeriet i Bryggervang-kvarteret gik nærmest i stå og efterlod, især i det vestlige erhvervsområde, store barakbebyggelser næsten helt op til slutningen af 1900-tallet. Først i 1960'erne kom der igen for alvor gang i byggeriet, og mange af de tomme områder blev efterhånden opfyldt.

15. Den forsvundne landsby

Landsbyerne i Sokkelund Herred

Længe før Bryggervangen fik sin navn, lå der i området en af de mange landsbyer udenfor søerne. Det vi i dag kender som København og anser som en stor sammenhængende bymasse, er i virkeligheden en sammenvoksning af hovedstaden og en lang række små landsbyer. Da kongens by København i midten af 1800-tallet omsider sprængte sine volde og fik vokseværk, opslugte den mange af sine små nabobyer. De har overlevet som kvarternavne, som de færreste sikkert tænker på som små bondebyer, der engang lå langt uden for København.

I Utterslev lå kongsgården, og her boede kongens »bydemand«, som senere fik navnet lensmand. Det var kongemagtens repræsentant og embedsmand i Sokkelund Herred, som dækkede det meste af det, vi i dag kalder Stor-København. Dette

I Hamelmanns »Oldenburg-Chronicon« fra 1599 ses København fra sejløbet mellem Sjælland og Amager under belejringen. I baggrunden ses belejringshærens lejr ved Serridslev. Træsnittet er dog ikke særligt nøjagtigt, men giver indtryk af den belejrede by og dens landlige omgivelser.

område gav kong Valdemar I til sin ven og allierede Absalon omkring 1167, så det kom under bispestolen i Roskilde. Herefter blev områdets administrative centrum flyttet til borgen på Slotsholmen ved fiskerbyen *Havn*. Ud over Utterslev og Havn lå der i Sokkelund Herred landsbyer som *Valby*, *Brønshøj*, *Emdrup*, *Sundby Øster* og *Sundby Vester*.

Helt op i vor tid var der bevaret landlig idyl omkring centrum i disse landsbyer. Men en af de små landsbyer, der lå lige uden for den gamle kongeby, forsvandt bogstaveligt talt fuldstændigt for små 500 år siden. Det var **Serridslev** i umiddelbar nærhed af Danmarks Statistik på det nuværende Østerbro.

Oprindeligt havde bønderne i landsbyen Serridslev et meget stort landbrugsområde. Deres jorde gik fra *Peblingsøerne* helt op til *Hellerup*, og fra *Øresundskysten* over til **Åboulevarden**. Selve byen lå tæt ved den gamle kongevej mod nord - den nuværende **Lyngbyvej**. Dengang boede bønderne samlet i landsbyer og dyrkede deres jorde kollektivt. Derfor var landsbyen én samlet bebyggelse midt på de fælles jorde.

Serridslevvej som landsbyminde

Serridslevs udslættelse var så grundig, at vi i dag faktisk ikke véd, hvor den egentligt var placeret.

Det menes, at den lå i området, hvor man nu har opkaldt en lille gade, mellem Fælledparken og den gamle Østerbro Kaserne, Kanonhallen, som **Serridslevvej** til minde om landsbyen. Men der er aldrig fundet arkæologiske spor efter bebyggelsen, så ingen kender dens nøjagtige beliggenhed.

Serridslev omtales første gang skriftligt i 1100-tallet i pave Urban den 3. stadfæstebrev til Roskildebispen, der nu sad på området. Serridslev havde da 18 gårde, heriblandt en kongsgård og en mølle, så det har været en rimeligt stor bebyggelse. At der også lå en kongsgård tyder på, at byen har været stor nok til at have sin egen administration. Derfor er dens totale forsvinden så meget mere mystisk.

Vi kender i dag kun Serridslev fra gamle historiske kilder, og det er sparsomt, hvad der har overlevet til vore dage. Men de giver os dog en idé om, at der måske lå et hævnmotiv bag Serridslevs udslættelse.

Christian II var som bekendt bedre venner med Københavns borgere, end han var med landets adel. I Norge havde kongen mødt den underskønne hollandske pige Dyveke og hendes mor Sigbrit Willums. Hun fik stor indflydelse på Christian II's finanspolitik, til den magtfulde adels udtalte misbilligelse.

Slotshøvedsmand Torben Oxe

Pludseligt en dag i 1517 døde den skønne Dyveke. Rygterne ville vide, at det var, efter at hun havde spist kirsebær, som var foræret hende af den adelige høvedsmand på Københavns Slot, Torben Oxe.

Andre rygter sagde også, at samme Torben Oxe havde haft svært ved at holde fingrene fra den fristende hollandske skønhed. Hvor om alting var, blev Torben Oxe anklaget for at have forgivet Dyveke.

Først blev han stillet for en adelsret, hvor han skulle dømmes af sine ligemænd. De frikendte den magtfulde adelsmand. Men Christian II udnyttede derefter en lovparagraf, der gav monarken ret til at lade sagen prøve ved en indkaldt bonderet. Der er lidt uenighed i de skriftlige kilder om, hvor disse bønder kom fra. Nogen siger Solbjerg, det nuværende Frederiksberg, andre siger Serridslev. Disse bønder indforskrev kongen som nævninge i den ny retssag. Bonderetten fandt Torben Oxe skyldig og dømte ham til døden. Oxe måtte af med hovedet den 29. november 1517 udenfor Sankte Klaras Kloster, ved det nuværende Kultorv. Denne episode, sammen med kongens borgervenlige politik, var nogle af grundene til, at der udbrød et adelsoprør mod kongen, - den såkaldte »Grevens Fejde«.

Københavns belejring i 1524

Christian II forlod Danmark for at skaffe hjælp sydpå og overlod kampen mod adelen til bønderne og især Københavns borgere. Men dem gik det dog skidt. Under ledelse af Johan Rantzau blev København belejret i 1524. Som traditionen bød, flygtede bønderne fra de omliggende landsbyer ind bag Københavns beskyttende mure, heriblandt sikkert også beboerne fra Serridslev. De var sandsynligvis ikke specielt populære blandt de belejrende adelsmænd, efter at de havde dømt Torben Oxe. Den belejrende hær lagde sit hovedkvarter i selve Serridslev by og har sikkert ikke faret nænsomt frem.

Landsbyen lå ikke ret langt fra København. I bymuren stod der et hjørnetårn, som vi i dag kan se resterne af på Jamers Plads. Her stod under belejringen en stor kanon, som blev kaldt »Den vrede Slange«. Den kunne nå helt ud til fjendens lejr i Serridslev og dræbte endog nogle drabanter i selve kongens telt. Det er tænkeligt, at dette bombardement og den belejrende hærs hærgen har været med til at ødelægge bebyggelsen i landsbyen. For efter Københavns overgivelse var Serridslev totalt udsløttet.

Christian II var færdig som konge, og tronen blev overtaget af Frederik I. Han var interesseret i at genoprette et godt forhold mellem kongemagten og Københavns borgere. Derfor overdrog han ved et kongebrev af 27. august 1525 Serridslevs jorde til Københavns borgere. Disse jorde blev herefter udlagt til »Fælle-der«, altså områder som borgerne kunne udnytte til især græsning. Noget af området blev dog reserveret byens forskellige lav, hvad stednavne som **Vognmandsmarken** og **Bryggervangen** stadig giver minder om på Østerbro.

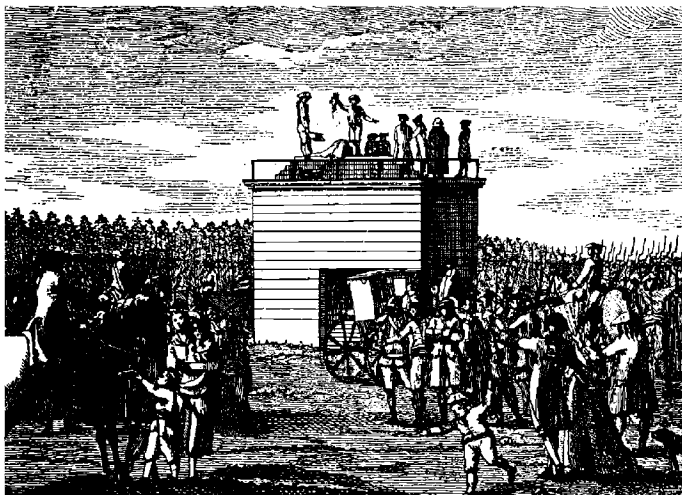
Efter den blodige borgerkrig har området sikkert været temmeligt ødelagt. Bønder fra de omliggende landsbyer har utvivlsomt hentet byggematerialer fra den nedlagte landsby og dermed været med til at fjerne ethvert spor af Serridslev. Hvad der blev af Serridslevs beboere, véd vi ikke, og som sagt heller ikke, hvor deres by egentligt lå. Vi har kun et minde i det betydeligt yngre gadenavn **Serridslevvej**, som er opkaldt efter den forsvundne landsby. Men der blev udspillet langt mere historie i området op til Bryggervangen.

16. Øster Fælled

Struenses henrettelse i 1772

Lige på den anden side af **Jagtvej** ligger *Øster Fælled*, der var en del af Serridslevs jorde. Her udspillede der sig siden et blodigt skue. Rakkerknægten holdt grev Struenses hånd ned mod den blodige huggeblok. Greven rystede over hele kroppen. Bødlen hævede sin store økse og huggede Struenses hånd af. Der gik et sug gennem det store, delvist udkommanderede publikum. Nu kunne rakkerknægten ikke længere holde Struenses armstump, den slog et vildt sving, så alle i nærheden blev oversprøjtet med blod. Der måtte en rakkerknægt mere til for at holde den skælvende greve. Hans hoved blev presset ned på blokken og holdt fast. Bødlen hævede igen sin økse, og det gav et sidste spjæt i Struenses krop. Det afhuggede hoved blev holdt op for den store forsamling, der udstødte et brøl, som når der i dag scores i en fodboldlandskamp.

Dette blodige skue fandt sted på Øster Fælled den 28. april 1772. Mange tror fejlagtigt, at stedet er markeret af en lille høj med en granitsten ved **Øster Allé**. Denne sten er den sidste af videnskabsmanden Ole Rømers vejsten, som markerer, at der er en kvart mil ind til den gamle Østerport. Greverne Struense og

Bødlen løfter Struenses stadig bloddryppende hoved i vejret. Skafottet stod på den nuværende parkeringsplads forand ishockeyhallen bag »Parken«. I baggrunden ses vejtræerne ved Øster Allé. Stik på Københavns Bymuseum.

Brandt blev henrettet på et til lejligheden opført skafot, hvor der nu er parkeringsplads udenfor Østerbro Skøjtehal. Selv i samtiden var man forarget over den barbariske henrettelse, men det enevældige hof havde fået sin hævn over de to himmelstormere.

Øster Allé er en af områdets gamle veje. Allerede i 1750'erne blev den rettet ud til sin nuværende linjeføring. Træerne inde fra »Krisen« på Kongens Nytorv blev udplantet som vejtræer på den nye allé. Mod nord gik den kongelige **Jagtvej**, og mod øst blev Øster Fælled afgrænset af **Strandvejen**, der siden blev omdøbt til **Østerbrogade**. Øster Fælled var en del af Københavns store åbne fællesarealer, hvor byens kreaturer græssede. Det strakte sig fra Vester Fælled ved Kalvebodkysten over Nørre- og Blegdams Fælleden til Øster Fælled, som oprindeligt gik helt ud til Øresundskysten.

Czar Peter den Stores besøg i 1716

I 1716 camperede Czar Peter den Store med 30.000 soldater på Øster Fælled. Det var meningen, at russerne skulle indgå i et angreb på Sverige for at tilbageerobre Skåne, Halland og Blekinge.

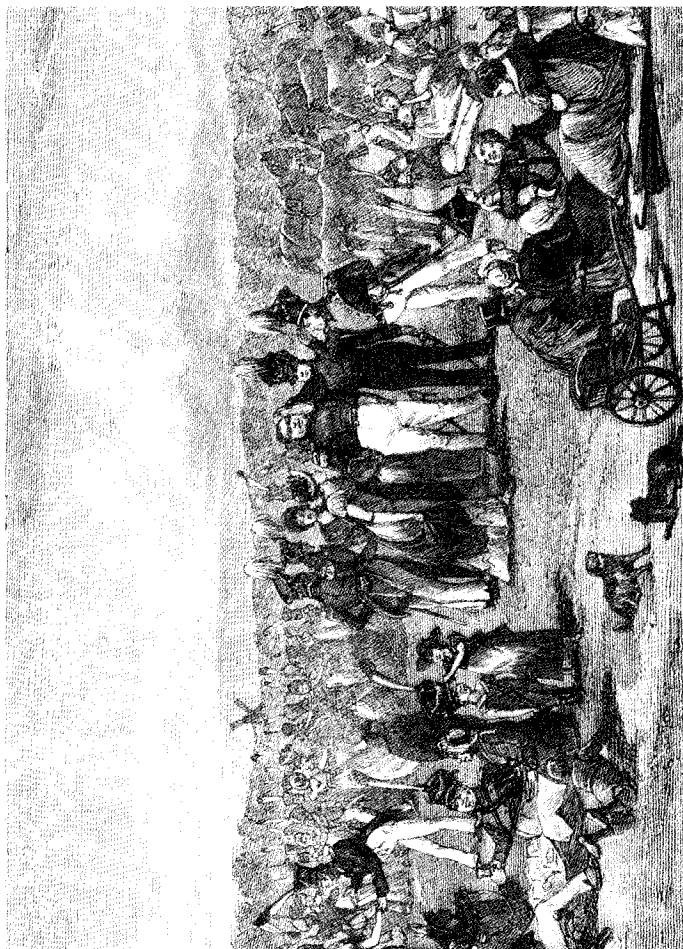
Den russiske hær blev i begyndelsen modtaget med begejstring, men da det trak ud med angrebet, blev Københavnerne bange for, at russerne havde bagtanker. København havde dengang under 100.000 indbyggere, så 30.000 fremmede soldater i baghaven gav grund til betænkelighed. Vagten blev forstærket ved Nørreport og Østerport, og Kastellet's Norgesport blev lukket, for at de fremmede ikke skulle overrumple København. Czar Peter nøjedes dog med at køre i hestevogn op i Rundetårn og i øvrigt have et leben, som man var meget forargede over i datidens København.

Krigen på Fælleden i 1807

I 1807 brød krigen med England ud. Den 16. august gik englænderne i land ved Vedbæk under ledelse af general *Baird* og var allerede dagen efter fremme ved **Jagtvej**. Her lå de danske forposter bl.a. i et nyopført salpeterværk mellem **Øster Allé** og **Østerbrogade**. Blandt de frivillige danske forsvarere var kromanden *Hammer* og hans 15-årige søn *Frits Hammer*. Da englænderne angreb, måtte danskerne flygte tilbage over Jagtvej og forskanse sig på Fælleden. Under flugten fik *Hammer* flækket sit gevær af en fjendtlig kugle.

Den unge Frits fik fra sit skjul øje på en påfugleklædt fjendtlig officer til hest. Med et velrettede skud pillede han påfuglen af hesten. Det var den engelske general *Baird*. Generalen blev dog kun såret. Efter at København havde overgivet sig, mødte Baird sin unge banemand. Som en ægte gentleman forærede generalen den unge Frits Hammer to kostbare, sølvbeslæede pistoler som erkendtlighed for den unge mands skydefærdighed.

Efter Englandskrigene lagde militæret stadig mere beslag på Fælleden. Frederik VI elskede at lege general, og det var en stor

Borgervæbningen med familie slapper af efter Konge Revuen på Nørre og Øster Fælled. I baggrunden en af voldmøllerne. Stik efter Knud Gamborg i J. David-sens »Fra det gamle København«.

københavn-begivenhed, når han drog ud på de årlige Kongerevyer på Fælleden. Farvestrålende jægere, dragoner, lansener og glitrende hestegardister stormede under fanfarer og kongens ledelse bebyggelsen ved Store Vibehus og erobrede den naturligtvis. Det store tilløbsstykke var dog, når Københavns Borgervæbning havde sine øvelser på Fælleden. Koner, kærestes og børn drog med madkurve og flasker ud fra byen for at se farmand være soldat. I 1893 gav militæret delvis afkald på Fælleden. Den sidste Kongerevy blev holdt under Frederik VIII, der døde i 1912.

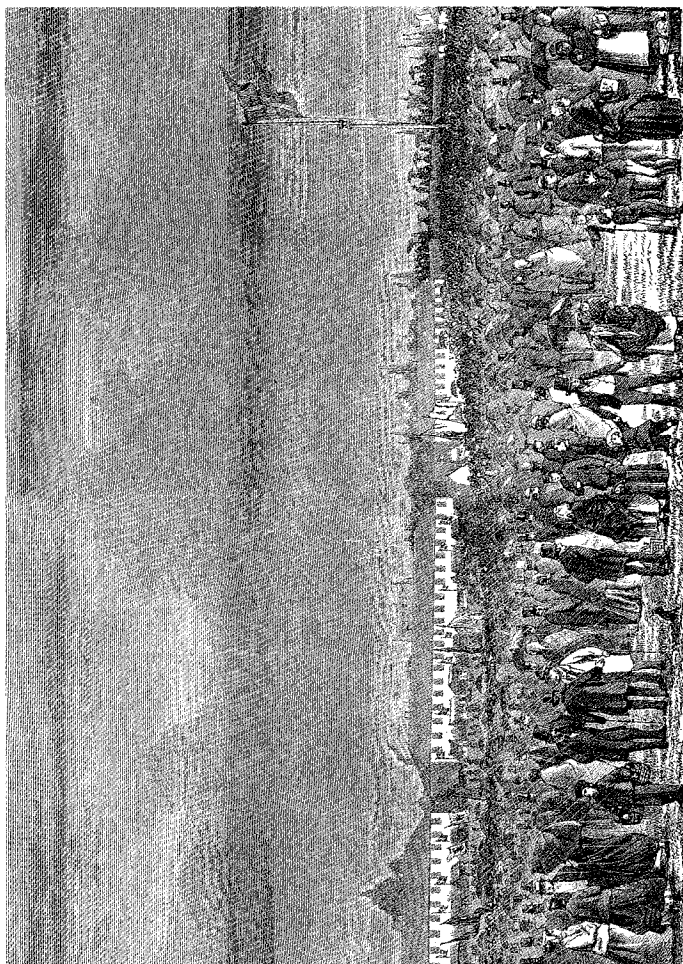
Køleraepidemien i 1853

Inde bag Københavns vold var bebyggelsen efterhånden blevet så tæt, at man konstant levede i frygt for epidemier. I 1853 brød koleraen ud i den beklumrede by. For at få folk ud af de mest betændte kvarterer lod man opføre en barakby på Øster Fælled nord for **Trianglen**. Det medførte, at Lægeforeningen efter epidemien opførte seks længer med boliger til mindrebemidlede på stedet. *Brumleby*, verdens første sociale boligbyggeri, var skabt. I 1896 flyttede Garderhusarkasernen ud på Øster Fælled, og i 1901 byggedes Øster Elektricitetsværk.

Bebyggelsen krøb efterhånden ud af **Østerbrogade**. Ved **Lille Vibehus** byggede Arbejdernes Andels-Boligforening (AAB) fra 1911 et monstrøst boligkompleks med bl.a. **Kanslergade**, hvor statsminister *Stauning* den 30. januar 1933 indgik »Kanslergade-forliget« med Venstre i sin private lejlighed i nr. 10.

Sporten holdt sit indtog på Fælleden, da Københavns Boldklub (K.B.) i 1876 begyndte at spille langbold på Blegdams-Fælleden. Senere lejede Boldklubben af 1893 (B 93) seks tønder land til en fodboldbane på Øster Fælled.

Borgmester *Jens Jensen* fik i begyndelsen af 1900-tallet gennemført, at dele af Fælleden skulle bevares som grønt område. Som tak fik han opkaldt **Borgmester Jensens Allé** efter sig. I 1905 udskrev kommunen en konkurrence om forslag til en ny; »Folke- og Idrætspark med enkle store aabne Sletter til Møder, Fester, Leg, Boldspil og anden Idræt...« De ubebyggede områder af Nørre-, Blegdams- og Øster Fælled indgik i denne Fælledpark. De første af Fælledparkens træer blev plantet den 27. april 1909. Efter et langvarigt skænderi i Københavns Borgerrepræsentation bevilgedes i 1908 et stort beløb til opførelse af en såkaldt Idrætspark på 17-18 tønder land af Øster Fælled. Den stod endeligt færdig i 1934 med fodboldbane, fælles klubhus, Lawn-Tennishal, hockey- og atletikbane, idrætshus og svømmehal.

Lægeforeningens Huse blev opført af arkitekt M.G. Bindsbøll fra 1854 til 1871 og fik siden kælenavnet »Brumleby«. De var resultatet af en koleraepidemi der i 1853 kostede 4737 københavnere livet. Foto på Københavns Bymuseum.

Gennem mange år afholdt de danske kommunister deres 1. maj arrangementer på den såkaldte **Kloster Fælled**. Det navn har nordenden af Øster Fælled fået efter det tidligere benediktiner-kloster på den anden side af Jagtvej, hvor der nu er skole. Klosteret med den tilhørende »Den evige Tilbedelsesordens Klosterkirke« blev opført i årene fra 1912-1916. I dag er kun det nordlige hjørne af Øster Fælled frit.

Men lidt vest for Sejrgade ved Lyngbyvejen lå omkring århundredskiftet 1899-1900 en regulær forbyrderstat.

17. Lersøbøller og Fælledbisser

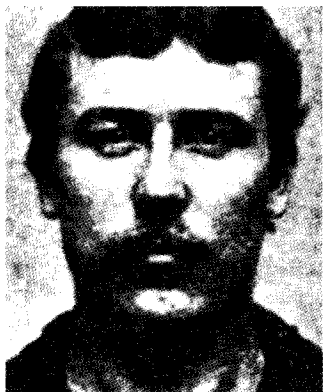
Lersøen og Lygteåen

For 100 år siden blev København hærget af de berygtede Lersøbøller under ledelse af parret *Ferdinand Eriksen* og *Karen Spidsmus*, der nærmest kan betegnes som et dansk modstykke til Bonny og Clyde. De holdt til i et område, der lå nogle få hundrede meter fra Danmarks Statistiks adresse i **Sejrøgade**.

Lersøen siger sikkert ikke så mange mennesker noget i dag. Kun navne som Lersøpark og **Lersøpark Allé** giver minder om området.

Men i starten af 1900'tallet lå der her en efterhånden udtørret sø. Den var en del af Københavns gamle vandforsyning og forbundet med Emdrup Sø ved **Lyngbyvej**. Herfra løb vandet i gravede render gennem Lersøen og videre ad Lygteåen.

Hvor **Nørrebrogade** i dag går under højbanen, løber åen endnu i rør under asfalten. Det er den del af Ladegårdsåen, der her hed Lygteåen, og som har givet navn til gaden **Lygten**. Navnet menes at stamme fra det gamle danske ord »løgh«, som betød sump. Området ned til åen har nok været sumpede engdrag.

Ferdinand Eriksen var en stor sværlemmet kleppert, der besad en inderlig modvilje mod manuelt arbejde. Foto Københavns Bymuseum.

Karen Spidsmus borgerlige navn var Samulsen. Dobbeltportrættet er taget efter hendes anholdelse i Århus 1901. Spejlet sørgede for at hun også fik sin markante profil med, der havde skaffet hende øgenavnet Spidsmulsen. Foto Århus Politi.

Lygteåen dannede indtil 1901 kommunegrænsen mellem København og Brønshøj Sognekommune. Her gik også grænsen for Københavns Politis myndighed. Hvis bøllerne var jaget af politiet, skulle de bare krydse åen, så var de i sikkerhed.

Lersøen strakte sig fra Bispebjerg Hospital og over til **Haraldsgade** og fra **Nørrebrogade** ud forbi **Lyngbyvejen**. Hele området var beplantet med pilekrat, hvor der blev høstet pilegrene til byens mange kurvemagere. Inde i dette vildnisagtige område holdt Lersøbøllerne til. Navnet bølge stammer i virkeligheden fra bølgeplanten af slægten *Vaccinium*. Den voksede der mange af i Lersøen. Derfor navngav københavnerviddet Lersøens beboere efter denne plante. Udtrykket »bølge« har siden levet i folkmunde som navnet på en rå og ubehøvlet person.

Ude i pilekrattet levede Lersøbøllerne i små huler, som de fremstillede ved at binde pilegrene sammen og overdække dem med voksdug. Deres indbo hentede de fra lossepladsen »Mamrelunden«, der lå på bakken, nedenfor det nuværende Bispebjerg Hospital.

Lersøbøllerne var frie fugle, der enten ikke kunne eller ville underordne sig samfundets regler. Bøllerne levede af smårapseri, betleri, lidt kræmmerhandel og så, hvad deres piger kunne trække til på Københavns gader.

Lersøbøllerne havde også en slags uniform, ligesom vore dages rockere. De gik med bowlerhatte, havde imponerende snoede cykelstyroverskæg og var altid iført hvide halstørklæder, der var bundet med en stor knude i halsen, og så gik de i træsko.

Kongeparret i Lersøen

Alle Lersøbøllerne havde øgenavne. Der var fx Osen, Knokkeldrengen, Musen, Kno-Anders, Spiritus, Gløjet, Lange Hermand, Delle Frederik og Valdemar Skrupskider. Sidstnævnte kunne med bagdelen trompetere Fanemarchen til stor jubel for børnene på Nørrebro. Lersøbøllerne var meget hensynsfulde over for børn, der trygt kunne lege på deres territorium.

Bøllerne havde også deres piger med navne som Anna »66«, Gulddåsen og lignende. Kongeparret i Lersøen var *Ferdinand Eriksen* og *Karen Spidsmus*, der egentligt hed Samulsen. Ferdinand kom inde fra det berygtede og nu forsvundne Brøndstræde-kvarter ved Vognmagergade. Da han efterhånden var kommet så meget på kant med loven inde i byen, at jorden for alvor brændte under ham, søgte han og ligesindede ud til det frie liv i Lersøen.

Karen Spidsmus kom fra de trøstesløse lejekaserner inde på Nørrebro og havde nogle smådomme for overtrædelse af politivedtægten, hvad hun havde fundet som aldeles utidig indblanding i hendes privatliv. Derfor var hun stukket af fra en forvaringsanstalt og havde sluttet sig til bøllerne i Lersøen.

Lersøbøllerne havde et legendarisk sammenhold og i øvrigt en overraskende høj hygiejnisk standart. Der er mange beretninger om, når flokken badede nøgne i Lygteåen, og deres vasketøj hang til tørre ved bredden.

Bølleuvæsnet i Lersøen kulminerede i 1901. Da blev det berømte Lersø-slag udkæmpet. To københavnske betjente stødte på bøllerne, da de kom hjem efter et større plyndringstogt på Nørrebro. Den ene betjent blev slået til invalid, og den anden valgte harens våben og lod sin kollega i stikken. Han blev senere afskediget for fejhed.

Nu satte myndigheder og politi for alvor ind mod Lersøbøllerne. De fleste blev hurtigt fanget, men det lykkedes *Ferdinand Eriksen* og *Karen Spidsmus* at gemme sig i Århus i et halvt år. Da de endeligt blev arresteret, flygtede de fra Århus Arresthus kun iført skjorte, underkjole og strømpefødder. Selv om parret hurtigt blev fanget, resulterede flugten i, at de blev landskendte, og at myndighederne blev totalt til grin. I revyer og teaterstykker blev Lersøbøllerne hyldet som en anden Olsen Bande.

Ferdinand Eriksen fik 4 års tugthus for sin medvirken i Lersøslaget. Han døde efter en politibetalt tur til USA på Kommunehospitalet i 1919. *Karen Spidsmus* slap med 30 dage på vand og brød. Hun levede herefter som en anstændig dame på Vesterbro, til hun var godt oppe i firserne.

Fælledbisserne og deres »dronning«

Men efterhånden blev Lersøen tæmmet og bebygget. De resterende bøller trak ind på Nørre Fælled og skiftede navn til Fælledbisserne. Udtrykket »bisse« stammer egentligt fra kvæg, der går frit på græs. Da Fælledbisserne var utilpassede, frie sjæle, der aldrig kunne holde sig i ro, fik de øgenavnet bisser, der som bøller stadig lever i folkemunde for rå og ubehøvlede personer.

Fælledbissernes »dronning« var *Maja Robinson*, der havde været lægefrue i Australien. En ung kunstner ved navn *Robert Storm Petersen* kom meget hos Fælledbisserne og brugte dem siden som model for sine berømte vagabonder.

Men Nørre Fælled blev også tæmmet. I 1909 opgav militæret sine sidste rettigheder på Fælleden, og den blev forvandlet til folkepark, bebyggelse og idrætsanlæg. Flokken delte sig, og

halvdelen søgte ind på Blågårds Plads, hvor de efter det store skattesmæk på snaps i 1917 blev sprittere. Den anden halvdel af flokken søgte ud i Nord Vest kvarteret, hvor de mest entreprenante blev klunsere og produkthandlere. Flere af dem blev faktisk særdeles holdne mænd, som havde deres gamle bøllekolleger til at klunse for sig i byens skraldespande. Om sommeren drog mange af dem på landevejen som landevejsriddere og skærslippere.

Nogle få kom fri af miljøet og fandt deres plads i samfundet. Men de fleste af Lersøbøllerne og Fælledbisserne endte deres dage som forhutlede drankere på Sundholm. Tegneren *Ib Spang Olesen* har i sine erindringer fra kvarteret omkring Bryggervangen og Vognmandsmarken minder om både fælledbisser og Maja Robinson, der i hans barndom var gæster i Likørstræde ved Kristineberg.

Så når man lidt fortravlet kører ind af Lersøpark Allé eller Lyngbyvej, så er det en tanke værd, at man kører tværs over det område, hvor de engang så berygtede Lersøbøller holdt til.

18. Sct. Kjelds Gård

Sankt Kjeld var en katolsk helgen

Da Danmarks Statistik i starten af 1970-erne skulle finde nye lokaler til afløsning af det gamle domicil på Slotsholmen, så man sig længe om i byen. Boligministeriets Ejendomsdirektorat, den nuværende Slots- og Ejendomsstyrelse, havde ansvaret for at skaffe lokaler til ministerierne og deres departementer og styrelser. Efter en del søgen faldt blikket på den i 1972-1973 nyopførte Sct Kjelds Gård, i folkemunde kaldet Østre Fængsel, i trekanten **Sejrøgade**, **Æbeløgade** og **Kristineberg** på ydre Østerbro. Løsningen var lidt af et kludetæppe, da der i den nye kontorejendom skulle skaffes plads til en række statsinstitutioner.

Navnet *Sct. Kjelds Gård* var resultatet af en konkurrence blandt de ansatte, der blev vundet af driftschef *Helge Bünger*. Men selve navnet har tilknytning til **Sankt Kjelds Plads** og **Gade**, som er navngivet i tilknytning til det tidligere katolske benediktiner-kloster ved **Jagtvej** 183 D, som gaden passerer. Klosteret blev siden omdannet til Niels Stensens Gymnasium efter den danske anatom, geolog og teolog, der anses for geologiens grundlægger. Han konverterede til katolicismen, blev biskop i Hannover og Münster i 1600-tallet som Nicolaus Steno. Han opnåede at blive saligkåret af den katolske kirke så sent som i 1988, 302 år efter sin død. Klosteret med den tilhørende »Den evige Tilbedelsesordens Klosterkirke« blev opført i årene fra 1912-1916.

Sankt Kjeld var en af de få officielle danske katolske helgener. Han havde været biskop i Viborg i det 12. århundrede og døde omkring 1150 uden nogensinde at have haft nogen tilknytning til Østerbro. I en levnedsskildring, som det menes blev tilsendt pave Clemens III i forbindelse med kanonisationsansøgningen, kan bl.a. læses følgende:

»Efter en ungdom i fromhed bliver Kjeld optaget blandt de regelbundne augustinere ved Mariakirken i Viborg, hvor han underviser drenge og skriver bøger af (begyndelsen til Katedralskolen). Han vælges til provst (augustinernes abbed), men forjages på grund af for stor gavmildhed, søgte til paven i Rom og beder om at blive missionær hos venderne, men paven genindsætter ham mod hans protest i embedet i Viborg, hvor han dør fredeligt den 27. september 1150.»

Nogle undere og barmhjertighedsgerninger og en beretning om, at han i Lund stiftede fred mellem kongerne Svend Grathe og Knud, er føjet ind i levnedsskildringen, der afsluttes med 23

*Udsigt over den klondyke-agtige bebyggelse i Sejerøgade med »Likørstræde«
fotograferet i 1935. Det var i dette område at de sidste rester af »lersøbøller«
og »fælledbisser« holdt til. Foto Københavns Bymuseum.*

Tømmerhandlen på hjørnet af Sejrøgade fotograferet i 1935. I baggrunden er boligbebyggelsen ved at skyde på. Foto på Københavns Bymuseum.

mirakler efter hans død. I levende live var biskop Kjeld også leveringsdygtig i mirakler. Ved en stor bybrand i Viborg reddede han byen »ved at gå op i domkirkens tårn, hvorfra han så ilden hårdt i øjnene og formanede den strengt i Herrens Navn. Og straks gik ilden ud«.

Den milde bisp og mirakelmager fik sin translation som helgen den 11. juli 1189. Sankt Kjeld fik sit eget kapel i Viborg domkirke, hvor hans helgenskrin blev indsat. Ved en brand i 1726 blev skrinet tilintetgjort, og i 1865 blev den gamle middelalderdomkirke nedbrudt sammen med Sct. Kjelds kapel, så alle jordiske levninger efter den gamle Viborg bisp er forsvundet. Men hans navn lever i kvarteret og ejendommen, som er Danmark Statistiks domicil, hvor der fra starten blev brug for mirakler for at overleve.

Bøje Nielsens spekulationsbyggeri

Staten havde i 1970'erne behov for kontorplads, da centraladministrationen var i hastig vækst. I forbindelse med bistandslovens vedtagelse blev der oprette flere nye statslige styrelser som fx. Socialstyrelsen og Sikringsstyrelsen. Dem skulle der, ligesom til Danmarks Statistik, findes lokaler til.

Driftschef *Helge Bünger* blev gjort opmærksom på et stort kontorbyggeri på Østerbro, der var planlagt på privat initiativ af de entreprenante byggematadorer Bøje Nielsen og Axel Juhl-Jørgensen.

Egentlig var det deres plan at opføre ejendommen som et slags »ejerlejligheds«- kompleks, hvor forskellige virksomheder kunne købe deres kontorer. Men der var kun afsat lokaler til byggekonsortiets bankforbindelse *Privatbanken*, der skulle have en filial i stueetagen ud til **Sankt Kjelds Plads**. Da den siden blev til *Unibank* og lukkede, var der et selvstændigt skøde på lokalerne, som Danmarks Statistik overtog og omdannede lokalerne til bibliotek.

Helge Bünger fik uofficielt tegningerne til den endnu ikke færdiggjorte bygning med hjem og kunne drøfte dem med de andre institutioner, som Danmarks Statistik planlagde at flytte sammen med. De blev enige om, at bygningen var velegnet, og fik Boligministeriets tilladelse til at gå i realitetsforhandlinger.

Staten havde ikke råd til at købe hele bygningen, men kun det halve, og måtte så leje resten af bygningen med forkøbsret. Men inden da skulle man gå grueligt meget igennem.

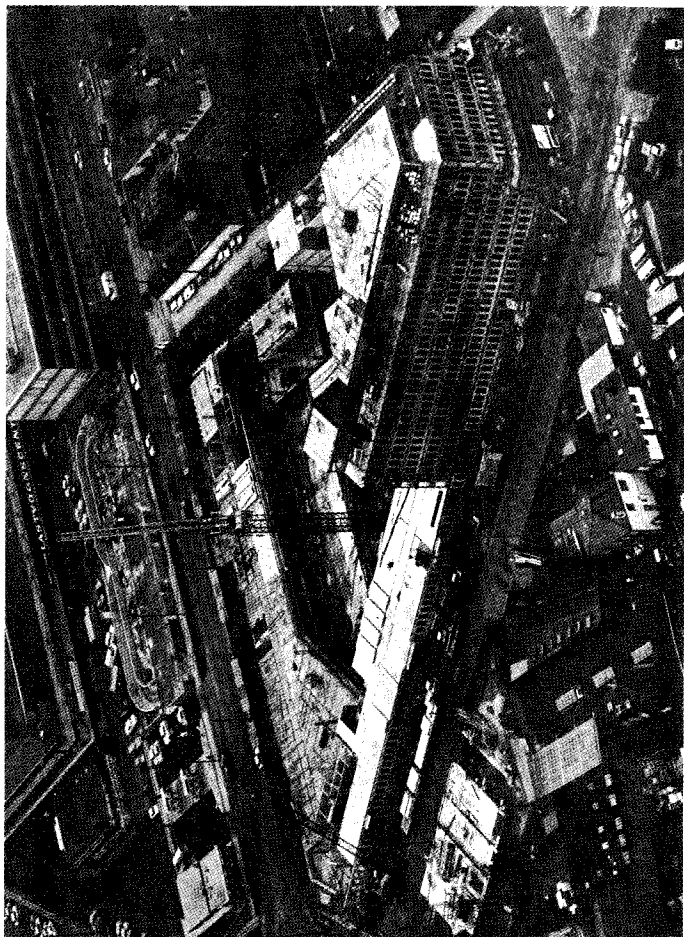
Der blev nedsat et lokalefordelingsudvalg, hvori de fremtidige naboer alle var repræsenteret. Alle skulle beregne deres pladsbehov som grundlag for, at bygningen kunne indrettes

Udgravningerne ved Sct. Kjelds Plads er i gang, småbebyggelsen fjernet, og der lægges grund til Sct Kjelds Gård. Foto Danmarks Statistik.

efter disse behov. Desværre regnede en af styrelserne forkert, hvilket resulterede i, at kantinen kun blev halvt så stor som beregnet i forhold til det reelle behov. Det betød også, at en række arbejdspladser af pladsmangel blev til små kabiner på øverste etage.

Men de kommende beboere havde direkte indflydelse på indretningen af kontorbygningen, og alle var endnu meget optimi-

Hele det store bygningskompleks Sct. Kjelds Gård er ved at skyde op på sin tre-kantede grund på ydre Østerbro ved Sct. Kjelds Plads. Foto Danmarks Statistik.

stiske. Det var også en fordelagtig handel i forhold til de planer, som Danmarks Statistik havde haft sammen med Datacentralen. Her skulle man have betalt 65 millioner kr. for 35.000 m², men fik nu i det nye hus 50.000 m² for 45 millioner kr.

I Danmarks Statistiks personaleblad *DS Nyt* fra februar 1973 kunne man under overskriften »Mere om kontorhuset« bl.a. læse:

»En snarlig samling af Danmarks Statistik i det nye kontorhus på Østerbro er nu en realitet, og de sidste forhandlinger mellem de berørte institutioner og Boligministeriets Ejendomsdirektorat om den endelige fordeling af kontorarealerne er afsluttet.

Kontorbygningen, som ligger i trekantarealet mellem gaderne Æbeløgade, Sejrogade og Kristineberg, bliver på 6 etager og rummer 35.000 etagemeter samt 15.000 m² kælder, til brug for følgende institutioner: Invalideforsikringsretten, Socialstyrelsen, Sikringsstyrelsen og Danmarks Statistik.«

I artiklen blev det forventet, at den første etape ville stå klar omkring 1. juni 1973 og indeholde en lang række miljøvenlige tiltag. Men sådan skulle det ikke gå.

Selve bygningen var et regelret spekulationsbyggeri. Den er opført af betonelementer, der skulle forsynes med en skalmur af røde mursten for at pynte og skærme for solen.

Byggesjusk og miljøproblemer

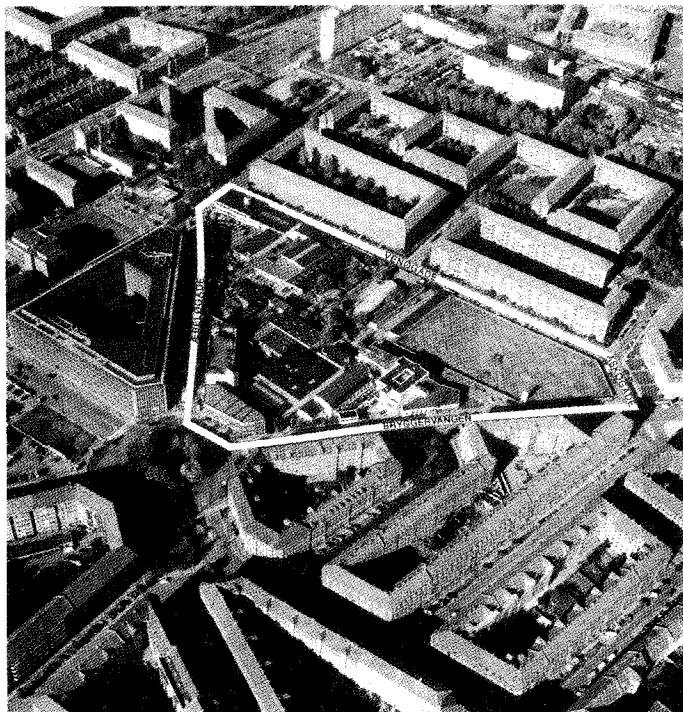
Opførelsen af bygningen medførte en skarp konflikt med bygningshåndværkerne. I avisen »Hovedbladet« den 27. januar 1974 rettede murerformanden og den tidligere fællestillidsmand på byggeriet en lammende kritik af ejendommen og Dansk Totalentreprise. Under overskriften »Ny dansk rekord i byggesjusk« kunne man læse følgende anklage: »Der må være tale om korrupsion og bestikkelse af statens embedsmænd i skandalen omkring byggeriet af Danmarks nyeste kontorpalads. Det er den eneste måde, der kan forklare et helt utroligt byggesvineri, rystende sikkerhedsforhold og enestående planløshed under et af de største kontorbyggerier i Danmark i de seneste år, kontor-mastodonten i Æbeløgade.«

Murerne fortalte om, hvordan særligt udvalgte murere var udpeget til at lægge en stribe mursten rundt om hele grunden. På den måde ville det se ud, som om byggeriet var påbegyndt overalt. Det udløste et million-byggelån fra staten. Bagefter måtte murerne pille stenene op igen. Det var ikke så svært. Nogle af dem lå bare løst på jorden.

Bygningsarbejderne fik i juli 1973 udfærdiget en rapport over byggeriets mange fejl og mangler. Det var bl.a. meningen, at vinduerne skulle kunne pudses indefra, men det var umuligt at få hånden ud gennem sprækken. De lange hængsler resulterede så i, at vinduerne blev skæve og ikke kunne lukkes.

I artiklen kunne det afsløres, at selvom byggeriet officielt var afsluttet og afleveret til staten, gik der stadig fire murersvende og ti snedkersvende rundt i bygningen for at udbedre skader og gøre byggeriet færdigt.

Der blev fortalt, at »De ansatte bor i en stor knitrende maskine, der producerer statisk elektricitet«. Om de 100 meter lange gange beklædt med nylon, internt kaldet »rotteskind«, der fnuggede og støvede. Om betongulve, der var belagt med

Luftfoto af området omkring Sct. Kjelds Plads med Sct. Kjelds Gård til venstre. De sidste ubebyggede områder er ved at forsvinde, og der bygges allerede

kunststof-tæpper, hvilket altsammen gjorde luften »ætsende tør«. Ventilationen blev udgjort af en lille sprække under vinduet.

Men på trods af alle anklager om fejl, mangler og dårligt arbejdsmiljø var Danmarks Statistik rykket ind i Sejrøgade 11, mange af medarbejderne med en forsvarlig daglig forsyning af hovedpinepiller i taskerne.

Nu begyndte en langtrukken proces med at gøre bygningen miljøvenlig. Bøje Nielsen nåede at sælge sin halvdel til et engelsk konsortium, inden staten fik råd til at købe den for en fordelagtig pris. Mange af de oprindelige byggematerialer måtte efterhånden udskiftes. Bl.a. nålefilttæpperne direkte på betongulvene, krydsfiners-skillevæge med formaldehyd, den brandhæmmende, men støvsamlende påsprøjtede vægbeklædning (det såkaldte rotteskind) på gangene, trævinduer direkte indsat i betongullerne, og tagpapbeklædte utætte tage.

Vandet sivede bl.a. ned gennem taget i den lave Centerbygning midt i komplekset, hvad allerede håndværkerrapporten forudsagde, og forårsagede millionskader på edb-maskinerne.

Det nødvendiggjorde et nyt tag med hældning. Til alt held havde Helge Bünger allerede i tilrettelægningsfasen krævet et tag med hældning. Da det blev afvist af økonomiske grunde, havde han fået sin protest ført til protokols. Det betød nu, at institutionerne i bygningen slap for at betale de 1,4 millioner kr., som det nye tag kostede.

Nu moderne velindrettet kontorbygning

Bygningen var fra starten slet ikke planlagt til de aktiviteter, der flyttede ind. Der var ingen vareindlevering og ingen vare-elevatore. Da trykmaskinerne skulle installeres på 1. sal, måtte der slås hul i muren, så maskinerne kunne komme ind efter at være blevet hejst op med kran.

Centerbygningen viste sig at være en ren brandfælde og måtte brandsikres for millioner, samtidigt med at der blev indrettet magnetbåndsarkiv, der også skulle sikres. Generelt var der mange arkivproblemer, der skulle løses. I kælderen var der 400 m², der skulle sikres med både røgdetektore og tyverialarmer.

Den store Centerbygning i gården havde resulteret i, at de lovpligtige friarealer var blevet lagt som terrasser på taget. De var beklædt med tagpap og i længden slet ikke tætte. På 6. sal begyndte det simpelthen at dryppe ned fra lofterne de mærkeligste steder. Det betød, at der måtte gennemføres en gennemgribende reovering af hele tagetagen.

Den store parkeringskælder, hvor der var parkering til alle husets medarbejdere, gav også problemer. Det vejsalt, der om vinteren blev bragt med ind med bilerne, fik betonen til at smuldre. Det vil koste mindst 13 millioner kr. at udbedre skaderne.

Da de forskellige institutioner flyttede ind i bygningen, var der 1200 medarbejdere. Til dem blev der indrettet kantine med 21 ansatte. Ved bortfaldet af statens tilskud til kantinedrift, blev kantinen udliciteret. Kantinen har i dag 7½ medarbejder til at betjene husets 1000 ansatte.

Alle disse problemer fik da også Danmarks Statistik til at overveje en flytning, da statens styrelser i 1990 fik lov til selv at vælge og betale deres bopæl. Men da Danmarks Statistik havde fundet et passende alternativ, bestemte Finansministeren og Boligministeren, at Danmarks Statistik skulle blive boende i Sct. Kjelds Gård. Til gengæld blev der stillet en bevilling til rådighed til løsning af de mest presserende problemer. Hen ad vejen er problemerne blevet løst, selv om der er blevet sagt mange knubbede ord om Sct. Kjelds Gård.

I jubilæumsåret 2000 er det Arbejdsskadestyrelsen under Socialministeriet og Civilretsdirektoratet under Justitsministeriet som sammen med Danmarks Statistik under Økonomiministeret deles om pladsen i Sct. Kjelds Gård. Ved fælles hjælp er det lykkedes at få bragt kontorejendommen op på et forsvarligt niveau med hensyn til både indretning og udseende.

*Danmarks Statistiks indgang Sejrogeade 11 i år 2000.
Foto Danmarks Statistik*

Personnavneregister

A	side
Absalon (1128-1201).....	18
B	
Bonifacius VIII (1299).....	24
Bünger, Helge (1921-).....	102
C	
Carl X Gustav (1654-1675).....	47
Celestin III (1193).....	24
Christian II (1481-1559).....	28
Christian III (1503-1559).....	29
Christian IV (1588-1648).....	30
Christian VI (1679-1746).....	69
Christoffer III af Bayern (1416-1448).....	27
Cohn, Einar (1936-1955).....	7
D	
Dyveke (-1517).....	90
E	
Ernst, J.C. (1741).....	54
Erik af Pommeren (1382-1439).....	27
Eriksen, Ferdinand (-1919).....	98
F	
Fenger, Carl Emil (1853).....	82
Frederik II (1534-1588).....	29
Frederik III (1609-1670).....	43
Frederik IV (1671-1730).....	52
Fredetik VI (1768-1839).....	45
Frederik VIII (1906-1912).....	96
G	
Gyldenløve, Ulrik Chr. (1611-1640).....	60
H	
Hans (1455-1513).....	17
Heideritter, Ludvig (1625).....	43
Hornemann, Claus (1853).....	82

J	
Jensen, Adolph (1913-1936)	6
Jørgensen, Axel Juhl (1972)	105
K	
Kampmann, Viggo (1955)	8
Kjeld, Sankt (1150)	102
Knip, Hans (1614).....	40
Knud den Store (995-1035)	16
L	
Lerche, Christian (1747-1753)	62
M	
Magnus den Gode (1024-1047)	16
Mortensen, C. Ulrich (1955-1965)	7
O	
Olav den Hellige (995-1030)	16
Olsen, Ib Spang (1921-).....	85
Oxe, Torben (-1517)	91
P	
Peter den Store (1716).....	94
Petersen, Robert Storm (1882-1949)	100
Plovsing, Jan (1995-).....	9
R	
Reventlow, Anna Sophie (1693-1743).....	56
Rubin, Marcus (1895-1902).....	10
S	
Samuelsen (Spidsmus), Karen (1900)	98
Saxo Grammaticus (1220)	16
Schack, Hans (1666)	74
Skak-Nielsen, N.V. (1966-1988).....	8
Steenwinckel, Lorenz van (1619)	42
Steenwinckel d.Y., Hans van (1587-1639)	42
Stensen, Niels ('Steno) (1638-1686)	102
Struensee, Johan Friederich (1737-1772)	93
Svend Estridsøn (1019-1074)	16
Svend Grathe (1127-1157)	18
U	
Urban III (1126)	24

V	
Valdemar I (1131-1182).....	18
W	
Willums, Sigbrit (1509-1517)	90
Württemberg-Oels, Carl (1741-1746).....	60
Z	
Zeuthen, Hans E. (1988-1995).....	9

Gade- og stednavneregister

	side
A	
Australiensvej.....	86
B	
Bellmansgade.....	86
Blågårds Plads.....	101
Blåtårn.....	25
Boldhusgade.....	26
Borgervænget.....	83
Borgmester Jensens Alle.....	96
Bremerholm.....	34
Brogade.....	38
Brumleby.....	97
Bryggervangen.....	86
Bryghusgade.....	50
Børsbroen.....	74
Børsen.....	41
Børskanalen.....	42
C	
Christiansborg Slot I.....	69
Christiansborg Slot II.....	70
Christian Brygge.....	75
Christian IV's Bryghus.....	31
Christiansgade.....	71
D	
Drejøgade.....	28
Dybensgade.....	28
Dybet.....	28
F	
Farvergade.....	14
Frederiksberggade.....	14
Frederiksholms Kanal.....	50
Fælledparken.....	96
G	
Gammel Strand.....	50
Gammeltorv.....	16
Gothersgade.....	31

H	
Hans Knudsens Plads.....	83
Haraldsgade	99
Hesseløgade	88
Holmens Bro	24
Holmens Kirke.....	34
Højbro.....	11
Højbro Plads.....	16
J	
Jagtvej.....	93
Jarmers Plads	91
K	
Kalveboderne	12
Kanslergade	96
Kattesundet.....	12
Kgl. Bibliotek, Det.....	74
Kildevældsgade	87
Kloster Fælle.....	97
Knabrostræde	50
Knippelsbro	40
Kongens Nytorv.....	17
Kristinberg	102
Købmagergade	17
L	
Landskronagade.....	87
Langebro	40
Langøgade.....	88
Lavendelstræde	14
Lersøpark Alle	98
Lygten	98
Lyngbyvej.....	81
M	
Magstræde	13
Marmorbroen.....	50
Masnedøgade	88
Mikkel Bryggers Gade.....	14
N	
Ny Kongensgade.....	50
Ny Vestergade	50

Nybrogade	50
Nygårdsvej	87
Nytorv.....	12
Nørre Voldgade	12
Nørrebrogade.....	98
Nørregade	27

P

Proviantgården.....	72
---------------------	----

R

Reersøgade	88
Revshalen.....	36
Rosenborg	31
Rundetårn.....	94
Røde Bygning, Den.....	52
Rådhuspladsen.....	15
Rådhusstræde	27

S

Sankt Kjelds Plads	105
Sejrøgade	102
Serridslevvej	89
Skarnholmene	29
Slotsholmen	46
Slotsholmens Varmecentral	76
Slotsholms Kanal	11
Slotsholmsgade	67
Snaregade	13
Staldmestergården	52
Store Regnegade	17
Stormbroen	50
Stormgade.....	50
Strandholmen	23
Strandvejen	94

T

Tjæreborg.....	75
Trianglen.....	75
Tøjhusgade.....	52

V

Vandkunsten	50
Vartov	16
Vennemindevej.....	85
Vester Voldgade.....	16

Vestergade.....	16
Vibehus	85
Vimmelskaftet	17
Vingårdsstræde	17
Vognmandsmarken.....	83
Æ	
Æbeløgade	102
Ø	
Øster Alle	93
Øster Fælled	93
Øster Vold	47
Østerbrogade	86
Østergade.....	17
Å	
Åboulevarden.....	90

Statistikkens vej via Slotsholmen

1850-1896: Slotsholmsgade 2-4
(Den røde Bygning, se nr. 2)

1896-1899: Slotsholmsgade 10
(Lerches Gård, se nr. 5)

1899-1940: Slotsholmsgade 12
(Den Schackske Gård, se nr. 6)

1940-1973: Frederiksholms
Kanal 27, se nr. 12

Slotsholmens panorama 1941

(Før sløjfningen af Christiansgade)

1. Børsen
2. Den røde Bygning
3. Kommunikationsbygningen
4. Anna Sophie Reventlows Gård
5. Det Württembergske Palæ
6. Den Schackske Gård
7. Proviantgården
8. Det Kgl. Bibliotek
9. Bibliotekshaven
10. Tøjhusmuseet
11. Christian IV's Bryghus
12. Frederiksholms Kanal
13. Slotsholmens Varmecentral
14. Staldmestergården
15. Hofteatret (Teatermuseet)
16. Rigsarkivet (Rigsdagsgården)
17. Christiansborg Slot

